

ג'וינט-מכון ברוקדייל

קליטתם של עולי קווקז בשנות התשעים

יהודית קינג

המחקר בוצע ביוזמת המשרד לקליטת העלייה, משרד החינוך והתרבות, ג'וינט ישראל, משרד העבודה והרווחה ומשרד השיכון, ומומן בסיועם

צוות המחקר כלל את יהודית קינג, גילה נועם, לואיס כץ ווצ'יסלב קונסטנטינוב

ד ו ח מ ח ק ר

00 3 5762 001 003

BR-BA-326-98

BR-RR-326-98

קליטתם של עולי קווקז בשנות התשעי

קינג, יהודית

0035762001003

ג'וינט-מכון ברוקדייל מהו?

מרכז ארצי למחקר בתחומי הזיקנה, התפתחות האדם ורווחה חברתית בישראל, שהוקם ב-1974.

ארגון עצמאי ללא כוונת רווח, הפועל בשיתוף עם הג'וינט העולמי (AJJDC) וממשלת ישראל.

צוות של אנשי מקצוע המקדישים עצמם למחקר יישומי בסוגיות חברתיות בעלות קדימות עליונה בסדר היום הלאומי.

קבוצת חשיבה שנטלה על עצמה מחויבות לסייע לקובעי המדיניות ולספקי השירותים בתכנון וביישום תכניות רווחה.

המחקר במכון מתבסס על גישה בין-תחומית. במכון חמש יחידות עיקריות:

- ♦ זיקנה
- ♦ מדיניות בריאות
- ♦ קליטת עלייה
- ♦ מוגבלות
- ♦ המרכז לילדים ולנוער

קליטתם של עולי קווקז בשנות התשעים

יהודית קינג

המחקר בוצע ביוזמת המשרד לקליטת העלייה, משרד החינוך
והתרבות, ג'וינט ישראל, משרד העבודה והרווחה
ומשרד השיכון, ומומן בסיועם

צוות המחקר כלל את יהודית קינג, גילה נועם,
לוסי כץ ווצ'יסלב קונסטנטינוב

ג'וינט-מכון ברוקדייל לגרונטולוגיה
והתפתחות אדם וחברה
ת"ד 13087
ירושלים 91130

טלפון : 02-6557400
פקס : 02-5612391

פרסומים נוספים של ג'וינט-מכון ברוקדייל העוסקים בנושא זה

שרית אלנבוגן-פרנקוביץ וגילה נועם. קליטת בני נוער וילדים עולים יוצאי אזור הקווקז - ממצאי מחקר. (עומד להתפרסם)

אירוויין ליטוויק וג'יק חביב. קליטת עולי ברית-המועצות לשעבר בכוח העבודה. דמ-249-96.

גדליה נוה, גילה נועם ואסתר בניטה. מצבם התעסוקתי והכלכלי של העולים: ממצאים נבחרים מתוך סקר תעסוקה ארצי בקרב עולים מברית-המועצות לשעבר. דמ-219-95.

להזמנת פרסומים ניתן לפנות לג'וינט-מכון ברוקדייל, טל: 02-6557400

תקציר

בשנים 1989-1996 עלו לארץ כ-50,000 עולים מאזור הקווקז של ברית-המועצות לשעבר (בין השאר מאזרביג'אן, דגאסטן, קברדינו-בלקריה וצ'צ'ניה), והצטרפו לכ-11,000 עולים מאזור זה שהגיעו לישראל בשנות השבעים. במסגרת קבוצת עולים זו נכללת תת-קבוצה המונה בין 35,000-40,000 יהודים המכונים "יהודים הרריים". זוהי קבוצה בעלת זהות ייחודית ושפה ייחודית - טאטית יהודית או ג'והרי.

עובדי מערכות החינוך והרווחה שבאו במגע עם עולי קווקז שהגיעו ארצה בשנות התשעים דיווחו על מכלול מצוקות בקרב בני העדה. באמצע שנת 1995 הוקמה ועדה בין-משרדית לטיפול בעולי קווקז, והמחקר הנוכחי הוא פרי יוזמתה. הוא נועד לספק לה בסיס מידע מקיף ואמין לצורך קביעת מדיניות והכנת תכנית לטיפול בעולי קווקז.

המדגם, שהיה מדגם שכבתי, כולל 500 עולים בגילים 21-64, כמחציתם גברים וכמחציתם נשים, אשר הגיעו לארץ בין ספטמבר 1989 ועד לדצמבר 1996. המחקר נערך בשיטת ריאיון פנים-אל-פנים באמצעות שאלון מובנה ברוסית שחלקו שאלות סגורות וחלקו שאלות פתוחות. כמחצית המראיינים היו בעצמם בני העדה הקווקזית, דבר שתורם להגברת אמון המראיינים. הראיונות נערכו בחודשים מאי-ספטמבר 1997.

במסגרת המחקר נבדק תהליך הקליטה של עולי קווקז במספר תחומי חיים מרכזיים: תעסוקה, דיור, רכישת השפה העברית והשתלבות חברתית. התמונה המתגלה היא של עדה שמתמודדת עם קשיים רבים בתהליך קליטתה, ואשר מצבה בתחומי חיים שונים משתפר רק מעט עם עליית הותק שלה בארץ.

תעסוקה

ההשתלבות בתעסוקה של עולים בגיל עבודה היא, כידוע, אחד ההיבטים החיוניים בתהליך הקליטה כולו.

בתחום התעסוקה ניתן לאבחן שתי בעיות מרכזיות לגבי אוכלוסיית עולי קווקז. הבעיה הראשונה היא שיעור ההשתתפות הנמוך בכוח העבודה בקרב גילאי 21-64, המוגדרים גילאי עבודה, במיוחד בקרב הגברים. רק מחצית מכלל העולים (57% מהגברים ו-43% מהנשים) מועסקים, ו-9% נוספים אינם מועסקים אך מחפשים עבודה. שיעורי התעסוקה שלהם בישראל נמוכים בהשוואה לכלל עולי ברית-המועצות לשעבר (72% בקרב הגברים ו-59% בקרב הנשים) ולאוכלוסייה הישראלית הוותיקה (66% ו-53% בהשוואה). יתר על כן שיעורים אלה נמוכים אף בהשוואה לשיעורים שאפיינו אותם עצמם לפני העלייה (93% ו-74% בהתאמה). שיעורי התעסוקה בקבוצת הגיל 45-54 בארץ הם 67% בקרב הגברים ו-53% בקרב הנשים, בהשוואה ל-95% ו-84% בהתאמה, בקווקז. בארץ, 46% מבין העולים שהיו מועסקים לפני עלייתם, כלומר אנשים בעלי היסטוריה של תעסוקה, אינם מועסקים ורק מעטים מחפשים עבודה. משאביהם המקצועיים של עולי קווקז הם אמנם ברמה נמוכה מזו של כלל עולי ברית-המועצות לשעבר, אך כ-26% מתוכם היו בעלי מקצוע אקדמי, חופשי וטכני, 41% היו עובדים מקצועיים בתעשייה ובבניין, ואפילו בקרבם מגיע שיעור המועסקים רק ל-52%-60%, למרות שחלקם הגיעו לארץ בשנים בהן רמת האבטלה היתה לא גבוהה יחסית.

פן אחר של השינוי בתחום התעסוקה הוא יציאתן לעבודה של נשים שלא עבדו בקווקז, כנראה על רקע אבטלת הבעל. בייחוד בולטת תופעת היציאה לעבודה של נשים חסרות רקע תעסוקתי קודם בקבוצת הגיל 35-44, שבה אכן 43% מהגברים אינם מועסקים.

בקרב עולי קווקז הבלתי מועסקים ישנן שלוש קבוצות עיקריות שניתן לעודד ולסייע להן להיכנס למעגל התעסוקה. קבוצת יעד מרכזית בקרב הגברים היא גילאי 21-54. בקרב הנשים מדובר בשתי קבוצות: נשים מתחת לגיל 45 שהתנסו בעבודה בארץ ומסיבה כלשהי הפסיקו לעבוד ולחפש עבודה חליפית, וכן נשים בנות 21-34, בעלות ותק של עד שלוש שנים, אשר טרם עבדו בארץ אך ביטאו מוטיבציה להיכנס לשוק העבודה.

בעיה מרכזית שנייה בתחום התעסוקה היא שהעולים מועסקים בעבודות ברמה נמוכה: מחצית מהעובדים מועסקים כעובדים בלתי מקצועיים, בהשוואה ל-9% בלבד בקווקז. חסרונן של עבודות אלו הוא לא רק בעצם הירידה ברמה המקצועית בהשוואה למצב בקווקז, ובשכר הנמוך, אלא גם באי ביטחון תעסוקתי. שני-שלישים מהעובדים במשלחי-יד אלה מועסקים על בסיס יומי או לפי שעות, ללא תנאים סוציאליים, וללא ודאות שביום המחרת תהיה להם עבודה. מצב זה מביא לאי-שביעות-רצון מהעבודה בקרב המועסקים, ועלול להשפיע גם על הבלתי מועסקים בכיוון של הפחתת המוטיבציה להצטרף לשוק העבודה. חלק מהעולים עלולים להגיע למסקנה שבתנאי העסקה כה גרועים עדיף, אולי, להתקיים מקיצבאות.

המצב הכלכלי

השיעור הגבוה של חוסר תעסוקה וטיב משלחי-היד של המועסקים הביאו לתופעה של עוני בהיקף נרחב בעדה. העוני מתבטא ברמת הכנסה נמוכה: הכנסתם הכוללת של כרבע ממשקי-הבית אינה עולה על מחצית מהשכר הממוצע במשק למשרת שכיר (5,120 ש"ח בתקופת ביצוע המחקר), וההכנסה של שליש נוסף נעה בין מחצית לשלושה-רבעים מהשכר הממוצע. השוואה עם ההכנסה הממוצעת של משקי-בית באוכלוסייה הכללית היתה ודאי מצביעה על פער גדול עוד יותר (הנתונים לא היו זמינים בעת כתיבת הדוח). ביטוי נוסף למשאבים הכלכליים הדלים הוא מחסור בציוד ביתי בסיסי, כגון ארון בגדים (חסר ל-19%), תנור אפייה (26%) ומתקן לחימום הדירה (60%). כמו-כן, רק 55% מכלל עולי קווקז רכשו דירה, אם כי השיעור גבוה יותר בקרב עולים נשואים גילאי 35-54, ומגיע ל-75%. משפחות שבהן שני בני-הזוג מועסקים הצליחו לרכוש דירה בשיעור גבוה באופן משמעותי יותר ממשפחות שבהן רק אחד מבני-הזוג עובד, ועוד יותר ממשפחות בהן אף אחד מהם אינו מועסק (השיעורים הם 82%, 59% ו-33%, בהתאמה).

ההכנסה הנמוכה מביאה לכך שכמעט מחצית (47%) מהעולים אינם מסוגלים לממן את רוב צורכיהם היומיומיים הבסיסיים, כגון מזון, שכר דירה, חשמל וכו'. תחושת המצוקה הכלכלית חריפה, כמובן, יותר במשפחות גדולות. הכנסתן של 46% מבין המשפחות שלהן ילד אחד עד שלושה ילדים מתחת לגיל 18, והכנסתן של 64% מבין המשפחות עם ארבעה ילדים ומעלה, אינה מספקת לרוב הצרכים השוטפים. שיעור המשפחות המבטאות מצוקה כלכלית יורד עם הגידול במספר המפרנסים: 61% במשפחות בהן אין אף מפרנס, לעומת 29% במשפחות בהן יש שני מפרנסים, מרגישים מצוקה כלכלית. אפילו בקרב השוהים בארץ במשך שש עד שמונה שנים, הכנסתם של 42% מהם עדיין אינה מספיקה למימון רוב הצרכים הבסיסיים.

למצב הכלכלי הגרוע יש, כמובן, השלכות גם על רווחת הילדים ועל יכולתם להשתתף באופן מלא במערכת החינוך הפורמלית והבלתי פורמלית. שלושים וארבעה אחוזים מההורים שיש להם ילדים בגילים 6-18 דיווחו שהם נאלצים לוותר על חוגים לילדים, ו-24% על ציוד הנחוץ לילדים בבית-הספר.

יתרה מזו, רוב עולי קווקז אינם אופטימיים לגבי הסיכויים לשיפור מצבם: 19% מעריכים שהסיכויים "מאוד לא טובים" ו-54% סוברים שהסיכויים "לא כל-כך טובים"; אולם יש להם תקווה לגבי הדור הבא. הם מאמינים שלילדיהם סיכויים טובים מאוד (16%) או די טובים (55%) להצליח מבחינה מקצועית וכלכלית.

ידיעת עברית

חוסר שליטה מספקת בעברית עולה כבעיה מרכזית בתהליך קליטתם של עולי קווקז מכיוון שיש לכך השלכות בתחומים רבים: תעסוקה, הכשרה מקצועית, הקשר עם השירותים, יצירת קשרים עם ישראלים ותיקים (שהעולים עצמם מעוניינים בהם).

רמת השליטה של עולי קווקז בעברית, בייחוד במיומנויות הגבוהות יותר, כגון קריאה וכתובה היא נמוכה, ואינה משתפרת במידה משמעותית עם עליית הוותק בארץ. אפילו בקרב השוהים בארץ למעלה משש שנים 45% אינם מסוגלים כלל לכתוב פשוט בעברית ו-34% אינם מסוגלים לקרוא מכתב כזה.

שיעור העולים שלמדו באולפן הוא נמוך יחסית, משום שרבים מהם, בייחוד גברים, העדיפו לצאת מיד לעבודה כדי לפרנס את המשפחה, וכן משום שסברו שאפשר ללמוד עברית גם ללא אולפן. רק 53% למדו, ו-72% מתוכם סיימו; כלומר, רק 38% מכלל יוצאי קווקז סיימו אולפן. בחיי יומיום משתמשים העולים בעברית רק באופן חלקי. מאחר שהם נוטים להתגורר בקרבת בני עדתם (42% מתגוררים בשכונות בהן גרים "הרבה" קווקזים, לפי הערכתם), אין הם מרבים להזדקק לעברית במגעיהם עם השכנים (רק 50% מדברים עברית עם השכנים). שבעים ואחד אחוזים מהם אינם נפגשים כלל עם ישראלים ותיקים במפגשים חברתיים, קשר שהיה מחייב שימוש בעברית. גם במסגרת העבודה אין להם הזדמנויות רבות לשפר את רמת ידיעת העברית. רובם מועסקים בעבודות פשוטות בהן המיומנויות המורכבות יותר, כגון קריאת חומר מקצועי בעברית, אינן רלוונטיות. בממדים העשויים להיות רלוונטיים לעבודות אלו, כגון הבנת הוראות בכתב, למעלה ממחצית (58%) "אינם מסוגלים כלל" או מסוגלים לכך רק "בקושי רב".

עולי קווקז בעצמם מודעים לכך שחוסר שליטתם בעברית היא בעוכריהם. הם מציינים כי אי ידיעת עברית מקשה עליהם בתהליך חיפוש העבודה וגם בהתקדמות במקום העבודה. מחצית מהעולים שלא היו מועסקים בעת הריאיון וחיפשו עבודה ציינו, בין הקשיים בהם הם נתקלו, את חוסר הנכונות של מעסיקים להעסיק אדם שאינו שולט בעברית. בנוסף, עולים שכן הצליחו למצוא מקום עבודה דיווחו על קושי בקבלת עבודה טובה ובהתקדמות במקום העבודה בשל אי ידיעת עברית (צוין על-ידי 53% ו-45%, בהתאמה); ו-19% הגדירו (בתשובה לשאלה פתוחה) את חוסר שליטתם בעברית כבעייתם הקשה ביותר בתחום התעסוקה. אי ידיעת עברית חוסמת את השתתפותם של העולים בקורסי הכשרה מקצועית, שעשויים לסייע להם בהשתלבות בעבודה מקצועית. כמעט שליש (29%) מהמרוויינים שלא למדו בקורס מקצועי, ולא היו מעוניינים לעשות זאת, נימקו את סירובם בחוסר שליטה מספקת בעברית. כמו-כן, השליטה המוגבלת בעברית מקשה על יצירת קשרים חברתיים בינם לבין הישראלים הוותיקים, שמרבית העולים מעוניינים בהם; 55% ציינו את מחסום השפה כמחסום בפני פיתוח הקשרים הללו.

נראה שיש צורך בפיתוח תכניות ללימוד עברית שתבאנה בחשבון את ההתייחסות של עולי קווקז ללימודים ואת צורכי הלמידה של תת-קבוצות שונות בקרבם מבחינת תכנים, שיטות ומסגרות למידה. בקרב העולים ישנה מידה לא מבוטלת של התעניינות בהכשרה מקצועית, מתוך רצון לשפר את מעמדם המקצועי. אם לימודי העברית יקושרו למטרה "תכליתית", כגון תעסוקה במקצוע טוב יותר, ותנאי הלימודים יהיו כאלה שהכנסתם לא תיפגע, ניתן לצפות להיענות מסוימת, בייחוד בקרב הצעירים עד גיל 34 והנשים. לאור זאת אפשר לשקול את האפשרות לשילוב לימודי עברית כשלב מקדים בקורסי הכשרה מקצועית לעולי קווקז. אפשרות נוספת היא פיתוח תכניות ללימוד עברית לאמהות צעירות בתחנות לבריאות המשפחה. רעיון זה מבוסס על המידע שכ-80% מהאמהות בגילים 21-34 מגיעות לתחנות הללו, ובערים שונות נערכות בתחנות תכניות הדרכה שונות לשיפור תפקודן ההורי. ייתכן שאפשר לכלול במסגרת תכניות אלה גם שיעורי עברית לאמהות הצעירות שרבות מהן טרם עבדו בארץ אך ביטאו עניין בכניסה לשוק העבודה (הן חיפשו עבודה בעת הריאיון או התכוונו לחפש במהלך שלושת החודשים הקרובים).

הכשרה מקצועית

על רקע משלחי-היד הנמוכים בהם מועסקים עולי קווקז, עשויה ההכשרה המקצועית לתרום להם במיוחד בהעלאת רמתם המקצועית ועדכון כישוריהם בהתאם למקובל בארץ. באוכלוסיית המחקר נמצא כי עולים שלמדו בקורסים מקצועיים מועסקים במשרות ברמה מקצועית גבוהה יותר מאלה שלא למדו, גם כאשר מפקחים על גורם הגיל. לדוגמה, 33% מקרב בעלי משלח-יד אקדמי, חופשי וטכני בני 35-44 שלמדו בקורס, היו מועסקים במשלחי-יד כאלה בעת הריאיון, לעומת 0% מבין בעלי רקע זהה, בני אותו גיל, שלא עברו הכשרה מקצועית. שישים ושניים אחוזים מקרב גילאי 35-44, בעלי רקע של עבודה מקצועית בתעשייה ובבניין אשר למדו בקורסים, עבדו בעבודות טובות: עבודה מקצועית, פקידות ומכירות, לעומת 28% בני אותם גילים, בעלי רקע זהה, שלא למדו בקורסים להכשרה מקצועית.

בנושא ההכשרה המקצועית לעולי קווקז קיימת בעיה כפולה: מחד, הסתייגות מצד מערכת ההשמה להפנותם לקורסים, בעיקר בשל רמת שליטתם הנמוכה בעברית ורמתם המקצועית הנמוכה (לטענת עובדי ההשמה כפי שעלה בראיונות העומק), ומאידך, רתיעה מסוימת של העולים עצמם. שני הגורמים הללו עשויים להסביר מדוע רק 14% מעולי קווקז למדו בקורסים מקצועיים (בהשוואה ל-42% מכלל העולים מברית-המועצות לשעבר), ואלה הם בעיקר הצעירים, ובמידה מסוימת נשים יותר מגברים. יחד עם זאת, רוב אלה שלמדו בקורסים סיימו את לימודיהם. במידה שהיתה נשירה מהקורס הסיבה העיקרית לכך היתה מציאת עבודה מתאימה.

נראה שקיים מאגר פוטנציאלי של לומדים נוספים. שליש מאלה שלא למדו הצהירו על רצונם ללמוד בקורס. חמישים ושניים אחוזים מקרב המעוניינים ללמוד הם צעירים עד גיל 34, 44% הם עולים השהים בארץ עד שלוש שנים ו-42% הם עולים שהיו מועסקים בעת הריאיון. אפילו מבין אלה שהצהירו שאינם מעוניינים בקורס, רבע היו מוכנים בכל זאת ללמוד בתנאים מסוימים: שהקורס לא יהיה כרוך בתשלום ו/או שישולמו בו דמי קיום כך שמצבו הכלכלי של הלומד ומשפחתו לא יורע (60%); שהלימודים יתקיימו בשעות הערב כדי שהלומד יוכל להמשיך לעבוד בשעות היום (18%); שתובטח עבודה בסיום הקורס (19%); שללומדים יינתן סיוע בלימודי עברית (14%); ושהיה סידור לטיפול בילדים בשעות בהן האם נמצאת בקורס (9%).

שיעור המרוצים גבוה יחסית בקרב המשתמשים בשירותי קופת-חולים וטיפת חלב וכן בקרב משתמשי המועדונית לילדי בית-ספר והצהרון לילדי הגן, ונמוך בקרב הפונים ללשכת הרווחה ולשכת התעסוקה.

הנימוקים העיקריים לאי שימוש שהוצגו על-ידי העולים הם חוסר צורך (67%) וחוסר מידע מפורט על פעולות השירות (38%). ייתכן ששתי הסיבות קשורות זו בזו: מאחר שהעולים אינם יודעים במדויק מהן פעולות השירות, ייתכן שאינם יודעים כיצד יוכלו להיעזר בו, ועל אלו צרכים הוא יכול לענות. לדוגמה, אם התכניות לילדים לאחר שעות הלימודים נתפסות כשירות שמרטפי בלבד ייתכן שהעולים מעריכים שאין להם צורך בהן, זאת, לאור שיעורי התעסוקה הנמוכים בקרב ההורים, וכן לאור זאת שב-20% ממשקי-הבית מתגוררים גם הסבים והם יכולים למלא תפקידי שמרטפות. אך תכניות אלה כוללות גם מרכיבים שונים של העשרה, שניתן לשער שילדיהם של חלק מהעולים, לפחות, היו יכולים להפיק מהם תועלת, וייתכן שאין הם מודעים לכך. עם זאת, שליש מהעולים שלהם ילדים בגילים 6-18 דיווחו שהם נאלצים לוותר על חוגים לילדיהם בשל חוסר אמצעים. מכאן, שאחת הסיבות לאי שימוש, לפחות בשירותי תרבות, היא מצוקה כלכלית.

טענת נותני השירותים בדבר חוסר האמון בהם מצד עולי קווקז זוכה לאישוש בממצאי המחקר. חלק ניכר מהעולים תופסים את יחסם של נותני השירותים כיחס של חוסר כבוד (37%) וסבורים שנותני השירותים אינם מבינים את בעיותיהם וצורכיהם (38%) ואינם משתדלים לעזור להם (50%), דבר היכול להוות סיבה נוספת למיעוט הפנייה אל השירותים.

על-מנת לעודד את עולי קווקז להשתמש בשירותים שונים חשוב לספק להם מידע מפורט על פעולות השירות, כולל הסבר על הצרכים הספציפיים עליהם הוא עונה, ולתת הנחות כספיות. כמו-כן, יש צורך לספק לנותני השירותים כלים רלוונטיים לעבודתם עם בני העדה.

השתלבות חברתית

אחת הסוגיות העולות קשורה לטענה שעולי קווקז נוטים להתבדל. יש להבחין בין תחומים שבהם מקובל ולגיטימי בחברה פלורליסטית שקבוצות אתניות תבקשנה לשמור על ייחודן, לבין תחומים שבהם מגמת ההתבדלות מביאה לדחיקת הקבוצה לשולי החברה.

אחוז ניכר מהעולים (42%) אכן מתגוררים בשכונות בהן גרים הרבה עולים מקווקז. יש כאן מרכיב של העדפה: 68% בחרו ביישוב מגוריהם משום שקרובי משפחתם מתגוררים בו, ו-13% משום שבמקום גרים קווקזים רבים; אך יש גם מרכיב של כורח כלכלי המאלץ אותם לגור באזורים בהם שכר הדירה נמוך, או בשכונות חדשות שנבנו בעיקר לעולים.

רוב המפגשים החברתיים של העולים מחוץ למסגרת המשפחה מתקיימים עם עולים הדוברים את שפתם: בני עדתם או עולים אחרים מברית-המועצות לשעבר. שישה אחוזים נפגשים עם ישראלים ותיקים למטרות חברתיות לעתים קרובות, ובכך אין הם שונים מכלל העולים מברית-המועצות לשעבר. יתרה מזו, רובם הגדול (71%) מעוניינים ביותר קשר עם הישראלים הוותיקים, ואכן עם העלייה בוותק גדל שיעור העולים המקיימים קשרים איתם. לדעת העולים, המחסום העיקרי בפני הקשר הוא מחסום השפה, כך ששיפור שליטתם בעברית יסייע להם גם מבחינת ההשתלבות החברתית.

עולה הצורך לאפשר לעולים המעוניינים בכך לעבור הכשרה מקצועית, כולל לאלה המועסקים כיום בעבודות בלתי מקצועיות. חשוב לסייע להם בלימודי עברית (ראה לעיל), כדי להקל עליהם את ההשתלבות בקורס המקצועי. וכן לכלול במסגרת הקורס שירות השמה שיסייע להם במציאת עבודה במקצוע שלמדו בקורס, או, לפחות, במקצוע קרוב. הסדר זה נוסה בהצלחה בקורסי הסבה של עולים בני 45+ מברית-המועצות לשעבר (קינג 1997).

יזמות עסקית

בראיונות העומק עם אנשי מטה ואנשי שטח בתחום ההשמה בעבודה הוערך מסלול היזמות העסקית כמתאים לעולי קווקז לאור עיסוקיהם בטרם העלייה, השכלתם הפורמלית המוגבלת המקשה על השמתם בעבודות מקצועיות, והתנגדותם לקבלת הוראות (לדברי מרואיינים אלה). בפועל נמצא כי רק פחות מחצי אחוז מאוכלוסיית המחקר, או פחות מאחוז מקרב המועסקים, הקימו עסקים קטנים ועובדים בהם. יחד עם זאת, 13% מהמרואיינים הביעו עניין בכיוון היזמות, כך שנראה שיש כאן ערוץ פוטנציאלי נוסף לקידום מצבם התעסוקתי של בני העדה. מהנתונים עולה כי קיימת בעיה נפוצה של חוסר מידע בתחום זה: מרבית המתעניינים (85%) אינם מכירים את מערכת הסיוע ליזמים, ו-70% הביעו את רצונם ללמוד בקורס ליזמים. בארץ נערכו כבר קורסי יזמות רבים לעולים, אך נראה שכדאי להתאים את תוכני הקורסים לעולי קווקז לסוגי העסקים שבכוונתם להקים, למשל, מכולת, מסעדה, "שיפוצניק".

הקשר עם מערכת השירותים

נותני השירותים מציינים את מיעוט הפנייה של עולי קווקז אל שירותי הרווחה ונטייתם לטפל בבעיות במסגרת המשפחה המורחבת, או בתוך העדה, או להשאירן ללא פתרון. באשר למיעוט השימוש של העולים בשירותי תרבות וחברה - הוא מיוחס לערכיהם ולתרבותם של עולי קווקז, מצד אחד, ולמיעוט משאביהם הכלכליים, מצד שני.

במסגרת המחקר הנוכחי נבדקו הידע של העולים על קיום מגוון שירותים, מידת השימוש בקרב אלה המכירים את השירות, הסיבות לאי שימוש, ושביעות-הרצון מהשירותים. קופת-חולים היא השירות היחיד המוכר לכל עולי קווקז. העולים מרבים, באופן יחסי, להשתמש בשירותי הבריאות. שלושים ושמונה אחוזים ביקרו אצל רופא המשפחה בחודש בו נערך הריאיון, ו-37% ביקרו אצל רופא מומחה במהלך שלושת החודשים שקדמו לריאיון. שיעור האשפוז בקרבם מפתיע בגובהו - 23% במהלך חצי השנה האחרונה. שיעור זה גדול פי שניים הן מהשיעור של ישראלים ותיקים (14%) והן מזה של כלל העולים מברית-המועצות לשעבר (13%). גם אם ייתכן שבחלק מהמקרים המאושפז לא היה המרואיין עצמו אלא מישהו מילדיו, עדיין השיעור נראה גבוה.

שירותי הרווחה הידועים ביותר לעולי קווקז הם קופת-החולים (99%), לשכת העבודה (91%), מחלקת הקליטה העירונית (66%) והמחלקה לשירותים חברתיים (50%), ולפחות מחצית מהמכירים את השירותים הללו משתמשים בהם. לעומת זאת, שיעור המכירים את שירותי התרבות, כגון הספרייה העירונית והמתני"ס נמוך יותר, ורק שליש או מעט יותר מהמכירים משתמשים בהם. גם שיעור המשתמשים בתכניות ייעודיות לילדים ונוער, כגון צהרון ומועדונית, נמוך - פחות מ-40% מהיודעים על השירות.

בתחום התרבותי בולטת ההעדפה לבית כנסת נפרד ליוצאי קווקז (67%), שוב, בדומה לעדות ולזרמים דתיים רבים בישראל, וכן רצון לשמור על המסורת והמנהגים הקווקזיים. לעומת זאת, ההעדפה למועדון חברתי-תרבותי נפרד נמוכה בהרבה (29%).

במישור הנחשב כאינטימי ביותר ביחסי קבוצות אתניות - נישואין - מסתמנת התחלה של פתיחות אל החברה הקולטת. בעוד ש-93% בקרב המרוויינים הנשואים (או שהיו נשואים בעבר) היו נשואים לבן-זוג קווקזי, הרי לגבי ילדיהם מעדיפים מחציתם בן-זוג שאיננו מקווקז. כלומר, מסתמן כאן מעבר מדפוס אנדוגמי טהור לדפוס מעורב.

בתחום מתן השירותים מתגלה העדפה לעובדים בני העדה, אולם, העדפה זו נובעת מהרגשתם (שגם חלק מנותני השירותים שותפים לה), שהמערכת אינה מבינה את בעיותיהם וצורכיהם, ולכן אינה מסוגלת לסייע להם בצורה אפקטיבית. העולים ביטאו רצון בפיתוח מנהיגות משלהם. נראה שגם הרצון במנהיגות עדתית צמח על רקע התחושה שאין מי שידאג לקידום האינטרסים שלהם. שיפור הקשר בין עולי קווקז לבין נותני השירותים, מצד אחד, ושיתופם של נציגי העולים בדרכים לפתרון בעיותיהם, מצד שני, עשויים להחליש את הנטייה להתבדלות במדד זה.

לסיכום:

ראינו מתוך הממצאים שחלק מהטענות הרווחות לגבי עולי קווקז אינן מאפיינות את רוב האוכלוסייה (לדוגמה, רובם מעוניינים בקשר עם ישראלים ותיקים), ולעומת זאת רבות מהבעיות שזוהו על-ידי נותני השירותים אכן מקבלות חיזוק בממצאים.

נראה כי תהליך הקליטה של עולי קווקז, בכלל, ושל הקבוצות החלשות בתוכם, בפרט, הינו איטי וממושך ומחייב השקעת תשומות מעבר לשלוש השנים בהן זכאי העולה לסיוע מסוגים שונים.

כיווני עשייה

- עידוד עולי קווקז ללמוד בקורסים מקצועיים כאמצעי שימריץ את כניסתם של הבלתי מועסקים לשוק העבודה וכאמצעי לשדרוג המועסקים בעבודות בלתי מקצועיות.
- קידום השליטה של עולי קווקז בעברית באמצעות פיתוח תכניות המותאמות מבחינת תוכן, שיטות ומסגרות למידה, לצורכי הלמידה של תת-קבוצות באוכלוסיית עולי קווקז.
- קידום היזמות העסקית בקרב העולים המעוניינים בכך באמצעות מתן עזרה מסוגים שונים בהתאם לצורך - מידע, סיוע כספי, הדרכה אישית וקבוצתית המותאמת לתכניות היזמות הספציפיות של העולים, ועוד.
- עידוד עולי קווקז להגביר את רמת השימוש שלהם במערכת שירותי הרווחה והתרבות (בהתאם לצורך) באמצעות הפצת מידע מפורט על פעולות השירות, כולל הצרכים הספציפיים עליהם הוא עונה, ומתוך התחשבות במצבם המשפחתי, הכלכלי והחברתי.
- מתן כלים לנותני השירותים הנמצאים בקשר עם עולי קווקז על-מנת לשפר את התקשורת שלהם עם אוכלוסייה זו ולסייע להם ולעזור לה.

דברי תודה

המחקר המתואר בדוח זה לווה באופן שוטף על-ידי חברי ועדת היגוי שתרמו רבות לגיבוש מטרות וכלי המחקר והמתודולוגיה המתאימה לעריכתו. על כך נתונה תודתי לחברי הוועדה.

במשרד הקליטה: לשמואל אדלר, מנהל האגף לתכנון ולמחקר; ולרחל גינדין, חוקרת באגף זה.

במשרד החינוך והתרבות: לרחלה שיפר, מנהלת המחלקה לקליטת תלמידים עולים; לנורה כהן, ראש גף מחקר בלשכת המדען הראשי; ולמירי שור, רכזת מחקרים בלשכת המדען.

במשרד העבודה והרווחה: לרבקה וייסברג, מפקחת ארצית ברשות לקליטת עלייה; ולדפני מושייב, רכזת תחום עולים בשירות לעבודה קהילתית.

בגויינט-ישראל: לאפרת כהן, מנהלת בכירה לתכניות קליטה בקהילה.

במשרד הבינוי והשיכון: לרחל שגיא, ממונה על קליטת עולים באגף לשיקום שכונות.

לחן ברם, אנתרופולוג יישומי, מבית-הספר למנהיגות חינוכית.

לוסי כץ מצוות מכון ברוקדייל ריכזה את עבודת השדה תוך הפעלת יוזמה ותושייה רבה והקפדה על איכות עבודתם של צוות המראיינים, ועל כך נתונה תודתי.

תודה גם ליוליה פריזומנט ולמרינה פרקין אשר סייעו בריכוז עבודת השדה.

תודה לווצייסלב קונסטנטינוב אשר תרגם את השאלון לרוסית וסייע בעיבוד הנתונים, וכן למרים לוונברג אשר עיבדה את הנתונים.

לבסוף, תודתי נתונה לחברי צוות מכון ברוקדייל ובמיוחד לגילה נועם, לשעבר מנהלת תכנית המחקר בנושא קליטת עלייה, אשר סייעו ותרמו מניסיונם, לבלחה אלון שערכה ולאילנה שיזגל שהדפיסה דוח זה.

תוכן עניינים

1	1. הרקע למחקר.....
3	2. מטרת המחקר.....
4	3. מערך המחקר.....
6	4. אוכלוסיית המחקר והמדגם.....
8	5. הרקע של עולי קווקז.....
14	6. רכישת השפה העברית.....
17	7. לימודים והכשרה מקצועית.....
21	8. תעסוקה.....
38	9. המצב הכלכלי.....
44	10. דיור - היבטים פיזיים, חברתיים ומשפחתיים.....
49	11. קליטה חברתית.....
59	12. הקשר של עולי קווקז עם מערכת השירותים.....
65	13. מצב בריאות והתנהגות בריאותית.....
66	14. היבטים נוספים של הקליטה בישראל.....
71	15. סיכום ודיון.....
79	ביבליוגרפיה.....
82	נספח.....

רשימת לוחות

- לוח 1 : מאפיינים דמוגרפיים, לפי מין..... 8
- לוח 2 : נשים, לפי גיל ומצב משפחתי..... 9
- לוח 3 : בית-הספר האחרון שהמרואיין סיים, לפי מין..... 10
- לוח 4 : גיל הנישואין, לפי מין..... 11
- לוח 5 : רקע תעסוקתי, לפי מין..... 12
- לוח 6 : חשיבות של מניעים נבחרים לעלייה לישראל..... 13
- לוח 7 : שליטה במיומנויות נבחרות בשפה העברית..... 15
- לוח 8 : רמת השליטה במיומנויות שונות בשפה העברית בהקשר של העבודה..... 16
- לוח 9 : הלומדים בקורסים מקצועיים בקרב תת-קבוצות, לפי מין, גיל, ותק בארץ ומשלח-יד לפני העלייה..... 18
- לוח 10 : המעוניינים ללמוד בקורס מקצועי, לפי מין, גיל, ותק, תעסוקה בעת הריאיון ומשלח-יד..... 20
- לוח 11 : מצב תעסוקתי בעת הריאיון, לפי מין וגיל..... 23
- לוח 12 : המועסקים בעת הריאיון, לפי מין, ותק ומשלח-יד בארץ המוצא..... 24
- לוח 13 : מספר המפרנסים במשק-הבית..... 24
- לוח 14 : משלח-היד בהם מועסקים העולים בארץ, לפי מין, גיל, ותק בארץ ומשלח-יד בארץ המוצא... 25
- לוח 15 : שינויים במצב תעסוקתי, לפי מין וגיל..... 27
- לוח 16 : נידודת מקצועית במעבר מקווקז לישראל, לפי מין..... 28
- לוח 17 : שביעות-רצון כללית ושביעות-רצון מהיבטים שונים בעבודה..... 30
- לוח 18 : המרוצים מעבודתם באופן כללי ומהיבטים שונים בה, לפי מין ומשלח-יד..... 31
- לוח 19 : הסובלים מאבטלה חיכוכית, לפי מאפיינים נבחרים..... 33
- לוח 20 : נכונות לקבלת עבודה עם מגבלות..... 34
- לוח 21 : מובטלים כרוניים ופורשים, לפי מאפיינים נבחרים..... 35
- לוח 22 : המסכימים עם היגדים שונים בנושא תעסוקת נשים, לפי מין..... 37
- לוח 23 : הכנסה מעבודה, לפי מין ומשלח-יד..... 39
- לוח 24 : הכנסת משק-הבית, לפי מספר מפרנסים..... 39

- לוח 25 : הכנסת משק-הבית, לפי סוג המשפחה..... 40
- לוח 26 : המרואיינים שבביתם מצוי ציוד ביתי, לפי ותק בארץ..... 40
- לוח 27 : בעלות על דירה, לפי גיל ומצב משפחתי..... 41
- לוח 28 : בעלות על דירה בקרב נשואים, לפי ותק בארץ ומספר המפרנסים במשפחה..... 41
- לוח 29 : ממדים נבחרים של הערכת המצב הכלכלי..... 42
- לוח 30 : בעלות על דירה, לפי מצב משפחתי וותק בארץ..... 45
- לוח 31 : הרכב דורי של משק-הבית..... 46
- לוח 32 : ממדים נבחרים של הערכת מצב הדיור, לפי ותק..... 48
- לוח 33 : תדירות המפגשים עם קבוצות חברתיות שונות..... 51
- לוח 34 : תפיסת היחס של ישראלים ותיקים ועולי ברית-המועצות לשעבר שאינם יוצאי קווקז, לפי ותק..... 52
- לוח 35 : ממדים נבחרים של התבדלות חברתית לעומת השתלבות..... 54
- לוח 36 : מדדים שונים של שביעות-רצון מחיי החברה בישראל, לפי ותק..... 56
- לוח 37 : הרגשת "בית" בקווקז ובישראל..... 56
- לוח 39 : מאפיינים רצויים של מנהיגי העדה..... 57
- לוח 40 : היכרות עם השירותים, שימוש בהם ושביעות-רצון מהם..... 60
- לוח 41 : תפיסת יחס עובדי השירותים, לפי ותק..... 62
- לוח 42 : שימוש בשירותי בריאות שונים בחצי השנה האחרונה, לפי גיל..... 62
- לוח 43 : שביעות-רצון מהרופאים..... 63
- לוח 44 : שביעות-רצון מהטיפול הרפואי ומהשירות בקופת-החולים, לפי מין, גיל וותק..... 64
- לוח 45 : הערכת מצב הבריאות, לפי מין וגיל..... 65
- לוח 46 : החשיבות המיוחסת על-ידי העולים למטרות חיים שונות..... 67
- לוח 47 : זהות וערכים נבחרים בקרב עולי קווקז..... 69
- תרשים 1 : טיפולוגיה של הבלתי מועסקים..... 32

רשימת לוחות בנספח

- לוח 1 : השכלה לפי מין ועיר מוצא 82
- לוח 2 : משלח-יד בחו"ל לפי מין וגיל 82
- לוח 3 : סוג מגורים לפי גיל ומין 83

1. הרקע למחקר

על פי נתוני משרד הקליטה עלו לארץ בשנים 1989-1996 כ-50,000 עולים מאזור הקווקז של ברית-המועצות לשעבר. עולים אלה הצטרפו לכ-11,000 עולים מאזור זה שהגיעו לישראל בשנות השבעים. על פי אומדנים שונים נותרו באזור הקווקז כ-30,000-60,000 יהודים, המהווים אוכלוסייה בעלת פוטנציאל גבוה לעלייה, בשל הזדהותה היהודית והקשר הרגשי שלה לישראל, מצד אחד, ובשל המצב הביטחוני הבלתי יציב בקווקז, מצד שני.

יהודי קווקז, או כפי שהם מכונים גם היהודים ההרריים, מגיעים מהאזור המזרחי והצפוני של הקווקז, לפי הפירוט הבא:

(1) מאזרביג'אן, שהיא רפובליקה עצמאית בדרום הקווקז (בעיקר מעיר הבירה באקו ומקובה);

(2) מדגאסטן, שאף היא רפובליקה עצמאית המהווה חלק מהפדרציה הרוסית (בעיקר מעיר הבירה מחציקאלה ומדרבנט);

(3) מכמה רפובליקות אוטונומיות נוספות בצפון הקווקז המהוות חלק מהפדרציה הרוסית: קברדינו בלקריה (בעיקר מהעיר נלצ'יק), צ'צ'ניה ואינגושטיה (בעיקר מגרוזני; בירת צ'צ'ניה) ומאוסטיה (בעיקר ממזדוק);

(4) ממחוז סטברופול בצפון הקווקז השייך לרוסיה עצמה (בעיקר מהעיר פיאטיגורסק);

(5) יהודים הרריים מגיעים גם מאזורים אחרים בברית-המועצות לשעבר, כגון מוסקבה, סנט פטרסבורג וערים נוספות ברוסיה, לאחר שהיגרו אליהם מן הקווקז¹ (ברם 1997).

עולי קווקז נוטים להתגורר בריכוזים גיאוגרפיים, בקרבת המשפחה המורחבת. מתוך כך הגיעו רבים מהעולים החדשים, בייחוד בשנים הראשונות של גל העלייה הנוכחי, ליישובים בהם מרוכזים עולי קווקז הוותיקים, כגון חדרה, אור עקיבא, עכו, קריית ים, נצרת עילית, ולאזורים מסוימים בבאר שבע. בשנים הבאות יצרו עולי קווקז קהילות קטנות ביישובים בפריפריה, כגון מצפה רמון ודימונה, בעיקר בשל הדיור הזול יותר שם (ברם 1997).

עד עתה נערכו מחקרים מעטים בלבד על יהודי קווקז. מספר מחקרים בעלי היקף מצומצם שהתמקדו בסוגיות ספציפיות, בעיקר בתחום החינוך, נערכו על עולי שנות השבעים (ראה לדוגמה, איזיקוביץ' ואדם 1981; הנגבי 1984; אבידור וצין 1976; ליבליך ועמיתיה 1979). שלושה מחקרים נערכו על עולי קווקז מהגל האחרון, אף הם בהיקף מוגבל:

(1) מחקר שכלל ראיונות עם 97 עולים באור עקיבא ואשר נערך באביב 1993 על-ידי מכון דחף (מכון דחף 1994);

(2) נתונים על 1,560 עולי קווקז שנאספו במסגרת מיפקד שכלל את כל עולי ברית-המועצות לשעבר החיים בשדרות, ואשר נערך על-ידי מכון ברוקדייל באוגוסט 1994 (ליטוויק ונועם 1995);

---

¹ אלה אינם כלולים בנתונים הרשמיים על עולי קווקז. ראה הדיון בקשגים בהגדרת אוכלוסיית המחקר.

(3) מחקר על 50 נערים ונערות יוצאי קווקז ואמהותיהם, אשר נדגמו מתוך 151 משפחות יוצאות קווקז בשדרות שהיו להן ילדים בגיל 14-18. מחקר זה בוצע על-ידי מכון ברוקדייל ביוני 1995 (אלנבוגן-פרנקוביץ ונועם, טרם פורסם);

(4) נערים יוצאי קווקז בחמש ערים - עיבוד מיוחד מתוך נתוני מחקר בני נוער עולים שבוצע על-ידי מכון ברוקדייל (אלנבוגן-פרנקוביץ ונועם, טרם פורסם).

להוציא את המידע המחקרי המוגבל הזה, מקורן של העדויות העיקריות לגבי תהליך הקליטה של עולי קווקז שהגיעו לישראל בשנות התשעים בדיווחים של עובדי מערכות החינוך והרווחה הבאים עמם במגע. עובדים אלה מדווחים על מכלול של מצוקות בקרב עולי קווקז: מצב כלכלי קשה, תעסוקה בעיקר בעבודות בלתי מקצועיות מזדמנות, אבטלה בקרב חלק מהגברים בעוד הנשים נושאות בנטל פרנסת המשפחה; מגורים בתנאי דיור צפופים, לעתים יותר ממשפחה אחת בדירה, מצב המביא להיווצרות מתחים עד כדי אלימות בין בני זוג וכלפי ילדים; הפעלת לחץ על הילדים לעזור בפרנסת המשפחה וכתוצאה מכך תופעה נרחבת של נשירה מבתי-הספר העל-יסודיים, ואחוז נמוך בלבד של זכאים לתעודת בגרות. עובדי השירותים החברתיים מודים כי אינם יודעים כיצד להתמודד עם הבעיות של עולי קווקז מכיוון שהם "סגורים ומסוגרים בתוך עצמם" ולכן הם משתדלים לצמצם את המגע איתם (דברים שהושמעו בפורום חוקרים שכונס על-ידי שר הקליטה לשעבר יאיר צבן ב-18.8.95). בני העדה, מצידם, מתמרמרים על מה שהם תופסים כהתנכרות כלפיהם ותיוג שלילי מצד הישראלים הוותיקים. בקרב נציגי המערכות הקולטות, כלומר שירותי הרווחה והחינוך, הם אינם נתפסים כאנשים בעלי תרבות משלהם אלא רק במובן השלילי "כחסרי תרבות, כאסיאתיים פרימיטיביים, כעולים שאינם מרוסיה האירופית" (מתוך אותו כנס).

האנתרופולוג חן ברם טוען (והסבר דומה הוצג גם על-ידי אחד מנותני השירותים ברמת מטה שרואיינו במסגרת המחקר (ראה פירוט בתיאור מערך המחקר)), שתהליך קליטתם של עולי קווקז משנות התשעים מושפע מדפוס הקליטה של בני עדתם בגל העלייה הקודם. "עולי שנות השבעים נקלעו לעמדה של שוליות חברתית ותרבותית יותר מאשר עולים אחרים באותה תקופה... שוליות זו משפיעה כיום על מצבם של העולים החדשים, גם במקרים שבהם מאפייניהם החברתיים-דמוגרפיים שונים" (ברם 1997, עמ' 20). בהשוואה לעלייה הנוכחית מקווקז היו עולי שנות השבעים אוכלוסייה ששיעור בעלי ההשכלה הגבוהה בקרבה היה נמוך, שההרכב המקצועי שלה כלל יותר עובדי תעשייה וחקלאים ופחות בעלי מקצועות אקדמאים וחופשיים, פחות יוצאי ערים גדולות ויותר בעלי רקע כפרי. מסיבות שונות (המפורטות אצל ברם 1997), שחלקן קשורות בדפוסים התרבותיים-חברתיים של העולים, וחלקן במדיניות הקליטה שהיתה נהוגה אז, נוצר אצל נותני השירותים דימוי נמוך של יוצאי קווקז, והוא מיושם, לפחות במידת מה, לגבי עולי קווקז של הגל הנוכחי. מנתונים סטטיסטיים ומראיונות עם בני העדה ועם אינפורמנטים ידוע לנו לא רק, כפי שצוין לעיל, שעולי שנות התשעים נבדלים מבני קהילתם הוותיקים במספר מאפיינים (בצד דמיון בדפוסים תרבותיים מסוימים), אלא שגם בקרבם קיימת שונות פנימית. לדוגמה, בין יוצאי באקו, שהם אוכלוסייה עירונית מובהקת, שרבים מהם השתלבו בארץ מוצאם במשרות ממשלתיות ובמקצועות אקדמאים בתעשייה, לבין יוצאי קובה, שהיא עיר שדה קטנה שחלק ניכר מתושביה באו מהכפרים. אחת המטרות הראשוניות של המחקר הנוכחי היא לספק תמונה אמיתית של המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של עולי קווקז של שנות התשעים.

המשרד הממשלתי הראשון שהפנה משאבים לטיפול בעולי קווקז היה משרד הבינוי והשיכון, במסגרת פרויקט שיקום השכונות, בתוקף העובדה שרבים מבני העדה הקווקזית התיישבו ביישובים ובשכונות שיקום. באמצע שנת 1995 הביאו הדיווחים על מצוקות העולים להקמת ועדה בין-משרדית לנושא עולי קווקז. ועדה זו ביטאה ניסיון לטפל באוכלוסייה זו מתוך ראייה ארצית ובשיתוף פעולה בין המשרדים השונים. הוועדה יזמה, או המריצה, ביצוע פרויקטים ארציים, בהם כאלה המיועדים להעמקת הידע על העדה הקווקזית, בעיקר בקרב אנשי מקצוע העובדים עם עולים אלו, ולפיתוח מנהיגות בקרב העדה. המחקר הנוכחי הוא פרי יוזמתה של הוועדה, והוא נועד לספק לה בסיס מידע מקיף ואמין לצורך קביעת מדיניות והכנת תכנית לטיפול בעולי קווקז. באפריל 1997 הודיע המשרד לקליטת עלייה על החלטתו להציב את נושא קליטת עולי קווקז כ"יעד ייחודי ומועדף בין יעדי המשרד לשנת 1997" (הוראת שעה מס' 147 מיום 30 באפריל 1997). הסיוע המיוחד יתבטא בהארכת הזכאות של עולי קווקז לטיפול משרד הקליטה עד לשמונה שנים, במתן סיוע ייחודי לסטודנטים בני העדה, בהפעלת תכניות מיוחדות לבעלי מקצועות אקדמאים מבני העדה, ובהמלצה לרשות השידור להנהיג תכנית שידור יומית ברדיו לאוכלוסייה זו. כמו-כן, הסכימו המשרד לקליטת עלייה ומשרד החינוך לגבש תכנית פעולה מפורטת שתקדם את הישגיהם של ילדים ובני נוער עולי קווקז במערכת החינוך.

2. מטרת המחקר

מטרת העל של המחקר היא ללמוד על תהליך השתלבותם של עולי קווקז בחברה הישראלית בתחומי חיים שונים: רכישת שליטה בשפה העברית, תעסוקה, דיור, חברה; לזהות את התחומים בהם הם מצליחים, את הגורמים המסייעים לכך בצד הגורמים המקשים; וכן לבדוק בקרב אלו תת-קבוצות (שיוגדרו על בסיס השכלה, מקצוע, גיל או תכונות אחרות) קיימים קשיים מיוחדים המחייבים השקעה מיוחדת. כמו-כן, ביקשנו לעמוד על ערכי החיים של העולים ותחושת הזהות האישית והקבוצתית שלהם. ממטרת העל הזו נגזרו המטרות האופרטיביות הבאות:

- (1) לקבל מידע על היקף ההשתלבות בתעסוקה וטיבה בקרב עולי קווקז ובני-זוגם, לעמוד על הקשיים שלהם בעבודה ומידת שביעות-הרצון שלהם בסוגי תעסוקה שונים;
- (2) לבדוק באיזו מידה יזמות עסקית היא דפוס תעסוקתי רווח בעדה בפועל, ומהם מאפייני היזמים, וכן באיזו מידה היא מהווה מסלול אטרקטיבי, ולמי;
- (3) לעמוד על רמת שליטתם בעברית של העולים ומידת השימוש המעשי שהם עושים בשפה זו;
- (4) לבדוק את נכונותם של העולים ללמוד בקורסים מקצועיים, את מידת השימוש המעשי שלהם במערכת ההכשרה המקצועית; לעמוד על תרומת הקורסים לשילובם בתעסוקה הולמת ולזהות מאגר פוטנציאלי של לומדים נוספים;
- (5) לזהות את דפוסי הדיור של העולים והרכב משק-הבית, ללמוד על השינויים שחלו בהם בעקבות העלייה והשלכותיהם על חלוקת התפקידים והיחסים בתוך המשפחה המורחבת;
- (6) ללמוד על הקשר של העולים עם מערכת השירותים במקום מגוריהם: באיזו מידה הם מכירים את השירותים, משתמשים בהם ומרגישים שהם עונים לצורכיהם;
- (7) ללמוד על קשרי העולים עם שכניהם ועל מגעיהם החברתיים עם ישראלים ותיקים ועם עולים חדשים וותיקים מן הקווקז ועולים מארצות אחרות;
- (8) לבדוק את עמדותיהם בסוגיית המנהיגות לעדה הקווקזית;
- (9) לעמוד על ערכי החיים של עולי קווקז ותפיסת זהותם העצמית.

3. מערך המחקר

האסטרטגיה המחקרית שגובשה כוללת שלושה מרכיבים:

- (1) מחקר משפחות: מחקר זה נערך בקרב מדגם מייצג של 500 יהודים הרריים בגילים 21-64 (גילאי העבודה העיקריים) כמחציתם גברים וכמחציתם נשים, אשר עלו לישראל בשנים 1989-1996 מאזור הקווקז. המחקר נערך בשיטת ריאיון פנים-אל-פנים בשפה הרוסית באמצעות שאלון מובנה הכולל שאלות סגורות ושאלות פתוחות. כמחצית מהמראיינים היו בעצמם בני העדה הקווקזית, דבר שתורם להגברת אמון המראיינים וסייע להתגבר על קשיים בהבנת השאלון במקרים הספורים שאלו לא שלטו ברוסית במידה מספקת. הראיונות נערכו בחודשים אפריל-ספטמבר 1997. השאלון מתפרס על פני מגוון תחומים הנוגעים לבדיקת תהליך ההשתלבות של עולי קווקז - רכישת השפה העברית, הכשרה מקצועית, תעסוקה, דיור, יחסי משפחה וחברה, תרבות ופנאי, הקשר עם מערכת השירותים, ותחושת זהות אישית וקבוצתית. בד בבד עם מחקר זה נערכים שני מחקרים בעלי התמקדות ספציפית יותר;
- (2) מחקר על הסתגלות בני נוער מקווקז אשר במסגרתו נבדקים 180 צמדים של בני נוער גילאי 14-18 ואמהותיהם. מטרת המחקר היא זיהוי הצרכים של בני הנוער בתחום הלימודי והחברתי מנקודת הראות של הנערים והוריהם, בדיקת תפיסות ההורים לגבי תפקידם ההורי ומעורבותם בחינוך ילדם, וכן מידת ההלימה בין שני הצדדים באשר לשאיפות ותכניות לעתיד בני הנוער (אלנבוגן-פרנקוביץ ונועם 1998);
- (3) המחקר השלישי מתמקד בהסתגלות ילדים תלמידי כיתות ה'ט'. במסגרת מחקר זה מראיין מדגם מייצג של 140 אמהות לילדים בגילים אלה (הילדים עצמם אינם נבדקים) במטרה לנסות לאתר גורמים המהווים גורמי סיכון ביחס לנשירה של הילדים ממערכת החינוך בסיום לימודיהם בחטיבת הביניים, וכן לזהות קשיים והצלחות בשלב מוקדם יחסית של ההשתתפות במערכת החינוך (אלנבוגן-פרנקוביץ ונועם 1998).

למחקר קדמו מספר פעולות הכנה אשר סיפקו לו תשומות, בעיקר מבחינה תוכנית: (א) ראיונות עומק עם נותני שירותים; (ב) ראיונות עומק עם עולי קווקז שעלו בשנות התשעים; (ג) קבוצות דיון של בני העדה שעלו בשנות השבעים; ו-ד) חקירה ומיפוי אנתרופולוגי של אוכלוסיית יוצאי קווקז, שנערכו באופן עצמאי על-ידי האנתרופולוג חן ברם.

(א) ראיונות עם נותני שירותים

הראיונות שבוצעו על-ידי צוות המחקר באמצעות שאלון מובנה פתוח, נערכו עם נותני שירותים ברמות מטה, ובמספר ישובים גם ברמת שטח, בתחומי החינוך (הפורמלי והבלתי פורמלי), הבריאות, התעסוקה, השיכון והרווחה. באמצעות הראיונות הללו ביקשנו ללמוד על קשייהם וצורכיהם של העולים כפי שנותני השירותים תופסים זאת, ועל קשייהם של נותני השירותים במגעייהם עם אוכלוסיית העולים יוצאי קווקז. הראיונות התמקדו בסוגיות של יעדי השירות לגבי היהודים ההרריים, אופי תכניות ההתערבות למען אוכלוסייה זו ואופן הפעלתן (למשל, שיתוף הפעולה בין גופים שונים, תכניות ארציות לעומת פרויקטים נקודתיים, דרכי גיוס העולים לתכניות, פיתוח תכניות מיוחדות לבני העדה לעומת שילובם בתכניות כלליות), הקשיים של אנשי השטח בעבודה עם עולי קווקז, שילוב בני העדה בעבודה עם העולים. המידע שנתקבל בראיונות הושלם באמצעות חומר כתוב: פרוטוקולים של ישיבות, דוחות של משרדים ושתי סקירות מקיפות, האחת על קליטת עולי קווקז בשכונות וישובי שיקום שהוכנה על-ידי רחל שגיא מהאגף לשיקום שכונות חברתי במשרד הבינוי והשיכון (שגיא 1996), והשנייה, שתיעדה תכניות

התערבות בקרב עולי קווקז בשנים 1992-1995, הוכנה על-ידי מכון יוספטל (ללא תאריך). דוח המסכם את הדברים שעלו בראיונות ואת המידע הכלול בחומר הכתוב יצא כפרסום פנימי (קינג 1996).

(ב) ראיונות עומק עם עולי קווקז שעלו בשנות התשעים

באמצעות ראיונות העומק, שבוצעו בידי צוות המחקר, ניסינו להכיר את דפוסי החיים של עולי קווקז החדשים בקהילות המוצא, במטרה להגביר את הבנתנו לגבי עמדות ותפיסות העולים, קשייהם וצורכיהם, משמעות השינויים שחלו במצבם בעקבות העלייה, ההבדלים בינם לבין גל העלייה הקודם והיחסים ביניהם. נערך ראיון קבוצתי עם שמונה עולים, חמישה גברים ושלוש נשים, בני גילים שונים שעלו בין השנים 1991-1994 מדרבנט ומחציקאלה ומתגוררים בבאר שבע. בנוסף, נערכו ראיונות עם כמה מתלמידי הקורס למנהיגות חינוכית.² הראיונות התמקדו בדפוסי הארגון הקהילתי של היהודים בקווקז ויחסיהם עם שכניהם, המבנה התעסוקתי שלהם, חלוקת התפקידים במשפחה, מבנה מערכת החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי, מקומו של החינוך במערכת הערכים של יהודי קווקז, ותהליך הקליטה בארץ. המידע שנתקבל בראיונות אלה יצא כפרסום פנימי (קינג 1996, דוח מס' 2) וחלקו משולב בניתוח הנתונים.

(ג) קבוצות דיון עם בני העדה שעלו בשנות השבעים

הרעיון שעמד ביסוד איסוף המידע מעולי שנות השבעים היה שלמרות הבדלים מסוימים במשאבים השכלתיים ומקצועיים בין שני גלי העלייה, ולמרות השינויים שחלו במערכות הקליטה, בפרט, ובחיים בישראל, בכלל, בתקופה של שני עשורים, עדיין קיימים מאפיינים תרבותיים-חברתיים המשותפים לבני העדה הקווקזית. הציפייה היתה שהדיווח של העולים הוותיקים על התנסויותיהם, מתוך פרספקטיבה של ריחוק בזמן, תספק תובנות למצבם של העולים החדשים מקווקז. התקיימו שתי קבוצות דיון - האחת בגבעת אולגה שבחדרה, והשנייה בבאר שבע. המידע שנאסף בהן התייחס לנושאים הבאים: (1) החיים בקווקז בטרם העלייה במישור הכלכלי, המשפחתי והקהילתי, היחסים עם השלטון והשכנים הלא יהודים, החינוך; (2) תהליך ההיקלטות בארץ מבחינת המצב הכלכלי, חינוך הילדים, יחסי הורים-ילדים, דפוסי הנישואין, השתלבות חברתית, שירות צבאי, תחומי ההצלחה של המשתתפים; (3) מערכת הערכים וסדרי הקדימויות של העדה הקווקזית ועמדת המשתתפים כלפי הערכים המסורתיים הקווקזיים; (4) דימוי עצמי וקבוצתי; (5) היחס לעולים החדשים מקווקז. דוח על קבוצות הדיון של עולי קווקז של שנות השבעים יצא כפרסום פנימי (קינג ועמיתיה 1997).

(ד) סקירה ומיפוי אנתרופולוגי של אוכלוסיית יוצאי קווקז מאת חן ברם

במקביל להכנת המחקר הנוכחי הוכנה על-ידי האנתרופולוג חן ברם סקירה הכוללת מיפוי אתנוגרפי של היהודים ההרריים בישראל מבחינת הרכבם החברתי בארץ מוצאם, הרקע ההיסטורי שלהם, השונות הפנימית בתוכם מבחינה לשונית, אזור המגורים ואופי המגורים, פריסתם הגיאוגרפית בארץ, ומאפיינים חברתיים-קהילתיים-תרבותיים של גל העלייה הנוכחי. הסקירה, שיצאה לאור כפרסום נפרד, סיפקה תשומה חשובה למחקר.

² בקורס הזה השתתפו הן גברים והן נשים, עולי שנות ה-70 וה-90 שהיו פעילים בעדה הקווקזית והוכשרו למלא תפקיד בקידום העדה.

4. אוכלוסיית המחקר והמדגם

4.1 אוכלוסיית המחקר

אוכלוסיית המחקר הוגדרה כ"יהודים ההרריים", אולם הנתונים המינהליים של משרד הקליטה אינם משתמשים בקטגוריה זו. הנתונים המינהליים לגבי מוצא העולים קיימים על פי רפובליקות המוצא וערי המוצא בחבר העמים, כפי שמצהירים עליהן העולים. הקטגוריה "קווקז" אינה קיימת מאחר שמונח זה מציין אזור גיאוגרפי ולא אזור מדיני. הכללת העולים באוכלוסיית עולי קווקז מסתמכת בדרך כלל על הצהרתם שהגיעו מערים מסוימות (חלקן מוזכרות ברקע למחקר). אולם, במרבית הערים האלה התגוררו מאז סוף המאה ה-19 גם יהודים "אשכנזים" או "רוסים", ובחלק מהן, למשל באקו, גם מעט יהודים גרוזים ובוכארים (ברם 1997). מכאן שהנתונים על העולים מערים בקווקז מתייחסים לכלל היהודים שעלו מהן ולא רק ל"יהודים ההרריים". לדברי ברם, "היהודים ההרריים תופסים את עצמם ללא ספק כקבוצה ייחודית, ובדרך כלל גם נשמרו גבולות קהילתיים ברורים בינם לבין יהודים אשכנזיים". התעניינותם של נציגי המשרדים השותפים במחקר זה התמקדה אף היא ביהודים ההרריים. לפיכך, היה עלינו לנסות ולאתר את היהודים ההרריים מבין עולי הערים האלה שבאזור הקווקז.

מהמצב הנ"ל נובע קושי של הכללת יתר (כלומר, הכללת יוצאי קווקז שאינם הרריים באוכלוסיית המחקר). בנוסף לכך יש קושי הפוך, אי הכללה, כלומר, אנשים שהיו צריכים להיכלל באוכלוסיית המחקר אך אינם נכללים בה בשל חוסר זיהויים. ברם מציין גם כי בשל אי הביטחון בקווקז, בעיקר בעקבות המלחמה בצ'צ'ניה, היגרו יהודים הרריים רבים מדגאסטן, צ'צ'ניה ואף אזרביג'אן למחוז סטברופול בצפון הקווקז, בעיקר לעיר פיאטיגורסק, בה היתה כבר קהילה של יהודים הרריים, ובשנים מוקדמות יותר גם לערים אחרות, כגון מוסקבה וסנט פטרסבורג. למרות שמבחינת מאפייניהם התרבותיים והחברתיים הם דומים ליהודים ההרריים, יהודים אלה אינם כלולים בנתונים הרשמיים על עולי קווקז, וגם מספרם אינו ידוע.

לא היתה בידינו כל דרך להגיע לנתוני הקבוצה השנייה, יהודים קווקזיים שעלו מערים שמחוץ לקווקז, אולם, ניסינו לאמוד את אחוז היהודים ההרריים בקרב מי שמוגדרים על פי עיר מוצאם כעולי קווקז. ההערכות של לשכת הקשר במשרד ראש הממשלה אומדות אותם בכמחצית מעולי באקו, וכ-80%-90% מעולי הערים האחרות. פנינו אל עובדי משרדי הקליטה, הרווחה והיחידות לתכנון אסטרטגי בלמעלה מארבעים יישובים בהם נמצאים רוב עולי קווקז על פי נתוני משרד הקליטה, וביקשנו מהם לאמוד את שיעור היהודים ההרריים בקרבם.

בבניית המדגם נעזרנו באומדנים של לשכת הקשר ושל עובדי השטח ביישובים, אולם, על מנת להבטיח שרק האוכלוסייה המתאימה אכן תיכלל במחקר (אם כי אולי לא כל האוכלוסייה המתאימה) השתמשנו בשני קריטריונים לצורך "סינון" בשלב מקדים בריאיון. שני הקריטריונים שנקבעו בהתייעצות עם בני העדה ועם אינפורמנטים הם: (1) האם השפה המדוברת בבית המרואיין בילדותו היתה טאטית יהודית (ג'והרי)? (2) האם המרואיין מגדיר את עצמו כיהודי קווקזי?

4.2 המדגם

הדגימה נעשתה בשיטת השכבות: בשלב הראשון נדגמו יישובים, ומתוכם נדגמו בשלב השני שלושה מדגמים בלתי תלויים: (1) "מדגם המשפחות" שכלל 500 עולים בגילים 21-64, מחציתם גברים ומחציתם נשים; (2) מדגם של 180 בני נוער; (3) מדגם של 140 ילדים בגילים 10-14. בשל היות המדגמים בלתי תלויים היתה אפשרות שאישה תעלה ביותר מאשר במדגם אחד, למשל, הן במדגם המשפחות והן במדגם בני הנוער (כאם לנער). במקרה כזה היא רואיינה פעמיים, פעם כנציגת המשפחה ופעם כאם לנער.³

על בסיס נתוני משרד הקליטה, ובהתחשב באומדנים של לשכת הקשר ושל עובדי השירותים ביישובים השונים, סווגו כל היישובים בארץ (להוציא קיבוצים) לשלוש שכבות על פי מספר מוערך של המשפחות ההרריות המתגוררות בהם:

(1) ערים שבהן מספר המשפחות ההרריות עולה על 950: נתניה, באר שבע וחדרה. בשכבה זו מתגוררות כ-30% מכלל המשפחות ההרריות בארץ. משכבה זו נדגמו באופן אקראי שני יישובים: באר שבע וחדרה.

(2) יישובים שבהם מספר המשפחות ההרריות נע בין 200-950. בשכבה זו נכללים: אור עקיבא, שדרות, עכו, קריית ים, נצרת עילית ואופקים. בשכבה זו מתגוררות 21% מכלל המשפחות ההרריות בארץ. מתוכה נדגמו שני יישובים: עכו וקריית ים.

(3) יישובים שבהם מספר המשפחות ההרריות קטן מ-200, לדוגמה: טירת הכרמל, לוד, פרדס חנה, קריית ביאליק, מגדל העמק, דימונה ויישובים רבים נוספים. בשכבה זו מתגוררות 49% מכלל המשפחות. גם משכבה זו נדגמו שני יישובים - לוד ומגדל העמק.

בתהליך הדגימה נבנו תאים על בסיס שלושה גורמים: שכבת היישובים, גיל (21-44, 45-64) שנת עלייה (על עד 1993, עלו בין 1993-1996). כל מרואיין קיבל משקל בהתאם למשקל התא שאליו הוא שייך בתוך שכבת היישובים ומשקל השכבה בכלל האוכלוסייה, והנתונים נופחו בהתאם. אי לכך מייצג המדגם הנוכחי אוכלוסייה של 28,942 יהודים קווקזיים בני 21-64 שעלו מאזור הקווקז בין השנים 1989 לסוף 1996.

על מנת להגיע למדגם של 500 גברים ונשים פנה צוות המחקר ל-1,234 עולים. במהלך עבודת השדה התברר כי 622 מהם לא התאימו בעצם להשתתף במחקר מהטעמים הבאים: 208 לא היו יהודים הרריים (17% מכלל הפניות); 182 עברו ליישוב שאינו כלול במדגם; 180 לא נמצאו בכתובת שהיתה בידינו ולמרות מאמצי איתור רבים לא נמצאה להם שום כתובת בעיר; 29 חזרו לקווקז, היגרו למדינה אחרת או עזבו את הארץ לתקופה ארוכה; 13 נפטרו; שישה שירתו בצבא, וארבעה לא נמנו עם הגילים המתאימים. מתוך 612 העולים המתאימים, שמונים ותשעה (14%) סירבו להתראיין - 30 מהם משום שרואיינו קודם במחקר הנוער ולא היו מוכנים להתראיין שוב. בשני מקרים לא הרשה הבעל לאשתו להתראיין, וב-11 מקרים נפסל המועמד משום שבן-הזוג כבר רואיין במסגרת המחקר הנוכחי, והכוונה היתה לראיין רק בוגר אחד מכל משפחה. לא היה ניתן לראיין עשרה מועמדים בשל מחלה ממושכת או מחלת נפש. בסופו של דבר רואיינו, אם כן, 500 עולים.

³ הדגימה בוצעה בהנחייתו של פרופ' גד נתן מהאוניברסיטה העברית ומהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ובליווי של משה נורדהיים ממכון ברוקדייל.

5. הרקע של עולי קווקז

5.1 מאפיינים סוציו-דמוגרפיים

רפובליקת מוצא ועיר מוצא: מלוח 1 עולה כי 68% מעולי קווקז עלו מהרפובליקה של אזרביג'אן, 27% מדגאסטון, והשאר מקברדינו בלקריה, צ'צ'יניה ורוסיה (פחות מ-2% מכל אחת מהרפובליקות או האוטונומיות הללו).

לוח 1: מאפיינים דמוגרפיים, לפי מין (באחוזים)

סה"כ	סה"כ	גברים	נשים
100	48	52	
גיל			
34-21	35	36	33
44-35	35	35	35
54-45	13	14	12
64-55	17	15	20
מצב משפחתי*			
נשוי	66	77	57
גרוש	15	7	22
אלמן	8	1	13
רווק	11	15	8
מספר ילדים**			
1	21	18	24
2	35	33	37
3	23	28	17
4	10	12	9
9-5	11	9	13
מספר ילדים מתחת ל-18**			
0	26	19	32
1	28	27	29
2	26	27	26
3	13	17	9
4	5	5	4
9-5	2	5	---
ותק בארץ			
עד שלוש שנים	19	20	19
משלוש ועד ארבע שנים	17	17	17
מארבע ועד שש שנים	29	27	30
משש ועד שמונה שנים	35	36	34

* $P=0.00$. המובהקות בכל הלוחות בדוח היא לפי מבחן X^2 , שבוצע על המדגם המקורי המשוקלל
 ** מתוך כלל המשפחות עם ילדים

מוצאה של אוכלוסיית המחקר משלוש ערים עיקריות: באקו (54%), דרבנט (21%) וקובה (12%). שישה אחוזים עלו ממחציקאלה, 2.5% מנאלצייק, 1.5% מגרוזני, והשאר (3%) ממספר רב של עיירות קטנות, למשל, חסאבירט, מאדגיליס, בוינאקסק, ועוד. היות שעולי קווקז נוטים להתרכז ביישובים בארץ לפי קהילות המוצא שלהם הרי שהתפלגות זו מושפעת מהיישובים שעלו במדגם ואינה משקפת את הפיזור הארצי של יוצאי הקהילות השונות בקווקז.

מין וגיל: ארבעים ושמונה אחוזים מאוכלוסיית המחקר הם גברים, ו-52% הן נשים (ראה לוח 1). הרכב גילאי העבודה העיקריים (21-64) של העולים דומה לזה של כלל עולי ברית-המועצות לשעבר, בהבדל קטן: משקלה של קבוצת הגיל 35-44 גדול מעט יותר באוכלוסיית היהודים ההרריים (35% לעומת 26%, בהתאמה) ובמשלים לכך קטן מעט יותר שיעור בני 45-54 (13% לעומת 16%, בהתאמה) (המשרד לקליטת עלייה 1997).

מצב משפחתי: שני-שלישים מעולי קווקז נשואים, 15% גרושים, ו-11% רווקים - נתון צפוי בהתחשב בסף הגיל הנמוך של אוכלוסיית המחקר. בקרב הנשים בולטים שיעורי הגרושות והאלמנות בהשוואה לשיעור המקביל בקרב הגברים, ולעומת זאת - שיעור הרווקות הקטן. שיעור הנשים הגרושות דומה בקבוצת הגיל השונות, אך שיעור האלמנות, כצפוי, גבוה יותר בקרב המבוגרות (ראה לוח 2). ההבדל בין שיעור הגרושים והגרושות נובע, מן הסתם, מהעובדה שגברים שהתגרשו נוטים להינשא שנית יותר מנשים. שנים-עשר אחוזים מכלל הגרושים והגרושות התגרשו לאחר בואם לישראל. לטענת האינפורמנטים השונים איתם שוחח צוות המחקר, מתערערת היציבות של חלק מהמשפחות הקווקזיות בעקבות עליית האישה לארץ רק עם ילדיה, בעוד הבעל נשאר בקווקז, לעתים במשך שנה או יותר, כדי למכור את רכוש המשפחה. לא נמצא אישוש לטענה זו במחקר. שיעור הרווקות והאלמנות נובע, קרוב לוודאי, מדפוס הנישואין - האישה צעירה מן הבעל, וכתוצאה מכך בקבוצת הגיל הצעירה יהיו יותר גברים שטרם נישאו, ובקבוצת הגיל המבוגרת יהיו יותר נשים שכבר התאלמנו. שיעור האלמנות יכול גם להיות קשור בהרגל שהאלמנה מתלווה למשפחת בנה או בתה בעלייה לישראל.

לוח 2: נשים, לפי גיל ומצב משפחתי (באחוזים)

רווקה	אלמנה	גרושה	נשואה	סה"כ	
13	5	24	58	100	34-21
6	5	23	66	100	44-35
1	18	27	54	100	54-45
1	39	18	42	100	64-55

שמונים ושישה אחוזים מהעולים הם הורים לילדים: ל-56% יש ילד אחד או שניים, ל-21% ארבעה ילדים או יותר. משפחות עם 8-9 ילדים מהוות 2% מכלל המשפחות עם ילדים. מאחר שהטווח הגילי של אוכלוסיית המחקר מגיע עד 64, אין זה מפתיע שילדיהם של רבע מהמראיינים שיש להם ילדים הם בני 18 ומעלה. יחד עם זאת, בחמישית מהמשפחות עם ילדים יש לפחות שלושה ילדים מתחת לגיל 18. זהו שיעור נמוך בהרבה מהשיעור המקביל באוכלוסייה היהודית בארץ - 54% (למ"ס 1997). על אף שלרוב המשפחות הקווקזיות יש מספר קטן של ילדים, יש גם קבוצה לא מבוטלת של משפחות גדולות, בניגוד למצב אצל המשפחות האשכנזיות מברית-המועצות לשעבר.

חמישה-עשר אחוזים מתוך המשפחות עם ילדים מתחת לגיל 18 הן חד-הוריות. שיעור זה דומה לשיעורן של המשפחות החד-הוריות בקרב כלל עולי ברית-המועצות לשעבר, אך גבוה משיעורן בקרב תושבי ישראל הוותיקים (13% ו-7%, בהתאמה) (נוה 1994; גורדון ואליאב 1992).

ותק בארץ: עולי קווקז הם ותיקים למדי בארץ. בעת הריאיון שהו 35% בארץ מזה שש שנים או יותר, ורק 19% היו בעלי ותק מועט יחסית - עד שלוש שנים.

השכלה: שלושים ושישה אחוזים מעולי קווקז הינם בעלי השכלה על-תיכונית: 9% סיימו את לימודיהם במוסדות להשכלה גבוהה, ו-27% נוספים סיימו לימודים על-תיכוניים, במכללה או בטכניקום (ראה לוח 3). בניגוד לכך, 5% למדו רק 1-5 כיתות, ו-22% למדו 6-8 כיתות. רמת ההשכלה של יהודי קווקז נמוכה בהשוואה לכלל עולי ברית-המועצות לשעבר וגם בהשוואה לאוכלוסייה היהודית מגיל 15 ומעלה. רק 21% מהם הינם בעלי 13+ שנות לימוד לעומת 51% מכלל עולי ברית-המועצות לשעבר מגיל 15 ומעלה ו-36% מקרב האוכלוסייה היהודית. עולי קווקז מיוצגים יותר ברמות ההשכלה הנמוכות - 26% למדו 8-5 שנים בהשוואה ל-9% מכלל העולים מברית-המועצות לשעבר ו-10% מקרב האוכלוסייה היהודית. שיעור חסרי ההשכלה (בעלי 0-4 שנות לימוד) בקרב עולי קווקז דומה לשיעורם בקרב כלל עולי ברית-המועצות לשעבר והאוכלוסייה היהודית - 4%, 3% ו-5% בהתאמה (למ"ס 1996).

לוח 3: בית-הספר האחרון שהמרואיין סיים, לפי מין (באחוזים)

מוסד-לימודים אחרון	סה"כ	גברים	נשים
לא למד כלל	2	2	2
בית-ספר יסודי (1-5 כיתות)	5	4	7
בית-ספר על-יסודי לא מלא (6-8 כיתות)	22	24	21
מדרשה מקצועית	8	12	4
בית-ספר על-יסודי מלא	27	25	28
מכללה, טכניקום	27	24	29
מוסד להשכלה גבוהה	9	9	9

P=.00

שיעור גבוה יותר של גברים מאשר נשים למדו במדרשה מקצועית (12% לעומת 4%, בהתאמה), ובבית-ספר על-יסודי לא מלא המוביל ללימודים במדרשה מקצועית (24% לעומת 21%, בהתאמה). במקביל, שיעור מעט גבוה יותר של נשים מאשר גברים למדו בבית-ספר על-יסודי מלא המוביל ללימודים במכללה או באוניברסיטה. הבדלים אלה מעידים על אוריינטציה מעשית, מקצועית, בלימודי בנים, יותר מאשר בלימודי בנות.

חוקרי יהדות קווקז מצביעים על שוני במאפייני קהילות המוצא של עולי קווקז (ראה למשל, בריס 1997). כך, לדוגמה, השוואה בין רמות ההשכלה של יהודים קווקזיים יוצאי ערים שונות מגלה הבדלים מובהקים הן לגבי גברים והן לגבי נשים בין הקהילות השונות. גברים שהתגוררו במשך מרבית חייהם במחציקאלה או בגרוזני עולים ברמת השכלתם על יוצאי נאלצייק וקובה (ראה לוח 1 בנספח). השיעור הגדול ביותר של בעלי השכלה ברמת אוניברסיטה או מכללה נמצא בקרב עולי דרבנט ולא בבאקו, כפי שציפינו (50% לעומת 37%, בהתאמה).

גם בקרב הנשים בולטות יוצאות דרבנט ובאקו כבעלות השכלה גבוהה יותר. חמישים ואחד אחוזים מיוצאות דרבנט ו-43% מיוצאות באקו הן בעלות השכלה ברמת אוניברסיטה, מכללה או טכניקום, לעומת 35% מיוצאות מחציקאלה וגרוזני, ו-12% מיוצאות נאלצייק וקובה (בקרב נשות נאלצייק וקובה אין אף אחת שלמדה במוסד להשכלה גבוהה). שמונה-עשר אחוזים מיוצאות נאלצייק, קובה, מחציקאלה וגרוזני למדו רק 1-5 כיתות או לא למדו כלל, בהשוואה ל-4% מיוצאות באקו ו-8% מיוצאות דרבנט.

5.2 דפוסים חיים בקווקז לפני העלייה

בראיונות נאסף מידע על היבטים שונים בחייהם של היהודים ההרריים בקווקז בטרם העלייה, בעיקר למטרת השוואה עם מצבם בארץ וקבלת תובנות לגבי קשיי הקליטה שלהם.

דפוסים נישואין: מדיווחי המרואיינים עולה דפוס נישואין אנדוגמי כמעט מוחלט: 93% מהמרואיינים הנשואים, או שהיו נשואים בעבר, נשואים לבן-זוג קווקזי לפי הגדרתו של המרואיין. הנישואין התרחשו בגיל צעיר: 10% נישאו בהיותם בני 14-17, ו-25% נישאו בגיל 18-20 (ראה לוח 4). גיל הנישואין של הנשים נמוך מזה של הגברים.

לוח 4: גיל הנישואין, לפי מין (באחוזים)

	28+	27-23	22-21	20-18	17-14	סה"כ
סה"כ	11	31	23	25	10	100
גברים	16	47	27	7	3	100
נשים	6	19	20	40	15	100

p=0.00

דפוסים מגורים: עשרים ותשעה אחוזים מעולי קווקז התגוררו משך רוב הזמן לפני עלייתם ביישובים שבהם, על פי הערכתם, רוב התושבים היו יהודים; 16% התגוררו ביישובים בהם כמחצית התושבים היו יהודים, ואילו 55% התגוררו ביישובים בהם התושבים היהודים היו מיעוט. הערים ה"יהודיות" ביותר, על פי דיווחי המרואיינים, הן נאלצייק וקובה: 73% מיוצאי ערים אלה העריכו שרוב התושבים בהן היו יהודים, לעומת שליש מיוצאי דרבנט, וכרבע מיוצאי מחציקאלה וגרוזני. בבאקו, כמובן, היוו היהודים מיעוט (להערכת 70% מהמרואיינים). יש להתייחס להערכות המרואיינים יותר כביטוי לתפיסתם את סביבתם כיהודית מאשר כדיווח מדויק על ההרכב האתני של ערי מוצאם.

שלושים אחוז מיהודי קווקז התגוררו בבית צמוד קרקע בבעלות המשפחה. דפוס מגורים זה היה שכיח בעיקר בקרב יוצאי נאלצייק וקובה (75% מהם), שכיח פחות בקרב יוצאי דרבנט, ומחציקאלה וגרוזני (34% ו-31%, בהתאמה), ונדיר בקרב יוצאי באקו (15%). עשרים ואחד אחוזים מכלל המרואיינים התגוררו בדירה בבעלות המשפחה, והשאר התגוררו בדירה שכורה, על-פי-רוב בשכירות ממשלתית. רק במחצית המקרים בהם התגורר המרואיין בדוור בבעלות המשפחה היו הבית או הדירה שייכים לו ו/או לבן-הזוג; במחצית המקרים התגוררו אצל ההורים או אצל הורי בן-הזוג. דפוס זה אופייני לעולים בכל יישובי המוצא, להוציא את מחציקאלה וגרוזני שבהן קרוב ל-60% מהעולים התגוררו בדירה או בבית בבעלותם.

שליש ממשקי-הבית כללו רק את המשפחה הגרעינית (בעל, אישה, ילדים). שאר משקי-הבית כללו בני משפחה נוספים, ברובם ההורים; ב-44% נכללו האם ו/או האב של הבעל; ב-22% נכללו האם ו/או האב של האישה; אך גם קרובים אחרים: ב-14% נכללו האחים הנשואים של הבעל ו/או האישה; ב-12% נכללו האחים הלא נשואים של הבעל ו/או האישה; ב-10% נכללו קרובי משפחה אחרים.⁴

שלושים ושמונה אחוזים מהמרוויינים התגוררו בדירה או בבית בן שלושה חדרים; 21% התגוררו בדירה/בית בני שני חדרים, ו-5% בחדר אחד. תשעה-עשר אחוזים התגוררו בדירה/בית בן ארבעה חדרים, ו-17% בדירה/בית בן 5-8 חדרים.

דפוסי עבודה בקווקז: שבעים ושבעה אחוזים מהגברים ו-71% מהנשים עבדו במהלך חמש השנים שלפני עלייתם. שיעור המועסקים הנמוך ביותר בקווקז נמצא בקבוצת הגיל הצעירה ביותר, 54% מהגברים ו-64% מהנשים שהיו בני 21-34 בעת הריאיון. היות שלפחות חלקם הגיעו ארצה בגיל צעיר ניתן להסביר את שיעור התעסוקה הנמוך יותר בכך שבהיותם בקווקז הם עדיין למדו. אולם, בעוד שאצל הגברים שיעורי התעסוקה היו גבוהים בהרבה בקרב גילאי 35-44 ו-45-54 (93% ו-95%, בהתאמה) ונמוכים יותר רק בקרב גילאי 55-64 (78%), הרי אצל הנשים העלייה היתה מתונה יותר - 74% מבין בנות 35-44 בעת הריאיון היו מועסקות בקווקז; 84% בקרב בנות 45-54, ו-71% בקבוצת הגיל 55-64 עבדו בקווקז. בסך-הכל שיעורי התעסוקה בקווקז היו גבוהים (גם בהשוואה לאוכלוסייה הישראלית הוותיקה), הן בקרב הגברים והן בקרב הנשים.

כמחצית מעולי קווקז היו פועלים מקצועיים (41%) או בלתי מקצועיים (9%); כרבע החזיקו במשרות אקדמיות, חופשיות וטכניות או בתפקידי ניהול (ראה לוח 5). שיעור הנשים שהועסקו במשרות אקדמיות היה יותר מאשר כפול משיעור הגברים בכל קבוצות הגיל (ראה לוח 2 בנספח). השוני בהרכב המקצועי של גברים ונשים עומד בסתירה לדמיון באחוז בעלי ההשכלה העל-תיכונית בקרבם. ואכן, שיעור הגברים אשר סיימו מדרשה או מוסד להשכלה גבוהה והיו מועסקים במקצועות אקדמיים וחופשיים קטן פי שניים משיעור הנשים. כמעט מחצית הגברים שלמדו לימודים על-תיכוניים עבדו כפועלים מקצועיים בקווקז. המבנה המקצועי של יהודי קווקז שונה מאוד מזה של כלל עולי ברית-המועצות לשעבר, אצלם קיים ריכוז גדול של בעלי מקצועות אקדמיים, חופשיים וטכניים (63%), מיעוט של עובדים מקצועיים בתעשייה (16%) ומיעוט עוד יותר קטן של עובדים בלתי מקצועיים (5%) (למ"ס 1990-1995).

לוח 5: רקע תעסוקתי, לפי מין (באחוזים)

משלח-יד בקווקז	סה"כ	גברים	נשים
אקדמי, חופשי, טכני, ניהול	26	16	36
פקידות, מסחר, שירותים	24	17	31
עבודה מקצועית בתעשייה ובבניין	41	61	21
עבודה בלתי מקצועית בתעשייה ובבניין	9	6	12

* P=.00

⁴ האחוזים אינם מסתכמים למאה מכיוון שמשק-הבית עשוי לכלול קרובי משפחה מדרגות קרבה שונות.

תשעים וארבעה אחוזים מהמועסקים בקווקז היו שכירים - 89% על בסיס חודשי, ו-5% על בסיס יומי. השאר היו עצמאים, אשר בחלק מהמקרים העסיקו בני משפחה בעסק שלהם. במהלך איסוף המידע על יהודי קווקז לקראת הכנת המחקר נמסר על-ידי חלק מהאינפורמנטים שהעיסוק במסחר רווח בקרב יהודי קווקז, גם בקרב העובדים כשכירים. עיסוק זה יכול היה להיות קבוע או זמני, וכעזרה לבן משפחה בתקופה מסוימת. הנתונים שבידינו אינם מאששים טענה זו: רק 5% מהמרואיינים דיווחו שהיתה להם עבודה נוספת באופן קבוע או זמני. יחד עם זאת, ייתכן שיש כאן הטיה תרבותית המתבטאת בכך שהם לא הגדירו את העיסוק הזמני הנוסף כ"עבודה".

המרואיינים שהיו מועסקים בטרם עלייתם מדווחים על שעות עבודה רבות בקווקז: 47% עבדו 40-50 שעות בשבוע, ו-10% עבדו למעלה מ-50 שעות. אפילו 46% מהנשים עבדו 40 שעות שבועיות או יותר. הדפוס של עבודה חלקית (עד 20 שעות שבועיות) היה נדיר: פחות מ-4% מכלל המרואיינים עבדו בהיקף זה. שלושה-עשר אחוזים מהנשים שהיו מועסקות בקווקז לא עבדו בזמן שילדיהן היו קטנים. ההסדר השכיח ביותר לטיפול בילדים לגבי האחרות היה מעון או גן עם יום לימודים ארוך (63%). הסבתא היתה גורם מטפל יחיד בילדים רק ב-9% מהמקרים, אולם ב-10% נוספים היא השלימה את המעון או הגן, וכך התאפשר לאם לעבוד שעות ארוכות. בנות גדולות שמשו כמטפלות בלעדיות לאחיהן הקטנים רק ב-2% מהמקרים, אולם ב-3% נוספים הן השלימו את המעון. ההסדר של מטפלת בשכר היה נדיר ביותר (1%).

מניעים לעלייה ודפוס עלייה: רובם המכריע של עולי קווקז מדווחים על הרגשת "בית" בקווקז: 61% הרגישו בבית תמיד, ו-27% הרגישו בבית רוב הזמן. המוטיבציה שלהם לעלות לישראל התעוררה על רקע חוסר הביטחון הכללי בקווקז שנגרם עקב המלחמות בין העמים השונים באזור, והתערעורת הביטחון האישי בעקבות התגברות הפשיעה. חמישים ושמונה אחוזים ציינו שחוסר הביטחון הכללי היווה "מניע חשוב מאוד" לעלייתם, ו-18% נוספים ציינו שהוא היווה "מניע די חשוב"; 28% ציינו שחוסר הביטחון האישי היווה "מניע חשוב מאוד" לעלייתם, ו-27% הגדירו אותו כ"מניע די חשוב" (ראה לוח 6).

לוח 6: חשיבות של מניעים נבחרים לעלייה לישראל (באחוזים)

מניע לא	מניע לא	מניע	מניע	סה"כ	
חשוב כלל	כל-כך חשוב	די חשוב	חשוב מאוד		
14	10	18	58	100	חוסר ביטחון כללי בקווקז
26	19	27	28	100	חוסר ביטחון אישי
					אנטישמיות, רצון לחיות במדינה יהודית
28	25	25	22	100	
21	14	32	33	100	רצון בסביבה טובה יותר לילדים
34	21	16	29	100	הצטרפות לבני המשפחה
47	29	17	7	100	המצב הכלכלי האישי בקווקז

בניגוד לכלל עולי ברית-המועצות לשעבר, לא היווה המצב הכלכלי מניע בעל משקל בהחלטת העלייה של היהודים ההרריים, רק 24% הגדירו אותו כ"חשוב מאוד" או "די חשוב", וציון החשיבות הממוצע היה 1.8, בהשוואה ל-2.75 בקרב עולי ברית-המועצות לשעבר שעלו בספטמבר 1991 (רוזנבאום-תמרי ודמיאן 1996; לוח 7 עמ' 40). ייתכן שההבדל נובע, לפחות בחלקו, מכך שבמחקר הנוכחי התייחסה השאלה

למצב הכלכלי האישי בקווקז, ואילו בשאלון של משרד הקליטה היתה ההתייחסות למצב הכלכלי בברית-המועצות לשעבר בכלל. הרצון בסביבה ובעתיד טובים יותר לילדים השפיעו על החלטתם של שני-שלישים מהיהודים ההרריים לעלות, מחציתם הגדירו זאת כ"מניע חשוב מאוד" ומחציתם כ"מניע די חשוב" (ציון החשיבות הממוצע היה נמוך מזה שחושב לעולי ברית-המועצות לשעבר, 2.8 לעומת 3.5, בהתאמה). האנטישמיות והרצון לחיות במדינה יהודית היו מניע "חשוב" או "די חשוב" לגבי 47% מהמרואיינים במחקר הנוכחי (22%-ו-25%, בהתאמה). ציון החשיבות הממוצע (2.8) דומה לציון שחושב לעולי ברית-המועצות לשעבר, אם כי במחקר המעקב הוצגו המניעים "אנטישמיות" ו"רצון לחיות במדינה יהודית" בנפרד (ראה גם ברם 1997). ארבעים וחמישה אחוזים מהמרואיינים במחקר הנוכחי עלו לישראל משום שהצטרפו לבני משפחתם.

דפוס העלייה של עולי קווקז מבליט את מקומה של המשפחה המורחבת: 50% עלו עם בני משפחה נוספים בנוסף על בן-הזוג והילדים, 15% עלו עם הורי הבעל (או אחד מהם), 10% עלו עם הורי האישה (או אחד מהם), 13% עלו עם אחים לא נשואים, 5% עם אחים נשואים, ו-9% עלו יחד עם בני משפחה אחרים,⁵ רק 8% עלו בגפם.

6. רכישת השפה העברית

רכישת שפת הארץ הקולטת היא שלב חשוב בתהליך ההשתלבות של העולה. מתוך הכרה בכך, מוצעים לו מורטוריום לצורך לימוד השפה ומסגרת מיוחדת לשם כך, האולפן. לרכישת השפה יש חשיבות פונקציונלית מיידית בתחום הקליטה בתעסוקה. עולה המסוגל להציג את כישוריו בעברית בפני מעסיקים פוטנציאליים, ועולה המסוגל ללמוד בקורס מקצועי בעברית על מנת לשפר את כישוריו המקצועיים, מגביר את סיכויו להיקלט במשרה טובה. אחת הטענות של העוסקים בהשמת עולים בעבודה היא שעולי קווקז אינם מנצלים את המורטוריום שניתן להם ללימוד עברית, וממהרים לחפש עבודה, וכתוצאה מכך הם נשארים בעבודות ברמה נמוכה.

חמישים ושלושה אחוז מעולי קווקז הבוגרים למדו באולפן, ו-72% מתוכם (38% מכלל אוכלוסיית המחקר) סיימו את לימודיהם (למדו 5-6 חודשים או יותר). אחוז הלומדים באולפן נמוך בהשוואה לכלל עולי ברית-המועצות לשעבר - כ-80% (רוזנבאום-תמרי ודמיאן 1997). שבעה אחוזים מעולי קווקז למדו עברית בחו"ל לפני עלייתם. בקהילת עולי קווקז, כמו בכלל העולים מברית-המועצות לשעבר, שיעור הנשים שסיימו אולפן עולה על שיעור הגברים (43% בהשוואה ל-34%). לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין קבוצות הגיל השונות, להוציא את העובדה שבקרב המבוגרים (בני 55 ומעלה) היה שיעור מסיימי האולפן הנמוך ביותר - 14% לעומת 40% ויותר בקרב הגילאים הצעירים יותר. הסיבות העיקריות לאי סיום לימודי האולפן הן: הצורך לעבוד ולפרנס את המשפחה (47%), חוסר סידור לילדים (9%), הקושי ללמוד שפה חדשה בשל מגבלת הגיל (22%), ההערכה שאפשר ללמוד עברית גם ללא אולפן (12%), ובעיות בריאות של המרואייין או של בן משפחתו (10%).

⁵ האחוזים אינם מסתכמים למאה מכיוון שהמרואייין עשוי היה לעלות לארץ בלווית מספר קרובי משפחה.

6.1 שליטה בעברית - יכולת ושימוש

במסגרת המחקר נבדקה הערכתם של עולי קווקז לגבי יכולתם לבצע פעולות שונות בעברית וכן גם מידת השימוש שלהם בשפה בהקשרים שונים של חיי היומיום.

העולים מצליחים יחסית להבין ולשוחח שיחה פשוטה בעברית, כ-40% עושים זאת "באופן חופשי או כמעט חופשי", וכ-20% עושים זאת "עם מעט קשיים", אולם כ-40% עדיין מתקשים בכך (ראה לוח 7). כצפוי, במיומנויות המורכבות יותר המצב קשה יותר. לדוגמה, מחצית ויותר אינם מסוגלים כלל לכתוב או לקרוא מכתב פשוט. חמישים אחוזים אינם מסוגלים כלל לקרוא ולהבין את התרגום לעברית בטלוויזיה, ושיעור דומה אינם מסוגלים כלל, או רק בקושי רב, לספק מידע על עצמם לצורך קבלת עבודה. רמת שליטתם של עולי קווקז במיומנויות שונות בעברית נופלת במידה ניכרת מזו של כלל העולים מברית-המועצות לשעבר בעלי ותק דומה בארץ, בפרט לגבי קריאה וכתובה.⁶ חמישים ותשעה אחוזים מכלל עולי בריית-המועצות לשעבר מסוגלים להבין שיחה פשוטה בעברית בהשוואה ל-43% מעולי קווקז. לגבי שאר המיומנויות השיעורים הם, בהתאמה: 53% לעומת 42% לגבי דיבור, 35% לעומת 15% לגבי קריאת מכתב פשוט, ו-26% לעומת 13% לגבי כתיבת מכתב (ליטוויק ועמיתיו, טרם פורסם).

לוח 7: שליטה במיומנויות נבחרות בשפה העברית (באחוזים)

ממדי שליטה בשפה	סה"כ	או כמעט חופשי	יכול עם מעט קשיים	יכול עם הרבה קשיים	לא יכול כלל
להבין שיחה פשוטה בעברית	100	43	21	23	13
לשוחח שיחה פשוטה בעברית	100	42	17	20	21
לקרוא מכתב פשוט בעברית	100	15	18	17	50
לכתוב מכתב פשוט בעברית	100	13	14	17	56
לקרוא עיתון בעברית	100	8	14	18	60
להבין חדשות בעברית בטלוויזיה או ברדיו	100	17	25	20	38
לקרוא ולהבין את התרגום לעברית בטלוויזיה	100	12	20	18	50
לתת מידע על עצמך בעברית לצורך קבלת עבודה	100	30	20	16	34

מרבית עולי קווקז מדווחים כי במצבים שונים, כגון בעבודה, בקניות, בסידורים (למשל, בבנק, ברשות המקומית וכד') הם משתמשים בעברית (81%, 77% ו-75%, בהתאמה). לעומת זאת, בהקשרים בלתי פורמליים, כגון אינטראקציה עם ילדיהם או עם חבריהם רק מיעוט (24% ו-29%, בהתאמה) מדברים בעברית. חמישים אחוזים מדברים עברית במפגשיהם עם השכנים, מן הסתם עם אלה מבין השכנים שאינם דוברי טאטית יהודית (גיוהרי) או רוסית, ו-35% מאלה הנוהגים לבקר בבית הכנסת מדברים עברית במסגרת זו (44% מהמבקרים בבית כנסת נוהגים להתפלל בבית כנסת "מעורב" או של יוצאי עדה אחרת).

⁶ הנתונים ההשוואתיים שבידינו מתייחסים רק לארבע המיומנויות הללו.

קיים קשר בין תעסוקה לבין ידיעת עברית אולם הקשר יכול להיות דו-סטרי: מחד, ידיעת עברית מסייעת להתקבל לעבודה, ומאידך, תעסוקה, לפחות באותן עבודות שבהן נעשה שימוש בשפה, תורמת לרכישת מיומנויות בעברית. באוכלוסיית המחקר הנוכחי עולה אחוז המועסקים המסוגלים לבצע פעילויות שונות בעברית ללא קושי על אחוז הבלתי מועסקים בכל המיומנויות. ההבדלים ברמת השליטה בעברית לפי גיל וותק הם מובהקים ובכיוון הצפוי בכל המיומנויות. במילים אחרות, שיעור גבוה יותר בקרב העולים הצעירים ובקרב העולים הוותיקים יותר מסוגלים לבצע פעילויות שונות בעברית ללא קושי. יחד עם זאת, אפילו בקרב השוהים בארץ למעלה משש שנים, 45% אינם מסוגלים כלל לכתוב מכתב פשוט בעברית, ו-34% אינם מסוגלים לקרוא מכתב פשוט בעברית.

מדיווחי העולים עולה כי היעדר שליטה בעברית אינה מהווה בעיה רצינית בסוגי העבודות בהן הם מועסקים; מיומנויות ברמה גבוהה, כגון קריאת חומר מקצועי בעברית, אינן רלוונטיות בהקשר של עבודתם, ובמה שנוגע לדיבור ולהבנת מידע הנמסר להם בעל-פה הם "מסתדרים". חמישים ושניים אחוזים העריכו שהם מסוגלים להבין "באופן חופשי או כמעט חופשי" הוראות והודעות המועברות אליהם בעל-פה, ו-28% נוספים העריכו שהדבר כרוך בשבילם ב"מעט קשיים" (ראה לוח 8). ארבעים ושניים אחוזים העריכו שביכולתם להסביר את דעתם בעל-פה "באופן חופשי או כמעט חופשי". הקושי טמון, כנראה, בעיקר בהבנת הוראות בכתב, רק 18% מסוגלים לכך ללא קשיים, ו-38% אינם מסוגלים כלל.

לוח 8: רמת השליטה במיומנויות שונות בשפה העברית בהקשר של העבודה (באחוזים)

המיומנויות	סה"כ	באופן חופשי או כמעט חופשי	עם מעט קשיים	עם הרבה קשיים	לא יכול
הבנת הוראות בעל-פה	100	52	28	18	2
הבנת הוראות בכתב	100	18	24	20	38
הסברת דעה בעל-פה	100	42	27	24	7
התייעצות עם עובדים	100	41	27	20	12

חוסר שליטה מספקת בעברית אינו מקשה במיוחד על התקשורת עם עובדים אחרים, אך מקשה במידה מסוימת על התקשורת עם ממונים בעבודה.

יחד עם זאת, העולים עצמם מודים שחוסר השליטה בעברית מקשה עליהם לקבל משרה טובה במקום העבודה ולהתקדם מבחינה מקצועית (53% ו-45%, בהתאמה, ציינו זאת). כארבעים אחוז מאלה שחיפשו עבודה בעת הריאיון ציינו שחוסר שליטתם בשפה מקשה עליהם בתהליך חיפוש העבודה, בין השאר, משום שהמעסיקים אינם מעוניינים להעסיק אדם שאינו שולט בעברית (צוין על-ידי 50% מהמחפשים). בנוסף לכך, אי ידיעת עברית חוסמת את קבלתם לקורסים מקצועיים: 29% מהמרואיינים אשר לא למדו בקורס מקצועי ואשר לא היו מעוניינים ללמוד, נימקו זאת בחוסר שליטתם המספקת בעברית (ראה פרק 7). כמו-כן, למעלה ממחצית העולים (55%) רואים בחוסר שליטתם בעברית גורם המקשה על יצירת קשרים חברתיים בינם לבין הישראלים הוותיקים (ראה פרק 11 בהמשך).

7. לימודים והכשרה מקצועית

7.1 לימודים על-יסודיים ועל-תיכוניים

מאחר ש-25% מעולי קווקז עלו לארץ בהיותם צעירים מגיל 25, ניתן היה לצפות שחלק מהם ישתלבו בלימודים על-יסודיים ועל-תיכוניים בארץ. ואכן 10% מאלה שעלו עד גיל 25 המשיכו את לימודיהם בארץ, מעטים בבית-ספר תיכון עיוני או מקצועי, והרוב בבית-ספר על-תיכוני להנדסאים וטכנאים.

7.2 הכשרה מקצועית

על רקע התפלגותם המקצועית של עולי קווקז, עשויה ההכשרה המקצועית לתרום במיוחד לאוכלוסייה זו, בהעלאת רמתם המקצועית ועדכון כישוריהם, בהתאם למקובל בארץ. אולם, מהמידע שנאסף בשלב הכנת המחקר עלתה, מחד, הסתייגות מצד מערכת ההשמה להפנותם לקורסים מקצועיים, ומאידך, רתיעה של העולים עצמם מהשתתפות בקורסים. ואכן, נמצא כי רק 14% מהמרואיינים למדו בקורס להכשרה מקצועית לאחר עלייתם, לעומת 42% בקרב כלל עולי ברית-המועצות לשעבר (ליטוויק ועמיתיו 1997). לאור זאת עולה החשיבות של זיהוי מאפייניהם של אלה שלמדו, ובדיקת קיומו של מאגר פוטנציאלי של עולים שניתן לפנות אליהם ולעודד את השתתפותם במסגרות להכשרה מקצועית.

(א) מאפיינים דמוגרפיים של הלומדים

כצפוי, עולים צעירים יותר נוטים יותר ללמוד בקורסים - שיעור הלומדים בקרב המרואיינים בני 21-34 מגיע ל-23%, בהשוואה ל-16% או פחות בקרב קבוצות הגיל האחרות (ראה לוח 9). לא נתגלו הבדלים בין שיעורי הנשים והגברים שלמדו במסגרות הכשרה מקצועית, אולם בנייתוח לפי גיל מתברר כי בקרב בני 21-34, מצד אחד, ובקרב בני 45-54, מצד שני, עולה שיעור הנשים שלמדו בקורס מקצועי על שיעור הגברים. שיעור העוברים הכשרה מקצועית גבוה יותר ככל שהשכלה עולה, ונשים משכילות השתתפו יותר. דפוס זה דומה לדפוס בקרב כלל עולי ברית-המועצות לשעבר (ליטוויק ועמיתיו 1997).

שיעור הלומדים נמוך בקרב עולים הנמצאים בארץ עד ארבע שנים, אולם עולה בצורה דרמטית בקרב בעלי ותק של למעלה מארבע שנים. הדבר נכון בייחוד לגבי הגברים; אצל הנשים "קופץ" שיעור ההשתתפות לאחר שש שנים בארץ. דפוס זה שונה מהדפוס שנתגלה בקרב כלל עולי ברית-המועצות לשעבר, והוא מצביע על הצורך להרחיב הזדמנויות הכשרה לוותיקים יותר.

(ב) מניעי הלומדים

המניע העיקרי ללימודים (צוין על-ידי 31% מהלומדים) הוא הרצון ללמוד מקצוע חדש. תשעה-עשר אחוזים ציינו שהיו חייבים להשתלם על מנת לקבל רשיון לעבודה במקצועם, ו-12% רצו להשתלם על מנת להגיע לרמה המקובלת בארץ.⁷ חלק אחר מהמרואיינים ציינו מניעים המעידים על תועלת עקיפה יותר: 20% ראו בקורס מקצועי דרך יעילה לניצול הזמן עד אשר ימצאו עבודה, 8% פנו להכשרה מקצועית על מנת לקבל דמי קיום במהלך הלימודים ו-7% רצו לנצל את זכאותם להכשרה מקצועית לפני

⁷ ניתן היה לציין יותר ממניע אחד.

שזו תפוג. הסיבות הדומיננטיות לבחירה בקורס הספציפי בו למדו הן: הציפייה שיהיה בארץ ביקוש למקצוע המסוים, דבר שיקל על מציאת תעסוקה בו (37%), והדמיון של המקצוע שנלמד בקורס למקצועו המקורי של העולה בקווקז (27%).

לוח 9: הלומדים בקורסים מקצועיים בקרב תת-קבוצות, לפי מין, גיל, ותק בארץ ומשלח-יד לפני העלייה (אחוזים מתוך הסה"כ בכל תא)

סה"כ	סה"כ	גברים	נשים
סה"כ	14	14	15
גיל			
34-21	23	18	28
44-35	12	15	9
54-45	16	11	20
64-55	*(1)	*(1)	-
ותק בארץ			
עד שלוש שנים	6	3	9
משלוש ועד ארבע שנים	6	4	9
מארבע ועד שש שנים	17	24	11
משש ועד שמונה שנים	21	17	25
משלח-יד לפני העלייה			
אקדמי, חופשי, טכני	18	15	20
פקידות מכירות, שירותים	17	13	20
מקצועי	12	13	7
בלתי מקצועי	4	13	-
לא עבד	15	14	16

* הופק מתא של מקרה אחד

ג) סוגי הקורסים בהם למדו העולים

העולים למדו בקשת רחבה של קורסים ופיזורים הוא כה גדול עד שיש רק סוג אחד בו השתתפו למעלה מ-10% מהלומדים, תכנות (11%). יחד עם זאת, ניתן לאפיין את רוב הקורסים כקשורים במשלח-היד בתחום העבודה המקצועית בתעשייה ובבניין. בין הקורסים שצוינו: חשמלאות, מטפלות, מקצועות הבניין, פקידות, אלקטרוניקה, ספרות, נהגות, תפירה, קופאיות, גננות לילדים, הנהלת חשבונות, טכנאות קירור, ועוד.

ד) סיום קורס לעומת נשירה

שיעור הנשירה מהקורסים נמוך: 82% מהלומדים השלימו את לימודיהם בקורס וקיבלו תעודה ו-12% לא קיבלו תעודה (7% השלימו את לימודיהם, לדבריהם, אך לא קיבלו תעודה משום שלא ניגשו לבחינות או לא עמדו בהן, ו-5% נשרו לפני שהשלימו את לימודיהם). שישה אחוזים עדיין למדו בעת הריאיון. הסיבה העיקרית לנשירה היא מציאת עבודה מתאימה (לפי הגדרת המרואייין), עובדה המקנה לנשירה גוון חיובי.

(ה) תרומת הקורסים

ניסינו לברר את תרומת הקורסים הן במישור הסובייקטיבי, לפי תפיסת הלומדים עצמם, והן לפי מדדים "אובייקטיביים" יותר, ובעיקר סוגי התעסוקות בהן השתלבו הלומדים. ארבעים וארבעה אחוזים מבין מסיימי הקורסים העריכו שהקורס עזר להם להשתלב בעבודה מן הבחינות הבאות: במשך הקורס הם התקבלו לעבודה (והם ייחסו זאת ללימודיהם בקורס, 42%); בעזרת התעודה שקיבלו בקורס היה להם קל יותר למצוא עבודה (30%); והידע המקצועי שקיבלו בקורס הקל עליהם למצוא עבודה (18%).⁸

בניגוד לכך, 56% מבין מסיימי הקורסים העריכו שהקורס לא עזר להם להשתלב בעבודה משום שלא עזרו להם למצוא עבודה בסיום הקורס (43%); משום שלדעתם אין ביקוש בשוק העבודה למקצוע שנלמד בקורס (35%); משום שלא די בתעודה הניתנת בקורס אלא שהמעסיקים דורשים ניסיון, והעולים טרם רכשו ניסיון מעשי במקצוע שלמדו (17%); או בשל גורמים הקשורים בהם עצמם, כגון העובדה שלא השלימו את לימודיהם ולא קיבלו תעודה, או בשל מגבלותיהם הבריאותיות המאפשרות להם רק עבודה חלקית (5%).⁹

בהשוואה בין שיעורי התעסוקה של עולים שלמדו בקורס מקצועי לבין אחרים שלא עשו זאת, מתגלים שיעורים גבוהים יותר בקרב הלומדים, גם כאשר מפקחים על גורם הגיל. לדוגמה, בקרב גילאי 21-34 מועסקים 64% מהלומדים, בהשוואה ל-56% מאלה שלא למדו; בקרב בני 35-44 השיעורים הם 67% ו-55%, בהתאמה. יחד עם זאת, יש להיזהר מהסקת מסקנה חד-משמעית שלימודים בקורס מקצועי מגדילים בהכרח את שיעור המועסקים, מכיוון שתיתכן השפעת גורמים נוספים. ייתכן שסוגי התעסוקות בהן השתלבו הלומדים מהווים עדות חזקה יותר לתרומת הקורס. עולים שלמדו בקורסים מקצועיים מועסקים במשרות ברמה מקצועית גבוהה יותר מאלה שלא למדו, גם כאשר מפקחים על גורם הגיל ומשלח היד המקורי. לדוגמה, מקרב בעלי משלח-יד אקדמי וחופשי בני 35-44 שלמדו בקורס, 33% היו מועסקים במשלח-יד כאלה בעת הריאיון, ואילו מבין בעלי רקע זהה בני אותו גיל שלא עברו הכשרה מקצועית - אף אחד ($p=.00$); 62% מקרב גילאי 35-44 בעלי רקע של עבודה מקצועית בתעשייה ובבניין אשר למדו בקורסים עבדו בעבודות טובות באופן יחסי, עבודה מקצועית, פקידות ומכירות, לעומת 28% מבני אותו הגיל בעלי רקע זהה שלא למדו. ממצא נוסף העשוי, אולי, להעיד על תרומת הקורס הוא דיווחם העצמי של 37% מהלומדים שהם עובדים במקצוע בו היו רוצים לעבוד, לעומת 22% מעמיתיהם שלא למדו בקורס מקצועי.

לנוכח השיעור הנמוך יחסית של השתתפות בהכשרה מקצועית נשאלה השאלה האם יש בקרב עולי קווקז מאגר פוטנציאלי נוסף של לומדים בקורסים מקצועיים. כפי שצוין, 14% מכלל עולי קווקז למדו בקורס מקצועי. בנוסף אליהם הצהירו שליש מאלה שלא למדו על רצונם ללמוד בקורס. עולים שהיו במעגל העבודה בעת הריאיון מעוניינים בהכשרה מקצועית יותר מאשר אלה שלא עבדו במועד זה (42% לעומת 25%, בהתאמה) (ראה לוח 10). הרצון ללמוד בקורס בולט בקרב הצעירים, בייחוד הנשים הצעירות. התעניינות הגברים בהכשרה מקצועית בולטת בקרב בעלי ותק של עד שלוש שנים בארץ (51%), ואילו בקרב הנשים נשמר אחוז המתעניינות קבוע בסביבות ה-35% עד לוותק של שש שנים. אין הבדלים

⁸ ניתן היה לענות יותר מתשובה אחת.

⁹ מידע זה נתקבל באמצעות שאלה פתוחה, וניתן היה להציע מספר תשובות.

מובהקים בין עולים המועסקים במשלחי-יד שונים, אך בולט השיעור הגבוה של מעוניינים בהכשרה בקרב גברים המועסקים בפקידות ובמכירות.

לוח 10: המעוניינים ללמוד בקורס מקצועי, לפי מין, גיל, ותק, תעסוקה בעת הריאיון ומשלח-יד (אחוזים מתוך הסה"כ בכל תא)

סה"כ	נשים	גברים	סה"כ
סה"כ	31	35	33
גיל			
34-21	64	42	52
44-35	29	45	36
54-45	23	26	24
64-55	-	10	4
ותק			
עד שלוש שנים	37	51	44
משלוש ועד ארבע שנים	34	29	32
מארבע ועד שש שנים	32	30	31
משש ועד שמונה שנים	24	33	29
תעסוקה בעת הריאיון			
כן	44	40	42
לא	23	29	25
משלח-יד			
אקדמי, חופשי, טכני	48	29	39
פקידות מכירות, שירותים	45	57	48
עבודה מקצועית בתעשייה	50	41	43
עבודה בלתי מקצועית	37	38	38

הקורסים המועדפים הם: מחשבים (תכנות) (15%), הנהלת חשבונות (13%), גננות (7%) וקופאיות (6%) לנשים; ואלקטרוניקה (6%) לגברים. בנוסף, המרואיינים הזכירו כשלושים מקצועות נוספים, שאין זה ודאי שבכולם אכן מתקיימים קורסי הכשרה; כ-13% השיבו תשובות המעידות על התלבטות בבחירת הקורס ("לא יודע", "קורס שמתאים להשכלתי").

העולים שלא למדו בקורס מקצועי בישראל והצהירו שאינם מעוניינים בכך נימקו זאת בעיקר בטענה שבגילם קשה ללמוד (35%), בחוסר שליטה מספקת בעברית (29%) ובסיבות בריאות (13%). שישה-עשר אחוזים אמרו שהם מרוצים מעבודתם, ו-15% אמרו שיש להם מקצוע, ולכן הם אינם צריכים ללמוד מקצוע אחר. עשרה אחוזים מהגברים שלא למדו בקורס מקצועי ולא היו מעוניינים לעשות זאת נימקו זאת בכך שגבר בעל משפחה אינו יכול להרשות לעצמו ללמוד, אלא חובתו היא לפרנס את משפחתו.

כרבע מבין אלה שהצהירו שאינם מעוניינים ללמוד בקורס מקצועי היו מוכנים ללמוד בכל זאת בתנאים מסוימים. התנאים שהוצגו הם: שהקורס יהיה ללא תשלום ו/או שישולמו בו דמי קיום (זה המצב בדרך

כלל) כך שמצבו הכלכלי של המרואיין ומשפחתו לא יורע (60%), שהלימודים יתקיימו בשעות הערב כדג שהמשתתף יוכל להמשיך לעבוד ביום (18%), שתובטח עבודה בסיום הקורס (19%), שללומדים יוגש סיוע בלימודי עברית (14%), ושייעשה סידור לטיפול בילדים בשעות בהן האם נמצאת בקורס (9%).¹⁰

(ו) התייחסות מערכת ההכשרה המקצועית אל עולי קווקז

בראיונות העומק עם נותני השירותים שקדמו למחקר הנוכחי נאמר לצוות המחקר שפקידי ההשמה בשירות התעסוקה אינם נוטים להציע קורסים מקצועיים לעולי קווקז מכיוון שלרובם אין בסיס השכלתי רחב מספיק לצורך הלימודים. הדברים מקבלים תמיכה מהראיונות עם העולים עצמם. כמעט כל אלה שלא למדו בקורסים (95%) דיווחו שאף עובד השמה לא הציע להם את האפשרות להכשרה המקצועית, וגם מבין אלה שלמדו, רק שליש דיווחו שגורם חיצוני, על-פי-רוב עובד השמה בשירות התעסוקה או במשרד הקליטה, הציע להם לעבור הכשרה מקצועית. הקורסים שהוצעו להם כוללים תכנות, בניין, קופאיות, הנהלת חשבונות, וגננות; כלומר, קורסים שזוכים להעדפה על-ידי העולים עצמם. המערכת מימנה את לימודיהם של רוב הלומדים ותמכה בהם בתקופת לימודיהם. חמישים ושניים אחוזים מהלומדים קיבלו דמי אבטלה ובו-בזמן לא שילמו בעבור לימודיהם; בניגוד לכך, 20% לא נהנו מדמי אבטלה והיו צריכים לשלם בעבור הקורס באופן מלא או חלקי; 8% שילמו בעבור הקורס (באופן מלא או חלקי) אך נהנו מדמי אבטלה, ו-20% לא נהנו מדמי אבטלה וגם לא היו צריכים לשלם בעבור לימודיהם בקורס.

אנו רואים, אם כן, שבקרב עולי קווקז ישנה השתתפות מעטה בתכניות הכשרה מקצועית אך רצון ניכר להשתתף, וכנראה הם נתקלים בחוסר היענות מצד מערכת ההכשרה וההשמה. אלה מתוכם שמתתפים בקורסים מסיימים אותם בדרך כלל בהצלחה ולהערכתם הם מפיקים מהם תועלת. אלה שכבר למדו היו בעיקר הוותיקים יותר, אולם אלה שהביעו עניין בקורס מקצועי היו דווקא הוותיקים פחות.

8. תעסוקה

בפרק זה יידונו ממדים שונים של השתלבות בתעסוקה בקרב עולי קווקז. תחילה יוצגו שיעורי התעסוקה והאבטלה בקרב כלל אוכלוסיית העולים, ובקרב תת-קבוצות מתוכה. לאחר מכן יוצגו מאפייני התעסוקה של המועסקים מבחינת סוג משלח-היד, מעמד בעבודה והיקף משרה. הגירה כרוכה בדרך כלל בשינוי בתחום התעסוקה, ולעתים קרובות בירידה ברמה התעסוקתית. בהמשך הפרק ייבדקו השינויים שחלו במובן זה באוכלוסיית המחקר, ולאחר מכן יוצגו הקשיים שיש לעולים בעבודתם ומידת שביעות-רצונם מעבודתם.

חלק ניכר מעולי קווקז בגיל עבודה אינם מועסקים. ננסה לאפיין תת-קבוצות בקרב הבלתי מועסקים ולבחון את פוטנציאל ההשתלבות שלהן בתעסוקה. בראיונות העומק שקדמו למחקר הנוכחי הזכירו בעלי תפקידים בכירים בתחום ההשמה את היזמות העסקית כמסלול פוטנציאלי המתאים לעולים אלה. נבדוק האם העולים הללו אכן הקימו עסקים קטנים, ובאיזו מידה קיימת התעניינות במסלול זה מצידם.

¹⁰ מידע זה נתקבל בתשובה לשאלה פתוחה בה ניתן היה להציג עד שני תנאים.

בעקבות הטענה של עובדי ההשמה שאחד המחסומים בפני תעסוקת נשים היא התנגדות הבעלים, נבדוק, לסיום, את עמדות שני המינים בסוגיית תעסוקת נשים.

8.1 תמונת מצב בעת הריאיון

חמישים אחוזים מעולי קווקז היו מועסקים בעת הריאיון, 9% לא היו מועסקים אך חיפשו עבודה; כלומר, 59% היו שייכים לכוח העבודה. שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בקרב עולים אלה נופל מזה של כלל העולים מברית-המועצות לשעבר, גילאי 18-64, אשר עמד על 70% ב-1995, ומזה של האוכלוסייה היהודית בישראל (68%).¹¹ שיעור התעסוקה בקרב עולי קווקז בארץ נמוך הן מהשיעור בקרב כלל העולים מברית-המועצות לשעבר בגילים 18-64 (63%), הן משיעור התעסוקה בקרב האוכלוסייה היהודית בגילים אלה (59%), וחשוב מכל, נמוך בהרבה גם משיעור התעסוקה שלהם עצמם בחו"ל.

שלושים ותשעה אחוזים מבין הבלתי מועסקים בעת הריאיון עבדו בארץ תקופה כלשהי לאחר עלייתם, ואילו 61%, המהווים 31% מכלל אוכלוסיית המחקר, לא עבדו בישראל מעולם. בהמשך ננסה לאפיין תת-קבוצות המאופיינות בדפוסים שונים של מעורבות בשוק העבודה.

ב-36% מתוך כלל המשפחות עם שני בני-זוג באוכלוסיית המחקר מועסקים שני בני-הזוג, ב-26% מהן רק מועסק הבעל, ב-15% מועסקת רק האישה, וב-23% אף אחד מבני הזוג אינו מועסק.

שלושים וחמישה אחוזים מהאמהות החד-הוריות מועסקות.

שיעור האבטלה בקרב עולי קווקז מגיע ל-16%.¹²

שיעור המחפשים עבודה מתוך הבלתי מועסקים מגיע ל-20%.

8.2 תעסוקה בעת הריאיון

(א) שיעורי תעסוקה בקרב תת-קבוצות

שיעור המועסקים גבוה יותר בקרב גברים מאשר בקרב נשים, 57% לעומת 43%, בהתאמה (ראה לוח 11). שיעור התעסוקה בקרב הגברים עולי קווקז נמוך, הן בהשוואה לכלל הגברים עולי ברית-המועצות לשעבר (72%), והן בהשוואה לגברים באוכלוסייה היהודית בישראל (66%). גם שיעור הנשים הקווקזיות המועסקות נמוך מהשיעור בקרב כלל העולות מברית-המועצות לשעבר (55%), והנשים באוכלוסייה היהודית (53%).

¹¹ עיבוד מיוחד מתוך סקר כוח אדם 1995. הנתונים ההשוואתיים מתייחסים לגילים 18-64, והם מציינים שיעורים ממוצעים ב-1995. שיעורי התעסוקה מחושבים מתוך כלל האוכלוסייה או הקבוצה.

¹² שיעור האבטלה מחושב כשיעור המחפשים עבודה מתוך השייכים לכוח העבודה, שבו נכללים המועסקים והמחפשים.

לוח 11: מצב תעסוקתי בעת הריאיון, לפי מין וגיל

סה"כ	סה"כ	מועסק	לא מועסק אך מחפש	לא מועסק ולא מחפש
סה"כ	100	50	9	41
גברים*				
סה"כ	100	57	10	33
34-21	100	69	10	21
44-35	100	57	9	34
54-45	100	67	11	22
64-55	100	20	15	65
נשים*				
סה"כ	100	43	9	48
34-21	100	47	14	39
44-35	100	55	7	38
54-45	100	53	10	37
64-55	100	11	1	88

* P=0.00

באוכלוסיית המחקר לא נתגלו הבדלים משמעותיים בין שיעורי התעסוקה של בני גילים שונים, להוציא את הקבוצה המבוגרת ביותר (בני 64-55) שבה חלה ירידה דרסטית בשיעור המועסקים, לרמה של 20% בקרב הגברים ו-11% בקרב הנשים. הירידה אצל הגברים בני 55+ בולטת במיוחד על רקע שיעור התעסוקה הגבוה של כלל הגברים העולים מברית-המועצות לשעבר בקבוצת גיל זו, 73%. ממצא מפתיע הוא שיעור התעסוקה הנמוך (57%) בקרב גברים גילאי 44-35, הנחשבים גילאי העבודה העיקריים, ביחוד אם משווים אותו לשיעור התעסוקה העומד על 92% בקרב גברים עולי ברית-המועצות לשעבר בגילים אלה. ייתכן שמסתתרת מאחוריו פעילות כלכלית בלתי פורמלית. מהמידע שנתקבל מהאינפורמנטים על יוצאי קווקז עולה שמסחר מזדמן ולא קבוע היווה מרכיב בפרנסת המשפחה בקרב חלק מעולי קווקז בטרם העלייה, אם כי בריאיון הם לא הזכירו עיסוק זה. הסבר אפשרי הוא שלמרות שהיתה זו פעילות יוצרת הכנסה כנראה שהיא לא נתפסה על-ידי העולים כ"עבודה" (ראה גם ברם 1997, עמ' 38). ייתכן שדפוס זה ממשיך להתקיים בצורה זו או אחרת גם בישראל.

באשר להבדלים בשיעורי התעסוקה בין עולי קווקז לכלל העולים מברית-המועצות לשעבר, יש לזכור שהנתונים על עולי ברית-המועצות מתייחסים ל-1995, שנה שבה רמת האבטלה היתה נמוכה יותר מאשר באמצע 1997, עת נאספו הנתונים על עולי קווקז, וייתכן שההבדל בשנים מסביר חלק מהפערים בשיעורי התעסוקה. עולי קווקז השוהים בארץ למעלה משלוש שנים מועסקים בשיעור גבוה מעמיתיהם הוותיקים פחות; נראה כאילו ישנה "קפיצה" לאחר שלוש שנים בארץ, ואז חלה התייצבות מסוימת הן בקרב גברים והן בקרב נשים. ה"נפילה" בשיעור המועסקים בקרב גברים בעלי ותק של 4-6 שנים קשורה כנראה לריכוז הגבוה (43%) של בני 44-35 בתוכם, אשר נתגלו כקבוצה בעלת שיעור תעסוקה נמוך יחסית. מבחינת הרקע המקצועי, שיעור המועסקים הגבוה ביותר נמצא בקרב העולים שהועסקו בעבודה מקצועית בתעשייה ובבניין בטרם עלייתם - 60% (ככלל זוהי הקבוצה הגדולה ביותר באוכלוסיית

היהודים ההרריים). בקרב הנשים, הקבוצה המועסקת ביותר היא של בעלות משלח-יד אקדמיים, חופשיים וטכניים (54%), ובשיעור מעט נמוך יותר - העובדות המקצועיות בתעשייה. אצל הגברים, לעומת זאת, בעלי משלח-יד אקדמיים, חופשיים וטכניים הם המועסקים בשיעור הנמוך ביותר (48%).

לוח 12: המועסקים בעת הריאיון, לפי מין, ותק ומשלח-יד בארץ המוצא (אחוזים מתוך הסה"כ בכל תא)

סה"כ	גברים	נשים
סה"כ	57	45
ותק בארץ**		
עד שלוש שנים	55	23
משלוש ועד ארבע שנים	68	51
מארבע ועד שש שנים	48	50
משש ועד שמונה שנים	61	47
משלח-יד בקווקז		
אקדמי, חופשי, טכני וניהולי	48	54
פקידות מכירות ושירותים	59	42
עבודה מקצועית בתעשייה ובבניין	64	46
עבודה בלתי מקצועית בתעשייה ובבניין	64	31
לא עבדו	45	38

* p=.00
** p=.01

(ב) מספר מפרנסים במשק-הבית

כפי שנאמר בתחילת הפרק, ב-36% מבין המשפחות עם שני בני-זוג שניהם מועסקים, ב-26% רק הבעל מועסק, ב-15% רק האישה, וב-23% שניהם לא מועסקים.

מאחר שבחלק ממשקי-הבית מתגוררים בוגרים נוספים פרט למרואיין ולבן-הזוג עשויים להיות מפרנסים חליפיים או נוספים, ואכן בשליש ממשקי-הבית בהם לא המרואיין ולא בן-הזוג מועסקים ישנו מפרנס אחר. מבדיקת סך-כל המפרנסים במשקי-הבית בהם חיים המרואיינים, כולל המרואיין עצמו ובן-הזוג, עולה כי ב-36% ממשקי-הבית ישנו מפרנס אחד, ב-32% יש שני מפרנסים, וב-7% יש יותר משני מפרנסים. לעומת זאת, ב-25% ממשקי-הבית אין אף מפרנס.

לוח 13: מספר המפרנסים במשק-הבית (באחוזים)*

מספר המפרנסים	באחוזים
0	25
1	36
2	32
3	6
5-4	1

* כולל המרואיין ובן-הזוג.

(ג) מאפייני התעסוקה

סוג משלח-היד: בקרב עולי קווקז ישנו ריכוז בולט בעבודות בלתי מקצועיות בתעשייה ובבניין (49%), ואחוז קטן במשלחי-יד אקדמיים; חופשיים וטכניים (4%) (ראה לוח 14). בהשוואה לכלל עולי ברית-המועצות לשעבר, שיעור עולי קווקז המועסקים במשלחי-יד אקדמיים וחופשיים נמוך - 4% לעומת 25%; הדבר נכון גם לגבי שיעור המועסקים בפקידות ומכירות - 13% לעומת 33%, בהתאמה (Lithwick & Habib, 1996). יש לזכור, כמובן, שגם לפני העלייה ההרכב המקצועי של שתי האוכלוסיות הללו היה שונה (ראה פרק 5).

נמצאו הבדלים מובהקים בין ההתפלגות המקצועית של גברים ונשים, כאשר שיעור גבוה יותר בקרב הנשים מועסקות במקצועות אקדמיים אך גם בעבודות בלתי מקצועיות בתעשייה (ראה לוח 14).

לוח 14: משלחי-היד בהם מועסקים העולים בארץ, לפי מין, גיל, ותק בארץ ומשלח-יד בארץ המוצא (באחוזים)

סה"כ	סה"כ	אקדמי, חופשי וטכני	פקידות, מכירות ושירותים	מקצועית בתעשייה ובבניין	עבודה בלתי מקצועית בתעשייה ובבניין
100	4	13	34	49	
מין					
גברים	100	3	6	49	42
נשים	100	6	21	16	57
גיל**					
34-21	100	6	17	35	42
44-35	100	2	9	34	55
54-45	100	9	12	35	44
64-55	100	-	*** (4)	*** (26)	*** (71)
ותק בארץ					
עד שלוש שנים	100	-	8	34	58
משלוש ועד ארבע שנים	100	5	8	33	54
מארבע ועד שש שנים	100	4	19	39	38
משש ועד שמונה שנים	100	6	12	31	51
משלח-יד בקווקז*					
אקדמי, חופשי, טכני וניהול	100	14	13	21	52
פקידות, מכירות ושירותים	100	1	10	29	60
עבודה מקצועית בתעשייה ובבניין	100	1	9	48	42
עבודה בלתי מקצועית בתעשייה ובבניין	100	-	23	31	46
לא עבדו בארץ המוצא	100	7	18	28	47

* p=0.00

** p=0.05

*** הופקו מתאים שבהם יש 14 מקרים או פחות

בהשוואה בין קבוצות גיל מתברר שמצבה של קבוצת הגיל 35-44 הוא הגרוע ביותר: שיעור המועסקים בעבודות בלתי מקצועיות בקרבה הוא הגבוה ביותר (55% לעומת 44% בקרב גילאי 45-54, ו-42% בקרב בני 21-34), ושיעור המועסקים במשלח-יד אקדמיים בקרב קבוצה זו הוא הנמוך ביותר.

עם העלייה בוותק חל שיפור מסוים: 58% מהעולים המועסקים השהים בארץ עד שלוש שנים עובדים בעבודות בלתי מקצועיות לעומת 38% מבעלי ותק של ארבע עד שש שנים. לעומת זאת, בקבוצה הוותיקה ביותר - אלה השהים בארץ שש עד שמונה שנים - מחצית נשארו ברמת התעסוקה הנמוכה ביותר. יש כאן, כנראה, גם השפעה של גורמים אחרים כולל גורמים ושינויים הקשורים בשוק העבודה, אשר מבחינים בין קבוצות הוותק.

מעמד בעבודה: שני-שלישים מהמועסקים הם שכירים המקבלים שכר יומי או שכר לפי שעות, 30% הם שכירים חודשיים, ו-3% הם עצמאים. שיעור גבוה יותר מהנשים מועסקות על בסיס יומי או לפי שעות (72% לעומת 63%). עובדים יומיים או עובדים לפי שעות אינם נהנים מזכויות רבות מהם נהנים עובדים על בסיס חודשי (למשל, חופשת מחלה); למעשה, אפילו לא מובטחת להם עבודה באופן סדיר, והעולים דיווחו שלא פעם הם חוזרים הביתה משום שנאמר להם כי "היום אין עבודה", ובמקרה זה הם גם אינם מקבלים שכר בעבור אותו יום.

היקף משרה: העולים המועסקים עובדים מספר רב של שעות. שישים ושישה אחוזים עובדים מעל 40 שעות בשבוע, ו-17% עובדים מעל 50 שעות. ארבעים וחמישה אחוזים מהנשים עובדות למעלה מ-40 שעות בשבוע. לשם השוואה, ממוצע שעות העבודה של גברים בישראל, עומד על 48 שעות בשבוע ושל נשים - על 34 (למ"ס, סקר כוח אדם 1995).

(ד) שינויים בתחום התעסוקה בהשוואה למצב בקווקז

השינויים שנבדקו מתייחסים לשתי רמות: (1) המצב התעסוקתי - מועסק/לא מועסק; (2) משלח-היד בו עובדים המועסקים. ברמה הראשונה נבדקו מעברים ממצב של חוסר תעסוקה בקווקז למצב של תעסוקה בעת הריאיון, ולהפך - ממצב של תעסוקה בקווקז למצב של חוסר תעסוקה בישראל.

(1) מעבר מאי תעסוקה בקווקז לתעסוקה בישראל: כפי שצוין, כרבע מעולי קווקז לא היו מועסקים בטרם עלייתם (23% מהגברים ו-29% מהנשים) ארבעים ושניים אחוזים מתוכם עבדו בישראל בעת הריאיון (49% מהגברים ו-37% מהנשים) (ראה לוח 15). בקרב הגברים השינוי מרוכז כולו בקבוצת הגיל הצעירה, בעוד שבקרב הגילים האחרים כל הגברים שלא עבדו לפני עלייתם לא היו מועסקים גם בעת הריאיון. לגבי הצעירים מוסבר השינוי בכך שהם החלו לעבוד לאחר סיום לימודיהם, ואילו לגבי המבוגרים יותר נראה שמדובר בגרעין לא גדול (10% מהגברים גילאי 35-64) של אנשים עם בעיות בריאות או קשיי השמה אחרים. בקרב הנשים המעבר לתעסוקה בארץ התרחש בכל הגילים מלבד הקבוצה שמעל 55 ומעלה.

מעבר מתעסוקה בקווקז לאי תעסוקה בישראל: כצפוי, שינוי משמעותי יותר חל בכיוון ההפוך, כלומר, ממצב של תעסוקה בקווקז למצב של חוסר תעסוקה בעת הריאיון. ארבעים ושישה אחוזים (39%)

מהגברים ו-53% מהנשים) שהיו מועסקים לפני עלייתם לא עבדו בעת הריאיון (ראה לוח 15). השינוי משמעותי בכל קבוצות הגיל, אך בולט במיוחד בקרב גילאי 55-64.

לוח 15: שינויים במצב תעסוקתי, לפי מין וגיל (באחוזים)

לא עבד בקווקז ועובד בישראל	עבד בקווקז ואינו עובד בישראל	סה"כ
42	46	סה"כ
		גברים
49	39	סה"כ
68	26	34-21
-	38	44-35
-	29	54-45
-	82	64-55
		נשים
37	53	סה"כ
40	49	34-21
70	45	44-35
30	42	54-45
-	84	64-55

(2) שינויים במשלח-יד: שינויים במשלח-יד, ולעתים קרובות ירידה ברמת התעסוקה, אופייניים למצב של הגירה. שיעור המועסקים במקצועות אקדמיים, חופשיים וטכניים בקרב כלל העולים מברית-המועצות לשעבר ירד מ-70% לפני העלייה ל-24% בישראל, ובמקביל לכך גדל שיעור המועסקים כעובדי תעשייה (מקצועיים ובלתי מקצועיים) מ-20% בברית-המועצות לשעבר ל-43% בישראל (Lithwick & Habib 1996). הירידה בשיעור המועסקים במקצועות אקדמיים בקרב יוצאי קווקז השהים בארץ למעלה משלוש שנים היא מ-21% ל-7.1%¹³. הירידה בסטטוס המקצועי זהה בכל קבוצות משלח-היד. דפוס השינויים במשלח-היד שונה אצל גברים ונשים יוצאי קווקז. הקבוצה שהצליחה במידה הרבה ביותר לשמר את הרמה התעסוקתית שלה בקרב הגברים היא קבוצת העובדים המקצועיים: 54% מאלה שעבדו בעבודות מקצועיות בתעשייה ובבניין בקווקז המשיכו בכך בישראל (ראה לוח 16) אך 44% ירדו לרמה של עבודות בלתי מקצועיות. נשים שהחזיקו במשרות אקדמיות וחופשיות בקווקז הצליחו בשיעור גבוה יותר מהגברים לשמר את רמת עיסוקן. אולם הנשים שלא הצליחו בכך "צנחו" לעבודות בלתי מקצועיות (61%) בעוד שהגברים הגיעו בחלקם לעבודות מקצועיות (46%).

שינויים במעמד התעסוקתי: 83% מהעולים שהיו מועסקים לפני עלייתם היו במעמד של שכירים חודשיים, רק 8% היו שכירים יומיים, ו-9% היו עצמאים. בישראל עברו רובם המכריע (67% מהשכירים

¹³ ההשוואה נערכה רק על יוצאי קווקז בעלי ותק של למעלה משלוש שנים מכיוון שהנתונים על כלל עולי ברית-המועצות לשעבר המוצגים בהקשר זה מתייחסים לעולים בעלי ותק של 3.5-5.5 שנים.

החודשיים ו-85% מהעצמאים) למעמד של עובדים יומיים או עובדים לפי שעות, עם כל המשמעויות של אי-ביטחון תעסוקתי הנלוות לכך.

לוח 16: נייזות מקצועית במעבר מקווקז לישראל, לפי מין (באחוזים)

משלח-יד בישראל					
מסלח-יד בקווקז	סה"כ	אקדמי, חופשי וטכני	פקידות, מכירות ושירותים	עבודה מקצועית בתעשייה	עבודה בלתי מקצועית בתעשייה
גברים					
אקדמי, חופשי וטכני	100	3	10	46	41
פקידות, מכירות ושירותים	100	-	12	21	67
עבודה מקצועית בתעשייה	100	-	2	54	44
עבודה בלתי מקצועית בתעשייה	100	-	12	51	37
נשים					
אקדמי, חופשי וטכני	100	18	15	6	61
פקידות, מכירות ושירותים	100	3	15	18	64
עבודה מקצועית בתעשייה	100	5	49	18	28
עבודה בלתי מקצועית בתעשייה	100	-	48	9	43

שינויים בהיקף המשרה: ההבדלים במספר שעות העבודה השבועיות אצל העולים שהיו מועסקים הן בקווקז והן בעת הריאיון אינם מובהקים. גם שם וגם פה עבדו חלק גדול מהמועסקים 50 שעות בשבוע או יותר (15%-ו-17%, בהתאמה).

(ה) קשיים בעבודה

כפי שצוין, מרבית עולי קווקז מועסקים בעבודות פשוטות. הקשיים המאפיינים את סוגי התעסוקות הללו קשורים בעיקר באופי העבודה - עבודה פיזית, לא נקייה (צוין כקושי על-ידי 65% מהמראיינים), ותנאי המשרה - הצורך לעבוד שעות נוספות ומשמרות, וכן אי הוודאות שאמנם תהיה עבודה בשבילם ביום מסוים (הוזכר על-ידי 42%). למרבית העולים אין קושי מבחינת העבודה בצוות (87% מאלה שזה רלוונטי להם העריכו כך) או מבחינת עמידה בלוח זמנים (78%). גם לגבי ההיבטים של מכשור וטכנולוגיה וטרמינולוגיה מקצועית בעברית או באנגלית, שהינם רלוונטיים לעבודתם של 35%-60% בלבד מהעולים המועסקים, דיווחו 79%-91% שאין להם קושי. להוציא את ההיבט של אופי העבודה, לא נתגלו הבדלים מובהקים מבחינת תפיסת הקשיים בין עולים המועסקים במשלח-יד שונים.

העולים נשאלו גם על החשש לפיטורין. כשליש סובלים מתחושה של אי ביטחון תעסוקתי - 22% "חוששים" ו-9% אפילו "חוששים מאוד" שהם יפוטרו מעבודתם במהלך השנה הקרובה.

הבעיה הקשה ביותר בתחום התעסוקה: העולים נשאלו מהי הבעיה הקשה ביותר שלהם בתחום העבודה (שאלה פתוחה). שנים-עשר אחוזים השיבו שאין להם שום בעיה. עשרים וששה אחוזים ענו שבעייתם הקשה ביותר היא שהם נאלצים לעבוד בעבודה לא מתאימה. תשעה-עשר אחוזים ראו בחוסר

הידע שלהם בעברית את בעייתם הקשה ביותר. שלושים אחוזים ציינו היבטים שליליים שונים בעבודתם, כגון שכר נמוך (10%), חוסר יציבות בעבודה (8%), תנאי עבודה גרועים, כגון היעדר חדר אוכל וחוסר מים (8%), יחס גרוע מצד ממונים, לקוחות ו/או חברים לעבודה (4%). השאר ציינו מגוון בעיות, כל אחת בשכיחות נמוכה.

(ו) תחושת קיפוח ואפליה

העולים נתבקשו להשוות את היחס אליהם מבחינת שכר, סוג תפקיד, אפשרויות קידום וכד', ליחס לו זוכים עובדים אחרים במקום עבודתם, ולציין האם הם סבורים שהיחס אליהם טוב יותר, טוב פחות או דומה. שנים-עשר עד שלושים וחמישה אחוזים חשו מקופחים בהשוואה לקבוצות עדתיות אחרות: 35% טענו שהיחס אליהם גרוע יותר מהיחס לו זוכים ישראלים ותיקים במקום העבודה; 23% חשו שהם זוכים ליחס גרוע יותר מהיחס לו זוכים עובדים ערבים; ו-12% הרגישו קיפוח בהשוואה לשתי אוכלוסיות אחרות של עולים - העולים מברית-המועצות האירופית והעולים מאתיופיה. רק אחוז אחד חשו עצמם מקופחים בהשוואה לעובדים אחרים יוצאי קווקז, דבר המעיד כי תחושת הקיפוח שחשים המרואיינים היא עדתית ולא אישית. תחושת הקיפוח חלשה יותר בקרב המועסקים במשרות אקדמיות, חופשיות וטכניות בהשוואה לכל השאר, אולם ההבדלים אינם מובהקים.

(ז) שביעות-רצון מהעבודה

שביעות-הרצון מעבודה נבדקה על פי שלושה ממדים: (א) עבודה במקצוע רצוי; (ב) שביעות-רצון כללית מהעבודה; (ג) שביעות-רצון מהיבטים ספציפיים בעבודה. הקשר בין עבודה במקצוע רצוי לבין שביעות-רצון מהעבודה אינו מוחלט; ייתכן שאדם יעבוד במקצוע שאינו רוצה בו ובכל זאת ימצא סיפוק מהיבטים שונים של העבודה בו.

רק 25% מעולי קווקז שהיו מועסקים בעת הריאיון דיווחו שהם מועסקים במקצוע בו היו רוצים לעבוד. שיעור העובדים במקצוע רצוי גבוה בקרב המועסקים במשרות אקדמיות, חופשיות וטכניות (84%), גבוה למדי בקרב המועסקים בעבודות מקצועיות בתעשייה ובבניין (42%), נמוך יותר בקרב המחזיקים במשרות בתחום הפקידות, המכירות והשירותים (28%) ונמוך מאוד בקרב המועסקים בעבודות בלתי מקצועיות (5%).

במקביל לכך עולה כי שביעות-הרצון של העולים מעבודתם אינה גבוהה: רק 2% מרוצים מאוד ו-43% מרוצים. הם מרוצים פחות מכלל עולי ברית-המועצות לשעבר (ליטוויק ועמיתיו, 1997).¹⁴ שיעור המרוצים מעבודתם עולה על שיעור העובדים במקצוע רצוי להם. נראה שחלק אינם עובדים במקצוע המועדף עליהם אבל בכל זאת מצאו סיפוק בתחום עבודה אחר או שהם מרוצים לפחות מכך שהם מועסקים, לעומת עמיתיהם שאינם עובדים. דפוס זה נמצא גם בקרב כלל עולי ברית-המועצות לשעבר (שם).

¹⁴ למרות השוני במספר אפשרויות התשובה ניתן לזהות הבדלים בשביעות-הרצון.

כמעט כל המרואיינים הביעו שביעות-רצון לגבי היחסים עם החברים לעבודה (ראה לוח 17). ממצא זה חוזר במחקרים רבים שנערכו על קליטה תעסוקתית של עולי ברית-המועצות לשעבר (ראה למשל, ליטוויק ועמיתיו 1997; קינג ווולפסון 1997). בדומה, 80% הביעו שביעות-רצון מהיחסים עם הממונים עליהם. למעלה ממחצית העולים מרוצים ממידת העניין בעבודתם וממידת הסמכות והאחריות המופקדות בידיהם. רק 39% מהם מרוצים מהמידה בה עיסוקם הנוכחי מאפשר להם לנצל את כישוריהם. את הפער בין שביעות-הרצון ממידת העניין בעבודה וממידת האפשרות לניצול הידע והכישורים ניתן לייחס לעובדה שחלק מהעולים שאינם מנצלים את כישוריהם בכל זאת מוצאים עניין בעיסוקם החדש.

לוח 17: שביעות-רצון כללית ושביעות-רצון מהיבטים שונים בעבודה (באחוזים)

ההיבט	סה"כ	מרוצה		לא כל-כך	בכלל לא מרוצה
		מאוד	מרוצה	מרוצה	
שביעות-רצון כללית	100	2	43	43	12
ניצול ידע וכישורים	100	3	36	36	25
עניין	100	3	53	27	17
סמכות ואחריות	100	1	58	23	18
שכר והטבות	100	1	22	47	30
סיכויי קידום	100	1	24	34	41
יחסים עם ממונים	100	6	74	13	7
יחסים עם חברים לעבודה	100	11	86	2	1
שעות העבודה	100	2	75	17	6

השיעור הגבוה ביותר של מרוצים נמצא בקרב המחזיקים במשרות אקדמיות, חופשיות וטכניות (71%), והנמוך ביותר בקבוצת המועסקים בעבודות בלתי מקצועיות (34%) (ראה לוח 18). מעניין לציין כי למרות שבקרב העובדים בפקידות, מכירות ושירותים רק 28% מועסקים במקצוע בו היו רוצים לעבוד בישראל, אחוז המרוצים מעבודתם (59%) עולה על אחוז המרוצים בקרב המועסקים בעבודות מקצועיות (48%) ואשר 42% מתוכם הצהירו שהם מועסקים במקצוע רצוי.

כאשר מפקחים על סוג משלח-היד בו מועסקים העולים מתברר כי שיעור הנשים המרוצות נופל משיעור הגברים במרבית ההיבטים, גם אם לא תמיד ההבדלים הם מובהקים, בעיקר בשל המספרים הקטנים בחלק מהתאים (מספר המקרים בכל תא הוא לפחות 14). הפער בשביעות-הרצון בולט במיוחד בקרב המועסקים במשלח-יד אקדמיים, חופשיים וטכניים: רק קצת למעלה ממחצית הנשים מרוצות לעומת כמעט כל הגברים. ניתן לייחס את שביעות-הרצון הנמוכה יחסית של הנשים לכך שכמחציתן מעריכות שהן אינן מנצלות את הידע והכישורים המקצועיים שלהן במשרות בהן הן מחזיקות, שכן נמוך והן אינן צופות סיכויי קידום. יותר גברים מנשים מוצאים עניין ואפשרויות לניצול הידע והכישורים בכל סוגי משלח-היד בהם הם מועסקים. ייתכן שהדבר משקף את אופי התפקידים השונים בהם מועסקים שני המינים או הבדלים בציפיות ובתפיסות.

לוח 18: המרוצים מעבודתם באופן כללי ומהיבטים שונים בה, לפי מין ומשלח-ידי*
(אחוזים מתוך הסה"כ בכל תא)

עבודה מקצועית בתעשייה ובבניין	עבודה בלתי מקצועית בתעשייה ובבניין	פקידות, מכירות שירותים	אקדמי, חופשי וטכני	
				שביעות-רצון כללית
	34	48	59	71 סה"כ
	31	51	60	94 גברים
	37	37	58	53 נשים
				ניצול ידע וכישורים
	19	57	50	71 סה"כ
	*26	60	60	94 גברים
	*12	43	47	54 נשים
				עניין
	42	73	52	85 סה"כ
	**55	75	77	100 גברים
	**31	66	45	73 נשים
				סמכות ואחריות
	49	68	65	69 סה"כ
	58	73	78	100 גברים
	39	47	62	45 נשים
				משכורת והטבות
	10	29	32	61 סה"כ
	6	28	37	94 גברים
	14	33	30	37 נשים
				סיכויי קידום
	11	38	33	51 סה"כ
	12	41	44	80 גברים
	11	27	29	29 נשים
				יחסים עם ממונים
	76	84	89	83 סה"כ
	73	86	78	100 גברים
	78	75	92	70 נשים
				יחסים עם חברים לעבודה
	97	99	96	89 סה"כ
	94	100	100	100 גברים
	99	95	94	81 נשים
				שעות העבודה
	81	71	77	74 סה"כ
	78	*76	91	75 גברים
	83	*48	73	74 נשים

* שיעור המרוצים כולל את כל אלה שהשיבו "מרוצה מאוד" או "מרוצה"

** הבדלים מובהקים בין גברים ונשים ברמת $P \leq 0.05$

8.3 הבלתי מועסקים בעת הריאיון

כזכור, 50% מעולי קווקז לא היו מועסקים בעת הריאיון. לאור העובדה שמדובר בשיעור ניכר כל-כך בקרב עולים אלה, יש עניין באפיונם על-מנת להבין טוב יותר את התופעה של אי תעסוקה. בתוך קבוצת הבלתי מועסקים הבחנו בין ארבע תת-קבוצות לפי דפוס המעורבות שלהן בשוק העבודה (ראה תרשים 1). שתי הראשונות שייכות לכוח העבודה, מאחר שהן מחפשות עבודה, ואילו שתי האחרות אינן נמנות עם כוח העבודה.

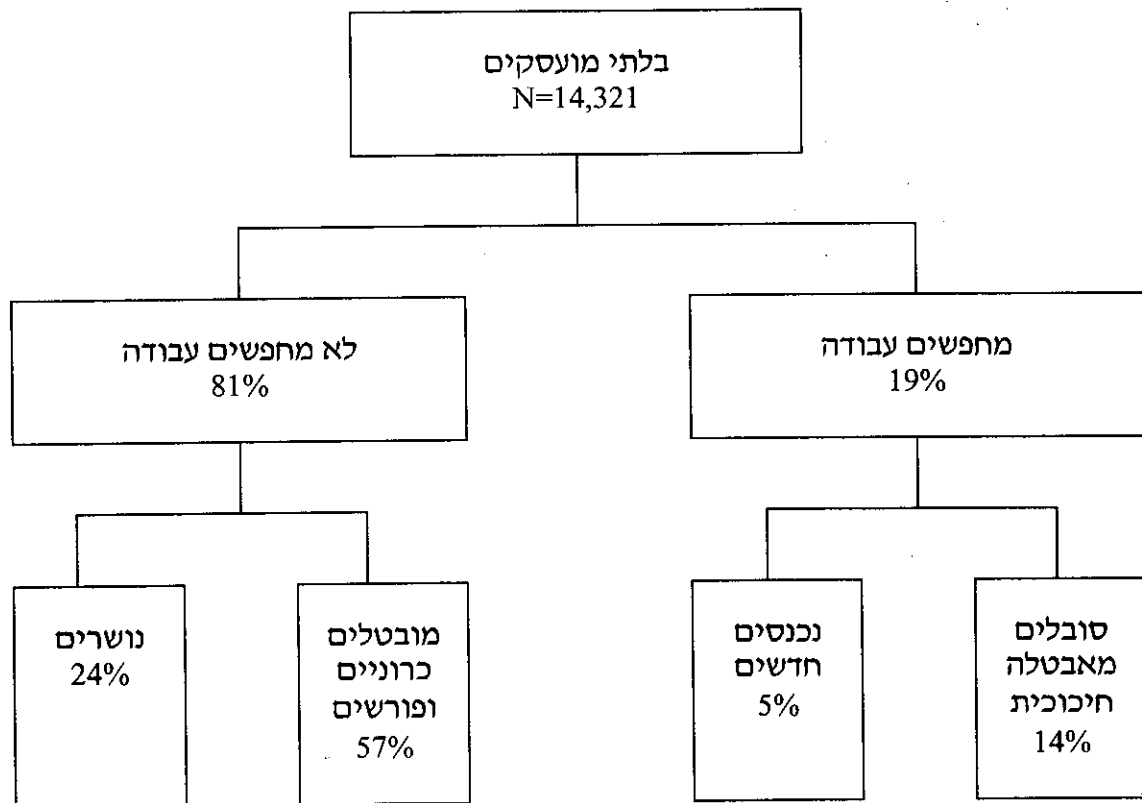
(א) סובלים מאבטלה חיכוכית - עולים שעבדו משך תקופה כלשהי לאחר עלייתם אך לא היו מועסקים בעת הריאיון וחיפשו עבודה. אלה מהווים 14% מכלל הבלתי מועסקים;

(ב) נכנסים חדשים לשוק העבודה - עולים שטרם עבדו בישראל אך בעת הריאיון חפשו עבודה. קבוצה זו מהווה 5%.

(ג) מובטלים כרוניים ופורשים - עולים שמעולם לא עבדו בישראל וגם לא חיפשו עבודה בעת הריאיון. אלה מהווים 57% מכלל הבלתי מועסקים;

(ד) נושרים משוק העבודה - עולים שהיו מועסקים לאחר עלייתם אך לא עבדו בעת הריאיון ולא חיפשו עבודה - 24% מהבלתי מועסקים.

תרשים 1: טיפולוגיה של הבלתי מועסקים

(א) סובלים מאבטלה חיכוכית

קבוצה זו מורכבת מ-60% גברים ו-40% נשים, עם ריכוז גדול של גילאים צעירים ובעלי ותק רב יחסית בארץ (ראה לוח 19). כמעט כולם היו מועסקים בארץ בעבודה מקצועית או בלתי מקצועית בתעשייה לפני אבטלתם הנוכחית, וכמעט מחציתם (48%) נאלצו לעזוב את עבודתם בשל פיטורין או בעקבות סגירת מקום העבודה. ארבעים ושניים אחוזים מהם מובטלים מזה שלושה חודשים, ו-19% נוספים מובטלים מזה שלושה עד שישה חודשים. רק 8% מובטלים למעלה משנה.

לוח 19: הסובלים מאבטלה חיכוכית, לפי מאפיינים נבחרים (באחוזים)

מאפיינים נבחרים	סה"כ באחוזים
מין	
גברים	60
נשים	40
גיל	
34-21	43
44-35	33
54-45	18
64-55	6
ותק	
עד שלוש שנים	24
משלוש ועד ארבע שנים	5
מארבע ועד שש שנים	31
משש ועד שמונה שנים	40
משלח-יד בקווקז	
אקדמי, חופשי וטכני	21
פקידות ומכירות	24
עבודה מקצועית	19
עבודה בלתי מקצועית	1
לא עבדו	35
עבודה קודמת בארץ	
אקדמי, חופשי וטכני	2
פקידות ומכירות	6
עבודה מקצועית	51
עבודה בלתי מקצועית	41

העולים נשאלו על נכונותם לקבל עבודה שיש בה מגבלות שונות ולהתפשר בדרישותיהם לטווח ארוך, באופן זמני בלבד, או בכלל לא. מדבריהם עולה כי הם מוכנים לקבל עבודה שאינה במקצוע בו עסקו לפני עלייתם, ולעבוד בשעות בלתי שגרתיות (ראה לוח 20). בניגוד לכך, שיעור ניכר אינם מוכנים כלל להתפשר על רמת השכר (76%), על התנאים הסוציאליים (56%) ועל כך שהעבודה לא תהיה עבודה פיזית רועשת או מלוכלכת (51%). הם מוכנים להתפשר, בעיקר באופן זמני, על היעדר קביעות, על מידת העניין שבעבודה, על האפשרות להתפתח מבחינה מקצועית ועל המרחק של מקום העבודה מן הבית. למרות

הנכונות המוצהרת לפשרות דיווחו 56% מהעולים בקבוצה זו כי היו מקרים שהם דחו הצעת עבודה שהונחה בפניהם, והסיבות לדחייה עולות בקנה אחד עם ההיבטים שבהם נעצרת נכונותם לפשרות. שבעים ושניים אחוזים מאלה שדחו הצעת עבודה עשו זאת משום שהשכר המוצע היה נמוך, ו-24% משום שהמשרה המוצעת חייבה עבודה פיזית קשה. רק 15% דחו הצעה משום שהיא חייבה עבודה בשעות לא שגרתיות, ו-10% משום שהיא לא היתה במקצוע.

לוח 20: נכונות לקבלת עבודה עם מגבלות (באחוזים)

המגבלה	סה"כ	חוסר נכונות	נכונות זמנית	נכונות לטווח ארוך
עבודה שאינה במקצוע	100	22	28	50
עבודה בשעות לא שגרתיות	100	9	38	53
עבודה בשכר נמוך	100	76	21	3
עבודה ללא תנאים סוציאליים	100	56	36	8
עבודה פיזית, רועשת או מלכלכת	100	51	38	11
עבודה ללא קביעות	100	10	60	30
עבודה ללא עניין	100	34	48	18
עבודה ללא סיכוי להתפתחות מקצועית	100	24	57	19
עבודה רחוקה מהבית	100	35	44	21

הקשיים השכיחים בהם נתקלו בתהליך חיפוש העבודה הם: המשרות המוצעות היו רק בשכר נמוך (צוין על-ידי 80%), לא היו משרות במקצועו של המחפש (53%), המידע שבידי הגורמים המטפלים בהשמת עולים לא היה מדויק (76%), אי הכרה בתעודות המקצועיות (36%), אפליה בגין גיל (39%) או מין (26%). תחושת הקיפוח היחסי שבאה לידי ביטוי אצל המועסקים חוזרת גם בהקשר של חיפוש עבודה: 44% אמרו שאחד הקשיים בתהליך הוא שמעסיקים אינם רוצים להעסיק עולה מקווקז בעבודות טובות. חוסר שליטה מספקת בעברית יוצר אף הוא קושי: 50% טענו שמעסיקים אינם מוכנים להעסיק אדם שאינו שולט בעברית, ו-39% אמרו שקשייהם בעברית מקשים עליהם במציאת עבודה.

(ב) החוזרים לשוק העבודה

קבוצה זו כוללת עולים אשר טרם עבדו בארץ אך חיפשו עבודה בעת הריאיון או הודיעו שהם מתכוונים לחפש. הקבוצה מורכבת באופן בולט מנשים (77%), רובן צעירות (68% נמנות עם קבוצת הגיל 21-34), אמהות לילדים מתחת לגיל 18 (96%) השוהות בארץ תקופה קצרה יחסית (63% נמצאות בארץ עד שלוש שנים).

(ג) מובטלים כרוניים ופורשים

כצפוי, קבוצה זו מאופיינת בריכוז גדול של בני גיל מבוגר (49% מתוכם היו בני 55 ומעלה בעת הריאיון) (ראה לוח 21); נשים, חלקן מבוגרות וחלקן צעירות ואמהות לילדים צעירים (ל-20% מהן יש לפחות שלושה ילדים מתחת לגיל 18); אנשים שהעריכו את מצב בריאותם כ"לא כל-כך טוב" (57%) או "מאוד לא טוב" (18%). לא ניתן לאפיין את הקבוצה בסוג מסוים של משלח-יד בטרם העלייה. מבחינת הוותק בארץ יש בה ריכוז של בעלי ותק מועט, מחד, ובעלי ותק רב, מאידך. הנימוקים שעולים אלה ציינו לכך שעד כה לא היו מועסקים בישראל נמצאים בהלימה עם מאפייניהם הדמוגרפיים. חמישים וחמישה אחוזים הציגו נימוקים הקשורים בגיל, סיבות בריאות ו/או ההתנגדות (לפי תפיסת המרואיינים) של

מעסיקים להעסיק אדם בגילם ; ו-25% הציגו נימוקים הקשורים בטיפול בילדים. רק 15% מהם הצהירו שבכוונתם לחפש עבודה בתוך שלושה חודשים ממועד הריאיון.

לוח 21: מובטלים כרוניים ופורשים, לפי מאפיינים נבחרים (באחוזים)

המאפיין	סה"כ באחוזים
מין	
גברים	32
נשים	68
גיל	
34-21	22
44-35	20
54-45	9
64-55	49
ותק	
עד שלוש שנים	29
משלוש ועד ארבע שנים	16
מארבע ועד שש שנים	24
משש ועד שמונה שנים	31
משלח-יד בקווקז	
אקדמי, חופשי וטכני	19
פקידות ומכירות	14
עבודה מקצועית בתעשייה	17
עבודה בלתי מקצועית	11
לא עבדו	39

(ד) הנושרים משוק העבודה

בקבוצה זו ישנו, מצד אחד, ריכוז של נשים (57%), רובן צעירות (41% מהן בנות 21-34, ו-34% בנות 35-44) ואמהות לילדים קטנים (ל-60% יש 2-3 ילדים מתחת לגיל 18), ומצד שני, גברים, לאו-דווקא המבוגרים ביותר, שמצבם הבריאותי אינו טוב (66% העריכו את בריאותם כ"מאוד לא טובה" ו-23% כ"לא כל-כך טובה"). כשבעים ושלושה אחוזים אמרו שאין הם מסוגלים לעבוד בגלל בריאותם הלקויה ולכן אינם מחפשים עבודה. יחד עם זאת, ייתכן שהבריאות הלקויה אינה אלא תירוץ המקובל מבחינה חברתית כסיבה מוצדקת לאי עבודה. רק 20% מתכוונים לחפש עבודה במהלך שלושת החודשים הבאים.

8.4 יזמות עסקית

בראיונות העומק עם אנשי מטה ושטח בתחום ההשמה בעבודה הוערך מסלול היזמות העסקית כמתאים לעולי קווקז לאור עיסוקיהם בטרם העלייה, השכלתם הפורמלית המוגבלת המקשה על השמתם בעבודות מקצועיות והתנגדותם לקבלת הוראות (לדברי מרואיינים אלה). מספר קורסים של ניהול עסקים קטנים שיועזו במיוחד לעולי קווקז כבר נערכו.

רק 89 אנשים (המהווים 0.3% מכלל אוכלוסיית המחקר או 0.6% מהמועסקים בעת הריאיון) הקימו עסק קטן ועובדים בו. יחד עם זאת, 13% מהמרוואיינים הביעו עניין בכיוון היזמות. המניעים העיקריים שהועלו על-ידי מקימי העסקים והמתעניינים הם:¹⁵ הציפייה שבעסק פרטי אפשר להרוויח כסף רב (53%); ההערכה כי זו הדרך היחידה לעבוד במקצוע (23%); חוסר היכולת למצוא משרה טובה כשכיר או אי-שביעות-רצון מהעבודה במשרה כשכיר (18%); והתנגדות לקבלת הוראות מ"בוס" (15%). שמונה אחוזים הביעו עניין בהקמת עסק כמקור הכנסה נוסף לעבודתם כשכירים, ו-11%, בעיקר נשים, ראו בכך דרך שתאפשר להן לעבוד בשעות הנוחות להן ו/או לעבוד בבית ולטפל בילדים. המניעים הללו מבטאים שילוב של "כוחות דוחפים" ו"כוחות מושכים" האופייני ליזמים עולים מברית-המועצות לשעבר (גומלסקי 1995). מצד אחד, הם מונעים בשאיפה לעצמאות בעבודה ולמימוש עצמי, ומצד שני, בכורח הנסיבות - אי-שביעות-רצון ממצבם בעבודה, אי הצלחה במציאת עבודה, וצורך בהשלמת משכורת נמוכה. מניעים דומים בחלקם נתגלו גם אצל הורות יחידות שהשתתפו בפרויקט לשילובן במגזר העסקי (קינג 1997א). שישה-עשר אחוזים סיפרו שגם בקווקז היה להם עסק (ואכן הנתונים על הרקע התעסוקתי של העולים בחו"ל מאששים זאת).

(א) מקימי העסקים

כל מקימי העסקים הם גברים, מתחת לגיל 45, הנמצאים בארץ 4-6 שנים. סוגי העסקים היחידים שהוקמו הם חנות מכולת ובית מלאכה למסגרות. למחצית היזמים היה עסק כזה גם בברית-המועצות לשעבר. חציים אמרו שהם מעוניינים בקבלת סיוע מקצועי או כספי, אולם דחו את כל סוגי הסיוע שהוצגו לפנייהם בריאיון, כגון ליווי מקצועי לאורך זמן, ייעוץ לגבי מקום, ציוד, פרסום, ואפילו הלוואה בתנאים טובים. לדבריהם, הם מכירים את הגורמים המסייעים בהקמת עסקים פרטיים, כגון מט"י, "קרן העולה העצמאי במשרד הקליטה" ואחרים, אולם לא פנו אל אף אחד מהם לקבלת סיוע. בהקמת העסק הם התבססו רק על הון עצמי, ומחציתם לקחו הלוואה רגילה מהבנק. איש מהם לא למד בקורס ליזמות אך מחציתם הביעו עניין בכך.

(ב) המתעניינים באפשרות של הקמת עסק

כאמור, 13% מעולי קווקז הביעו התעניינות בהקמת עסק. רוב המתעניינים הם גברים (82%), צעירים (56% הם בני 21-34, ו-27% בני 35-44) השוהים בארץ מעל ארבע שנים (65%), ורובם (57%) היו מועסקים בעת הריאיון. סוגי העסקים שהם היו רוצים להקים מתפרסים על פני קשת רחבה, והעיקריים בהם כוללים: מכולת, מסעדה, פאב, חנות (ללא ציון סוג), "שיפוצניק" וסטודיו לאמנות. ארבעה-עשר אחוז מהמתעניינים לא ידעו איזה עסק ברצונם לפתוח. מחציתם רכשו ניסיון לפני עלייתם בתחום העסק שברצונם לפתוח, על-פי-רוב כשעבדו בו כשכירים. רק מעטים (13%) היו רוצים להקים את העסק עם שותף; שני-שלישים רוצים להקימו לבד או עם בן-הזוג או בן משפחה אחר. שמונים ושישה אחוז הצהירו שהיו מעוניינים לקבל סיוע כספי ו/או מקצועי בהקמת העסק, בעיקר הלוואה בתנאים טובים ועזרה בקבלתה ומידע על מסים, ביטוח וכד' (88%), ופחות מכך הדרכה בבניית תכנית עסקית וייעוץ לגבי מקום, ציוד ופרסום (60%). בניגוד לכך, רובם אינם מעוניינים בליווי מקצועי לאורך זמן (רק 43% מעוניינים). מבחינת סוגי העסקים שהם היו רוצים להקים אין הם זקוקים לייעוץ לגבי שיווק לחו"ל (רק

¹⁵ ניתן היה לענות יותר מתשובה אחת.

30% מעוניינים). מרבית המתעניינים (85%) אינם מכירים את מערכת הסיוע לזמנים, ו-70% הביעו את רצונם ללמוד בקורס לזמנים. נראה שיש מקום להידוק הקשר עם העדה אם מעוניינים לחזק כיוון זה.

8.5 עמדות לגבי תעסוקת נשים

התמונה שנצטיירה מהמידע שנתקבל מהאינפורמנטים היא שבחברה הקווקזית תפקיד המפרנס יועד לגבר ואילו תפקידה העיקרי של האישה, גם כשהיא מועסקת, הוא התפקיד המשפחתי. מסלולי ההשכלה של שני המינים מצביעים על הציפייה החברתית הדיפרנציאלית משני המינים, כאשר הגבר מנותב לכיוון של רכישת מקצוע כבר בשלב מוקדם ואילו האישה לומדת יותר במוסדות השכלה כלליים (ראה פרק 5). יחד עם זאת, כ-70% מהמרואיינות היו מועסקות בקווקז במהלך חמש השנים שבטרם עלייתן, שיעור הנופל רק במקצת משיעור המועסקות בקרב כלל העולות מברית-המועצות לשעבר. ההתמודדות עם מציאות החיים בארץ וקשיי הפרנסה יצרו שינויים בדפוסים המסורתיים. לדוגמה, 30% מהנשים שלא היו מועסקות בחו"ל החלו לצאת לעבודה. על רקע זה ביקשנו לבדוק את עמדות עולי קווקז לגבי תעסוקת נשים (לוח 22).

לוח 22: המסכימים עם היגדים שונים בנושא תעסוקת נשים, לפי מין (אחוזים מתוך הסה"כ בכל תא)

סה"כ גברים נשים			
			היגדים שליליים
			1. אם אישה עובדת, זה מפריע למשפחה כי היא לא מספיקה לעשות את כל עבודות הבית
47	57	52	
			2. אם אישה עובדת, זה פוגע בילדים כי אין לה זמן/סבלנות בשבילם
57	63	60	
			3. אישה שיש לה משכורת משלה נותנת פחות כבוד לבעלה מאישה שאין לה משכורת משלה
7	11	9	
			4. אישה צריכה לעבוד תמורת שכר רק אם היא יכולה לעבוד מהבית
35	43	39	
			היגדים חיוביים
			5. עבודת האישה עוזרת למשפחה כי היא מגדילה את ההכנסה המשפחתית**
95	83	89	
			6. זה חשוב שאישה תעבוד כדי שהיא תוכל לצאת מן הבית**
75	60	67	

* ההיגדים בלוח מסודרים לפי העמדה שהם מבטאים: היגדים 1-3 מבטאים עמדה שלילית לגבי תעסוקת נשים, היגד 4 מבטא עמדה חיובית מסויגת, היגדים 5-6 מבטאים עמדה חיובית. כשאלון הוצגו ההיגדים בסדר שונה המערב היגדים חיוביים ושליליים.

** הבדלים מובהקים ברמת $p \leq 0.05$

אחוז המציינים את ההיבטים החיוביים בתעסוקת נשים, הגדלת ההכנסה המשפחתית ואפשרות האישה לצאת מן הבית (היגדים 5 ו-6), עולה על אחוז המציינים את ההיבטים השליליים, פגיעה במשפחה, בילדים ובבעל (היגדים 1-4). מידת ההסכמה בין גברים ונשים רבה יותר ביחס להיבטים השליליים של עבודת האישה, בעוד שביחס להיבטים החיוביים נתגלו הבדלים מובהקים: נשים מעריכות יותר את תרומת משכורתן להגדלת ההכנסה המשפחתית ואת תרומת היציאה מהבית להן עצמן. מעניין לציין שכאשר מפקחים על הגיל מתגלים הבדלים מובהקים מועטים בין גברים ונשים: רק בקרב גילאי 45-54 סבורים הגברים יותר מהנשים באופן מובהק שעבודת האישה פוגמת ביכולתה לבצע את עבודות

משק-הבית וגורעת מהסבלנות שיש לה כלפי ילדיה (68% לעומת 30%, ו-71% לעומת 40%, בהתאמה), ואילו נשים מייחסות חשיבות רבה יותר לאפשרות האישה לצאת מהבית (77% לעומת 47%). זוהי הקבוצה בה היה שיעור המועסקות הגבוה ביותר בקווקז בין הנשים. נראה שבעמדות בנושא תעסוקת נשים יש השפעה עוקבתית על ההבדלים בין המינים: כך, למשל, הגברים המבוגרים יותר בניגוד לגברים הצעירים יותר, התרגלו פחות לכך שנשים עובדות מחוץ לבית. בקרב הצעירים יש פחות הבדלים בין גברים לנשים משום שהיציאה של הנשים לעבודה מקובלת על שני המינים.

9. המצב הכלכלי

על מצבם הכלכלי של עולי קווקז ניתן ללמוד מתוך אינדיקטורים אובייקטיביים וסובייקטיביים. האינדיקטורים האובייקטיביים שנבדקו במחקר הנוכחי הם: רמת ההכנסה מעבודה של המועסקים, רמת ההכנסה של משק-הבית, בעלות על ציוד ביתי ובעלות על דירה. האינדיקטורים הסובייקטיביים הם: המידה בה ההכנסות המשפחתיות מוערכות כמספיקות "לרוב הצרכים היומיומיים או לכולם", "לחלק מהצרכים", או שאינן "מספיקות לרוב הצרכים"; השוואת רמת החיים בישראל עם רמת החיים לפני העלייה; ויתור על רכישת דברים או פעילויות בשל אילוץ כלכלי; שביעות-רצון מהמצב הכלכלי; ציפייה לשיפור המצב הכלכלי.

9.1 אינדיקטורים נבחרים של מצב כלכלי

(א) גובה ההכנסה מעבודה של המרווינים המועסקים

רמת השכר של המרווינים היא נמוכה: הכנסתם של 41% מגיעה עד כדי מחצית השכר הממוצע במשק למשרת שכיר שעמד בעת הריאיון על 5,120 ש"ח לחודש, ו-48% דיווחו על הכנסה שבין מחצית לשלושה-רבעים מהשכר הממוצע (ראה לוח 23). לא נתגלו הבדלים מובהקים ברמת הכנסה מעבודה לפי גיל וגם לא לפי ותק, אך נמצאו הבדלים לפי משלח-יד ומין. כצפוי, שיעור בעלי השכר הגבוה יחסית, גבוה יותר בקרב המועסקים במקצועות אקדמיים, חופשיים וטכניים, אם כי אפילו לרבע מביניהם אין השכר עולה על מחצית השכר הממוצע במשק, על פי דיווחם. פועלים מקצועיים משתכרים יותר מהמועסקים בעבודות פקידות, מכירות ושירותים.

שכרן של הנשים נמוך במידה משמעותית משכר הגברים, למרות שהן עובדות מספר שעות שאינן קטן בהרבה ממספר השעות שעובדים הגברים. הבדלי השכר בין נשים וגברים נשמרים גם כאשר מפקחים על משלח-היד בו הם מועסקים. לדוגמה, בקרב הגברים המועסקים במשלח-יד אקדמיים, חופשיים וטכניים, 81% משתכרים משכורות העולות על שלושה-רבעים מהשכר הממוצע, אולם אף אישה אינה מגיעה לרמת הכנסה זו; שיעור הנשים שמשכורתן אינה עולה על מחצית השכר הממוצע בקרב המועסקים כפועלים בלתי מקצועיים, גבוה כמעט פי שניים משיעור הגברים (48% לעומת 27%, בהתאמה).

לוח 23: הכנסה מעבודה, לפי מין ומשלח-יד (באחוזים)

סה"כ	סה"כ	עד 50%	74%-50%	75% השכר הממוצע ומעלה
סה"כ	100	41	48	11
מין*				
גברים	100	26	56	18
נשים	100	56	40	4
משלח-יד*				
אקדמי, חופשי וטכני	100	25	38	37
פקידות, מכירות ושירותים	100	56	42	2
עבודה מקצועית בתעשייה ובבניין	100	32	50	18
עבודה בלתי מקצועית בתעשייה ובבניין	100	38	55	7

* P=0.00

(ב) רמת ההכנסה של משק-הבית

ההכנסה של משק-הבית, כפי שנבדקה במחקר הנוכחי, כוללת את ההכנסות של כל האנשים המתגוררים במשק-הבית, מכל המקורות, כולל שכר, קיצבאות הביטוח הלאומי וכו', בחודש שקדם למועד הריאיון. הכנסתם של 70% ממשקי-הבית נמוכה מהשכר הממוצע למשרת שכיר במשק בעת הריאיון (ראה לוח 24). עשרים ושלושה אחוז מהמרוואיינים דיווחו על הכנסת משק-הבית שאינה עולה על מחצית השכר הממוצע ו-35% נוספים - על הכנסה בגובה 50%-75% מהשכר הממוצע.¹⁶

לוח 24: הכנסת משק-הבית, לפי מספר מפרנסים (באחוזים)

סה"כ	סה"כ	עד 50%	74%-50%	75%-99%	100%-150%	מעל 150%
סה"כ	100	23	35	12	21	9
0	100	45	44	3	8	-
1	100	26	48	6	16	4
2	100	6	14	24	39	17
3-5	100	7	25	23	21	24

מצבן של המשפחות החד-הוריות הוא הקשה ביותר: הכנסתם של שליש ממשקי-הבית בהן מתגוררות אמהות שהן הורות יחידות אינה עולה על מחצית השכר הממוצע במשק (ראה לוח 25). לעומת זאת, משפחות ברוכות ילדים ממוקמות ברמת הכנסה גבוהה יותר, באופן יחסי, בחלקן בוודאי בזכות קיצבאות הילדים.

¹⁶ לפי סעיף 1א' לחוק הביטוח הלאומי לצורך חישוב גימלאות ודמי ביטוח. נכון יותר היה להשוות עם ההכנסה המשפחתית בכלל האוכלוסייה, אולם אין נתונים עדכניים על כך.

לוח 25: הכנסת משק-הבית, לפי סוג המשפחה

סוג המשפחה	סה"כ	עד 50% מהשכר הממוצע	50%-74% מהשכר הממוצע	75%-99% מהשכר הממוצע	100%-150% מהשכר הממוצע	מעל 150% מהשכר הממוצע
חד-הורית	100	32	50	5	11	2
זוג עם 1-3 ילדים*	100	17	32	18	26	7
זוג עם 4+ ילדים*	100	-	21	15	60	4

* ילדים עד גיל 18

כמובן שגובה ההכנסה הכוללת של משק-הבית קשור למספר המפרנסים. לדוגמה, ב-45% ממשקי-הבית שבהם אין אף מפרנס, מגיעה רמת ההכנסה הכוללת עד מחצית השכר הממוצע במשק, בהשוואה ל-6% בלבד ממשקי-הבית בהם ישנם שני מפרנסים. בכרבע ממשקי-הבית בהם ישנם שלושה עד חמישה מפרנסים עולה ההכנסה הכוללת על 150% השכר הממוצע במשק.

בדיקת ההכנסות של משקי-הבית של מרואיינים שהיו מועסקים בעת הריאיון מגלה כי 15.9% מהם נמצאו מתחת לקו העוני לפי האומדן לנובמבר 1997. שיעור זה גבוה בהרבה מהשיעור המקביל בקרב משפחות באוכלוסייה הכללית שבראשן שכיר, שעמד על 7.2% ב-1996 (המוסד לביטוח לאומי 1998).

(ג) בעלות על ציוד

שיעור הבעלות הנמוך על ציוד ביתי מבטא את המצב הכלכלי הירוד של עולי קווקז, אם כי יש לנקוט זהירות בפירוש הנתונים, שכן חלק מהמחסור עשוי להיות קשור בדפוסים תרבותיים. לדוגמה, העובדה שבבתיהם של 32% מהעולים אין מיטה לכל אחד עשויה לנבוע, כפי שנמסר על-ידי אינפורמנטים שונים, מכך שהם רגילים לישון על מזרנים בלבד. בבתיהם של קרוב לרבע חסרים פריטי ציוד ביתי בסיסיים, כגון ארון או תנור אפייה (ראה לוח 26), אך כמעט בכל משקי-הבית (93%) יש כיריים לבישול וטלוויזיה צבעונית, וברובם הגדול (83%) גם חיבור לכבלים. מכשיר וידיאו מצוי ברשות 46% מהמרואיינים, מערכת סטריאו ברשות 33%, מכונית יש ל-19%, מיקרוגל ל-16% ומחשב אישי יש ל-8% מהמרואיינים.

לוח 26: המרואיינים שבביתם מצוי ציוד ביתי, לפי ותק בארץ (באחוזים)

סה"כ	עד שלוש שנים	מעל שלוש שנים
64	62	71
81	64	85
74	57	78
40	32	42
82	79	83
81	76	82
84	76	86

* P≤.03

שיעור העולים שיש ברשותם פריטים שונים של ציוד ביתי בסיסי עולה עם עליית הוותק בארץ, כאשר ההבדלים המשמעותיים הם בין בעלי ותק של עד שלוש שנים לבין בעלי ותק רב יותר. לדוגמה, תנור אפייה מצוי ברשותם של 57% בלבד מהעולים הוותקים בארץ עד שלוש שנים לעומת 78% מהוותיקים יותר; השיעורים המקבילים לגבי בעלות על מכונת כביסה הם 69% לעומת 83%, בהתאמה. ההבדלים

לפי גיל מבחינת בעלות על ציוד ביתי אינם עקביים, להוציא את העובדה ששיעור העולים שברשותם סוגי ציוד שונים בקרב בני +55 הוא הנמוך ביותר.

(ד) בעלות על דירה

חמישים וחמישה אחוז מאוכלוסיית המחקר רכשו דירה. שיעור זה דומה לשיעור בקרב עולי ברית-המועצות לשעבר שעלו בספטמבר 1991 (53%) אך נופל מזה של עולי יולי 1990 (70%) (רוזנבאום-תמרי ודמיאן 1997). שיעור רוכשי הדירות משתנה עם הגיל והמצב המשפחתי, הוותק בארץ ותעסוקת בני הזוג. כשלושה-רבעים בקרב הנשואים גילאי 44-35 וגילאי 54-45 רכשו דירה, וכמחצית בקרב הנשואים בקבוצת הגיל הצעירה יותר, מתד, והמבוגרת יותר, מאידך, רכשו דירה (ראה לוח 27). שמונים ושניים אחוזים מבין המרוואיינים שגם הם וגם בן-זוגם מועסקים רכשו דירה, 59% מבין אלה שרק אחד מועסק ואילו מבין אלה שאצלם אף אחד מבני-הזוג אינו מועסק רק 33% רכשו דירה.

לוח 27: בעלות על דירה, לפי גיל ומצב משפחתי (באחוזים)

גיל*	סה"כ	נשואים	לא נשואים
34-21	44	48	36
44-35	65	75	29
54-45	69	73	58
64-54	43	53	32

* P=.00

רכישת דירה על-ידי משפחות בהן אף אחד מבני-הזוג אינו מועסק והכנסתם נמוכה יכולה להיות קשורה לנתון ש-36% מהמרוואיינים (63% מעולי דרבנט, 40% מעולי מחציקאלה וגרוזני, 32% מיוצאי נאלצייק וקובה, ו-27% מעולי באקו) הצליחו למכור את דירתם או ביתם בקווקז לפני עלייתם, ונראה שכסף זה סייע ברכישת הדירה בארץ. ההבדל המשמעותי לפי ותק בשיעור רוכשי הדירות הוא בין בעלי ותק של עד שלוש שנים ומעל שלוש שנים.

לוח 28: בעלות על דירה בקרב נשואים, לפי ותק בארץ ומספר המפרנסים במשפחה (באחוזים)

סה"כ	ותק בארץ*
39	עד שלוש שנים
66	משלוש ועד ארבע שנים
58	מארבע ועד שש שנים
55	משש ועד שמונה שנים
33	מספר מפרנסים*
59	0
82	1
	2

* P=.00

הנתונים שהוצגו מתייחסים לרכישת דירה על-ידי המשפחה, כולל בני משפחה נוספים על בני-הזוג, וזה, כמובן, מגדיל את שיעור העולים שבבעלותם דירה. בולט השיעור הגבוה של לא נשואים בקרב גילאי 45-54 שרכשו דירה - 58%. אלה הן בעיקר אלמנות אשר רכשו דירה יחד עם ילדיהן הנשואים או הלא נשואים.

9.2 הערכת המצב הכלכלי

(א) האם ההכנסות מספיקות לסיפוק הצרכים היומיומיים?

כמעט מחצית מהמרוויינים (47%) דיווחו כי הכנסותיהם אינן מספיקות לרוב צורכיהם היומיומיים הבסיסיים, כגון מזון, תשלום בעבור שכר דירה, חשמל וכו', ורק 16% אמרו שההכנסות מספיקות לרוב צורכיהם או לכולם (ראה לוח 29). השוואה בין נתונים אלה לבין ממצאי סקר מעקב על עולים מברית-המועצות לשעבר שנערך ב-1995, מבליטה את תחושת המצוקה הכלכלית של עולי קווקז. בסקר המעקב, בו השתתפו עולים הנמצאים בארץ תקופה דומה לזו של המרוויינים במחקר הנוכחי, דיווחו רק 23% כי הכנסתם אינה מספיקה לרוב צורכיהם, 47% דיווחו כי הכנסתם מספיקה לחלק מצורכיהם, ו-30% שההכנסה מספיקה לכל או לרוב הצרכים (ליטוויק ועמיתיו 1997).

לוח 29: ממדים נבחרים של הערכת המצב הכלכלי (באחוזים)

ממדים נבחרים	סה"כ באחוזים
האם ההכנסות מספיקות לרוב הצרכים הבסיסיים או לחלקם	
ההכנסות מספיקות לרוב הצרכים או לכולם	16
ההכנסות מספיקות לחלק מהצרכים	37
ההכנסות לא מספיקות לרוב הצרכים	47
השוואת רמת החיים בישראל ובקווקז	
בישראל הרבה יותר גבוהה	2
בישראל קצת יותר גבוהה	12
אין הבדל	14
בישראל קצת יותר נמוכה	26
בישראל הרבה יותר נמוכה	46
שביעות-רצון מהמצב הכלכלי	
מרוצה מאוד	1
מרוצה	12
לא כל-כך מרוצה	41
לא מרוצה כלל	46
ציפייה לשיפור המצב הכלכלי	
סיכויים טובים מאוד	2
סיכויים די טובים	25
סיכויים לא כל-כך טובים	54
סיכויים מאוד לא טובים	19

תחושת המצוקה הכלכלית פוחתת עם עליית מספר המפרנסים, מ-61% במשפחות בהן אין אף מפרנס ל-29% במשפחות עם שני מפרנסים. עם עליית הוותק בארץ חלה ירידה מסוימת בתחושת המצוקה, אך אפילו בקרב עולים בעלי ותק של שש עד שמונה שנים מדווחים 42% שהכנסתם אינה מספיקה לרוב הצרכים.

(ב) השוואת רמת החיים בישראל עם רמת החיים בקווקז לפני העלייה

מרבית העולים מעריכים כי רמת החיים שלהם בישראל נמוכה מרמת החיים ממנה נהנו בקווקז, 26% מתארים אותה כ"קצת יותר נמוכה" ו-45% כ"הרבה יותר נמוכה". ארבעה-עשר אחוז מעריכים כי רמת חייהם בישראל גבוהה יותר, ו-14% מעריכים שלא חל שינוי. ממצאים אלו דומים לממצאים המקבילים בקרב כלל העולים מברית-המועצות לשעבר (ליטוויק ועמיתיו 1997).

בתשובה לשאלה האם יש דברים שהיו רוצים לקנות או לעשות אך הם נאלצים לוותר על כך בשל מצבם הכלכלי הצביעו 31% מהעולים על ויתור על קניית מזון לבני המשפחה, 45% הצביעו על ויתור על קניית ריהוט או מוצרי חשמל לבית, 43% הזכירו בילויים, 38% הצביעו על מכונית, 34% הצביעו על מחשב אישי, 26% היו מארחים יותר.¹⁷ שלושים וארבעה אחוז מאלה שיש להם ילדים בגילים 6-18 ציינו שהם נאלצים לוותר על חוגים לילדים, ו-24% ציינו שהם נאלצים לוותר על ציוד הנחוץ לילדים בבית-הספר.

באותו הקשר הוצגה לפני המרואיינים שאלה היפותטית: "אילו היו לך עוד 500 ש"ח כל חודש, על מה היית מוציא אותם?" וניתנה אפשרות לציין עד שלושה דברים. ארבעים ושניים אחוז השיבו כי היו משתמשים בכסף לקניית מזון לבני המשפחה, 27% היו חוסכים אותו למטרת קניית ריהוט או מוצרי חשמל לבית; 24% היו משתמשים בו כחיסכון לרכישת דירה או לתשלום המשכנתא; ו-15% היו משתמשים בכסף לבילויים. עשרים ושמונה אחוז מהמרואיינים שיש להם ילדים בגילים 6-18 ציינו שהיו משתמשים בכסף למימון ציוד לבית-הספר לילדיהם, ו-24% היו משתמשים בו למימון חוגים לילדים. נתונים אלה משתלבים עם הדיווח בסוגיית הבעלות על ציוד ביתי (למשל, הדיווח שבבתייהם של כרבע מהעולים אין תנור אפייה ו/או מכונית כביסה), ועם הערכתם של קרוב למחצית העולים שהכנסתם אינה מספקת לרוב הצרכים הבסיסיים, כולל מזון.

במחקר על קליטת בני נוער עולים יוצאי קווקז דיווחו 22% מהאמהות כי בשל קשיים כלכליים חסר לילדם ציוד הנחוץ בבית-הספר (אלנבוגן ונועם 1998). ואכן, במחקר הנוכחי 15% מהמרואיינים שיש להם ילדים בקבוצת הגיל הזו היו משתמשים בהכנסה החודשית הנוספת למימון סעיף זה.

(ג) שביעות-רצון מהמצב הכלכלי האישי כיום וציפייה לשיפור

ארבעה-עשר אחוז בלבד מהעולים מרוצים ממצבם הכלכלי כיום. לעומת זאת, 42% "לא כל-כך מרוצים" ו-44% "לא מרוצים כלל" (ראה לוח 29). רמת שביעות-הרצון של עולי קווקז נופלת מזו של העולים מברית-המועצות לשעבר כפי שנתגלתה בסקר המעקב ב-1995 שם רק 20% לא היו מרוצים כלל.

¹⁷ ניתן היה לציין יותר מדבר אחד.

יחד עם זאת, מורגשת בקרב עולי קווקז מידה מסוימת של אופטימיות לגבי האפשרות של שיפור המצב הכלכלי. עשרים ושבעה אחוז מאמינים שקיימים סיכויים "טובים מאוד" (2%), או, לפחות, סיכויים "די טובים" (25%), שמצבם הכלכלי ישתפר במשך הזמן. האופטימיים הם האנשים הצעירים יותר, 37% מבני 21-34 (בהשוואה ל-22% או פחות בשאר קבוצות הגיל); המועסקים, 31% לעומת 23% מהבלתי מועסקים; ואלה שהכנסתם כיום מספקת למימון רוב הוצאותיהם השוטפות או, לפחות, חלקן.

לא נמצא הבדל מובהק לפי ותק. מידה רבה יותר של אופטימיות מתגלה ביחס להערכת סיכויי הילדים, כלומר הדור השני, להצליח מבחינה מקצועית וכלכלית. שישה-עשר אחוזים מעריכים שסיכוייהם טובים מאוד, ו-55% שסיכוייהם די טובים; 30% סבורים שסיכויי הדור הבא הם "לא כל-כך טובים" (25%) או "לא טובים כלל" (5%).

10. דיור - היבטים פיזיים, חברתיים ומשפחתיים

בפרק זה יידונו היבטים שונים של מצב הדיור בקרב יוצאי קווקז. תחילה יוצגו מספר מדדים אובייקטיביים: סוג הדיור, בעלות על דירה, מספר הנפשות במשק-הבית, צפיפות הדיור והרכב משק הבית. מאחר שהדפוס של משק-בית רב-דורי שהיה שכיח בקווקז (ראה פרק 5) ממשיך להתקיים בארץ, אם כי במידה פחותה, נבדקו תפיסותיהם של המרוויינים לגבי היתרונות והחסרונות של דפוס מגורים זה. בנוסף, נבדקה שביעות-הרצון של העולים ממצב הדיור שלהם ומהשכונה בה הם מתגוררים, וכוונותיהם להישאר בה או לעבור למקום אחר.

10.1 מצב הדיור

(א) סוג הדיור

רובם המכריע של יוצאי קווקז (87%) מתגוררים בדירה בבניין משותף. רק 9% מתגוררים בבית צמוד קרקע, ו-4% בקרוואן או מגורון. זהו שינוי משמעותי בהשוואה לחיים בקווקז, שם התגוררו 30% בבית צמוד קרקע.

(ב) בעלות על דירה לעומת שכירות

חמישים ואחד אחוז מכלל עולי קווקז גרים בדירה בבעלותם, בבעלות בן-הזוג או בבעלות משותפת עם בן משפחה אחר (6% נוספים רכשו דירה אך טרם עברו להתגורר בה). שנים-עשר אחוזים מתגוררים בדירה בבעלות הוריהם, הורי בן-הזוג או בבעלות בן משפחה אחר. עשרים אחוזים מתגוררים בשכירות פרטית, ו-17% בשכירות ציבורית. כצפוי, שיעור המתגוררים בדירה בבעלותם גבוה יותר בקרב גילאי הביניים (35-54) ומגיע עד כדי שני-שלישים. עשרים אחוז מהצעירים מתגוררים בדירה בבעלות הוריהם או הורי בן-זוגם. אחוז המתגוררים בשכירות פרטית הוא הגבוה ביותר בקרב בני 55-64 - 32%.

כשני-שלישים (62%) מהמשפחות שיש בהן שני הורים מתגוררות בדירה בבעלותן או בבעלות משותפת עם בן משפחה אחר (ראה לוח 30). שיעור הגרים בדירה בבעלותם עולה עם הוותק, להוציא את הוותיקים ביותר, שרבע מהם עדיין גרים בשכירות ציבורית.

לוח 30: בעלות על דירה, לפי מצב משפחתי וותק בארץ (באחוזים)

בשכירות ציבורית	בשכירות פרטית	בבעלות		בבעלות משותפת	בבעלות המרואיין ו/או בן-הזוג	סה"כ	
		בן משפחה אחר	בבעלות הורים				
16	15	1	6	5	57	100	משפחות עם שני הורים סה"כ
11	40	1	3	4	41	100	עד שלוש שנים
12	14	-	1	10	63	100	משלוש ועד ארבע שנים
6	11	3	9	5	66	100	מארבע ועד שש שנים
25	10	-	8	3	54	100	משש ועד שמונה שנים
27	30	-	-	6	37	100	משפחות חד-הוריות סה"כ
-	66	-	-	9	25	100	עד שלוש שנים
-	27	-	-	-	73	100	משלוש ועד ארבע שנים
45	6	-	-	-	49	100	מארבע ועד שש שנים
44	22	-	-	8	26	100	משש ועד שמונה שנים

רק 43% מבין המשפחות החד-הוריות מתגוררות בדירה בבעלותן או בבעלות משותפת עם בן משפחה אחר; 30% מתגוררות בשכירות פרטית, ו-27% בשכירות ציבורית - כולן עולות השהות בארץ למעלה מארבע שנים. כל האמהות ההורות היחידות שעלו בארבע השנים האחרונות מתגוררות בדירה שרכשו או בשכירות פרטית. כפי הנראה, הוותיקים (משפחות עם שני הורים וחד-הוריות כאחד) שטרם רכשו דירה, קיבלו דיור ציבורי בהיקף נרחב על פי מדיניות השיכון של השנים האחרונות, ולכן לא היו צריכים לרכוש דירה.

חמישה אחוזים מהעולים שלא קנו דירה הצהירו שבכוונתם לעשות זאת במהלך השנה הקרובה, 3% בתוך שנתיים או יותר, 33% מתכוונים לרכוש דירה אך אינם יודעים מתי, ואילו 59% אינם מתכוונים לרכוש דירה בטווח השנתיים הבאות. שבעים וארבעה אחוז מהמתגוררים בשכירות ציבורית ו-43% מהמתגוררים בשכירות פרטית אינם מתכוונים לרכוש דירה במהלך השנתיים הקרובות.

(ג) מספר הנפשות במשק-הבית וצפיפות הדיור

במחצית ממשקי-הבית מתגוררות שלוש עד ארבע נפשות. בעשרים אחוז מתגוררות שש נפשות או יותר. צפיפות הדיור הממוצעת באוכלוסיית המחקר היא 1.38 נפש לחדר, כאשר 36% מתגוררים בצפיפות שאינה עולה על אדם אחד בחדר, 58% מתגוררים בצפיפות הנעה בין 1.2 לשתי נפשות בחדר, ו-6% גרים בצפיפות של למעלה משתיים ועד חמש נפשות בחדר. צפיפות הדיור בקרב יוצאי קווקז עולה על צפיפות הדיור הממוצעת בקרב כלל האוכלוסייה היהודית בישראל אשר עמדה על 0.98 ב-1995 (השנתון הסטטיסטי לישראל 1996).

(ד) הרכב משק-הבית

שישים ושבעה אחוז ממשקי-הבית בהם מתגוררים המרואינים כוללים שני דורות, על-פי-רוב הורים ולפחות ילד אחד מתחת לגיל 18. שלושה-עשר אחוזים ממשקי-הבית כוללים רק בני דור אחד, כלומר, המרואיין ובן-הזוג. תשעה-עשר אחוז כוללים שלושה דורות, ואחוז אחד כולל סבתא ונכד, ללא דור

ההורים (ראה לוח 31). הנתונים מעידים שבשונה מהמצב בקווקז, הדפוס של מגורים תלת-דוריים אינו שכיח ביותר בישראל. כדי להבין את משמעות הנתונים יש לנתח את הדפוסים לפי גיל ולבדוק, למשל, באיזו מידה מתגוררים זוגות נשואים עם הוריהם, באיזו מידה מתגוררים צעירים לאחר גיל צבא עם הוריהם וכו'.

לוח 31: הרכב דורי של משק-הבית (באחוזים)

סה"כ באחוזים	הרכב משק-הבית שלושה דורות
19	שני דורות:
67	הורים + ילד אחד מתחת לגיל 18
49	הורים + ילד אחד רווק מעל לגיל 18
14	הורים + ילד אחד נשוי
4	
1	שני דורות ללא הדור האמצעי (סבתא ונכד)
13	דור אחד

מעניין לציין שהאמהות שהן הורות יחידות אינן נוטות להתגורר עם הוריהן. ייתכן שהדיוור הציבורי שקיבלו הוותיקות בהן, והסיוע המוגדל בתשלום שכר דירה לו זכאיות האחרות, בתוספת העובדה ששני-שלישים מהן אינן מועסקות, מפחיתים את הזדקקותן לעזרת ההורים. כ-30% מבין הנשים הנשואות עד גיל 34 מתגוררות עם הוריהן (ראה לוח 3 בנספח). בקרב הנשואות בקבוצת הגיל 35-44 יורד השיעור ל-10% בלבד, ואילו בקרב גילאיות 45-54 30% מתגוררות עם הוריהן, כנראה הורים זקנים.

הגברים הנשואים מאופיינים בדפוס דומה למדי לזה של הנשים: אמנם בקרב הצעירים ביותר (עד גיל 24) שיעור הגברים הנשואים המתגוררים עם הורים נמוך משיעור הנשים (21% לעומת 34%, בהתאמה), אולם בקבוצת הגיל 25-34 השיעור דומה (בסביבות 30%). בקרב גילאי 45-54 שוב נופל שיעור הגברים הגרים עם הוריהם משיעור הנשים, אולם עדיין הוא גבוה למדי, 22%. המשמעות היא שעל אף שמגורים משותפים של זוגות ובודדים עם הוריהם רחוקים מלהיות דפוס אוניברסלי הם עדיין מהווים דפוס חשוב. אין בידינו נתונים השוואתיים לגבי עולים אחרים.

שנים-עשר אחוז מהמרוויינים גרים עם אחים, אבל רק 2% גרים עם אחים נשואים. זהו שינוי בהשוואה למצב בקווקז, שם התגוררו 14% יחד עם אחים נשואים באותו משק-בית. שלושה-עשר אחוז (לעומת 10% בקווקז) גרים עם בני משפחה אחרים (דודים, בני דודים וכו'), במיוחד בני 45-54 (23%).

10.2 תפיסת היתרונות והחסרונות במגורים במשק-בית תלת-דורי

בתשובה לשתי שאלות פתוחות בדבר היתרונות והחסרונות של מגורים במשק-בית תלת-דורי השיבו 48% מיוצאי קווקז שאין בכך כל יתרונות. בייחוד לא מצאו יתרונות בדפוס מגורים זה גילאי 35-44 (56% מהם לעומת 43% מהצעירים). היתרונות שהוזכרו היו: עזרה בטיפול בילדים (36%), ללא הבדל בין

מרוויינים בגילים שונים), עזרה כספית (18%) ועזרה במשק-הבית (13%). שני סוגי הסיוע האחרונים הוזכרו על-ידי הצעירים (פחות מ-55) בשיעור גבוה יותר מאשר על-ידי המבוגרים (בני +55). לדוגמה, עזרה במשק-הבית צוינה על-ידי 39% מהצעירים לעומת 12% מהמבוגרים; עזרה כספית צוינה על-ידי 33% מהצעירים לעומת 18% מהמבוגרים. נראה שהמבוגרים ששים פחות להעניק, ואולי גם לקבל, עזרה אינסטרומנטלית, או שאינם מסוגלים לתת אותה, ומעדיפים על פניה את העזרה המתבטאת במתן ייעוץ (30%) ועזרה לילדים בלימודים (26%). הם גם ציינו במידה רבה יותר מכל האחרים יתרונות רגשיים-חינוכיים, כפי שמעידים הניסוחים הבאים: "הנאה מהאפשרות להיות קרוב לילדים", "זה טוב ששלושה דורות יהיו ביחד", "ככה נותנים כבוד לזקנים", "הילדים יותר ממושמעים ועוזרים זה לזה" (כנראה בהשפעת הסבים).

חמישים ושניים אחוזים לא מצאו כל חסרונות במגורים רב-דוריים במשק בית משותף. האחרים ציינו שלושה חסרונות או קשיים עיקריים: ויכוחים ומריבות בין בני המשפחה (30%), פערים בין-דוריים (19%) אשר עשויים להביא לויכוחים ומריבות, וכן צפיפות (9%).

10.3 הסיבות למגורים ביישוב

השיקול הדומיננטי שצוין על-ידי יוצאי קווקז בבחירת יישוב המגורים הוא מגוריהם של קרובי משפחה בו (68%).¹⁸ שיקול נוסף שצוין לעתים קרובות מתייחס לכך שביישוב מתגוררים הרבה יוצאי קווקז (13%). השיקולים הללו תומכים בטיעון של נותני השירותים לגבי הגורם להיווצרות ריכוזים גיאוגרפיים של יוצאי קווקז. לעומת זאת, 20% בחרו ביישוב משיקולי דיור "טהורים", מחירי הדירות הנמוכים (17%) ובנייה ציבורית להשכרה במקום (3%). כרבע (26%) כוונו על-ידי שיקולים הקשורים לתעסוקה: 10% מצאו עבודה ביישוב או ביישוב סמוך, ו-16% חשבו שיש להם סיכויים טובים למצוא עבודה באותו יישוב.

10.4 שביעות-רצון מהדירה ומהשכונה

(א) שביעות-רצון מהדירה

חמישים ושמונה אחוז מרוצים מהדירה בה הם מתגוררים: 5% מרוצים מאוד ו-53% מרוצים (ראה לוח 32). בעלי הוותק הרב יותר - שש עד שמונה שנים בארץ - מרוצים יותר מאשר השוהים בארץ עד שלוש שנים (64% לעומת 51%, בהתאמה). יחד עם זאת סבורים 54% שרמת הדיור שלהם בישראל פחות טובה מרמת הדיור שלהם בקווקז. הערכה זו בולטת בקרב החדשים יחסית בארץ, 69% מהשוהים בה עד שלוש שנים לעומת 48% מהשוהים בה שש עד שמונה שנים. רמת הדיור נתפסת כפחות טובה בשל מחיר הדירה ומחיר אחזקתה (22%), הצפיפות וחוסר הנוחיות שבה (81%), העובדה שהיא אינה נמצאת בבעלותם (30%), האזור בו היא ממוקמת (8%), וכן בשל מחסור בריהוט ובציוד ביתי (6%). עשרים ואחד אחוזים סבורים שרמת הדיור שלהם בארץ טובה יותר מאשר בקווקז, ונימוקיהם העיקריים קשורים אף הם במאפייני הדירה, כגון גודל, מצב הדירה והעובדה שיש לידה גינה (82%) וכן בבעלותם עליה (23%).

¹⁸ ניתן היה לציין יותר משיקול אחד.

לוח 32: ממדים נבחרים של הערכת מצב הדיור, לפי ותק (באחוזים)

סה"כ	ותק				
	עד שלוש שנים	משלוש עד ארבע שנים	מארבע עד שש שנים	משש עד שמונה שנים	
5	-	6	8	4	שביעות-רצון מהדירה
53	50	53	49	60	מרוצה מאוד
27	31	29	27	22	מרוצה
15	19	12	17	14	לא כל-כך מרוצה
					בכלל לא מרוצה
8	8	6	12	7	שביעות-רצון מהשכונה
57	54	64	55	57	מרוצה מאוד
24	24	21	26	23	מרוצה
11	14	9	7	13	לא כל-כך מרוצה
					בכלל לא מרוצה
21	11	23	21	25	רמת הדיור בישראל
24	20	23	24	28	בהשוואה לקווקז
55	69	54	55	47	בישראל יותר טוב
					אין הבדל
					בישראל פחות טוב

(ב) שביעות-רצון מהשכונה

שישים וחמישה אחוזים מבין העולים מרוצים משכונת מגוריהם (8% מרוצים ו-57% מרוצים מאוד). בניגוד לציפיות, מרואיינים המתגוררים בשכונות שבהן גרים יוצאי קווקז רבים (להערכת העולים עצמם), אינם מרוצים יותר משכונתם מאשר אלה המתגוררים בשכונות עם מעטים מבני העדה. ייתכן שהם חוששים שהמגורים ב"גטו קווקזי" יעכבו את התקדמותם הכלכלית והחברתית (ברם 1997). ההיבטים העיקריים התורמים לשביעות-הרצון מהשכונה הם: ¹⁹ גורמים אקולוגיים (למשל, אזור שקט, נוף יפה, קרבה לים, אוויר טוב, בנייה חדשה) שצוינו על-ידי 66%; נגישות השירותים (תחנת אוטובוס קרובה, שוק, קרבה למרכז העיר) על-ידי 23%; שכנים טובים ה"נותנים כבוד" על-ידי 11%. היבטים נוספים שצוינו על-ידי אחוז קטן: היעדר פשע וריחוק מקרובי המשפחה.

בניגוד לכך, 35% אינם מרוצים משכונת מגוריהם (24% לא כל-כך מרוצים ו-11% כלל לא מרוצים). ההיבטים העיקריים הגורמים לחוסר שביעות-רצון הם: לכלוך (33%), רעש (31%), חוסר שירותים ומקומות בילוי (32%) ופשע (20%). היבטים נוספים שצוינו: רמתם הנמוכה של השכנים, חוסר חברים (בייחוד ממוצא קווקזי) בשכונה, מגוריהם של קרובי משפחה לא רצויים בשכונה, חוסר ירק ועצים, ויחסים לא טובים בין ילדי הקווקזים לבין ילדים ממוצא אחר.

¹⁹ השאלות "ממה אתה מרוצה בשכונה?" ו"ממה אינך מרוצה?" הוצגו כשאלות פתוחות, כאשר ניתן היה לציין יותר מהיבט אחד.

בסך-הכל נראה כי שביעות-הרצון מהשכונה גוברת על ההיבטים השליליים, ואכן 67% מהמרואיינים הצהירו על כוונתם להישאר בשכונה בה הם מתגוררים בטווח של השנתיים הבאות. ייתכן, כמובן, שהסיבה בחלק מהמקרים היא חוסר יכולת לעבור למקום אחר. שבעה אחוזים מתכוונים לעבור לשכונה אחרת באותו יישוב, ואילו 9% מתכוונים לעבור ליישוב אחר, 17% נוספים אינם יודעים אם יישארו. מעבר ליישוב אחר אינו שכיח באוכלוסיית יוצאי קווקז: 81% גרים באותו יישוב מאז עלייתם ארצה. רק בקרב השוהים בארץ שש עד שמונה שנים ירד השיעור ל-73%.

11. קליטה חברתית

קליטה חברתית ותרבותית של מהגרים היא תהליך ארוך אשר לעתים קרובות נמשך יותר מדור אחד. McAndrew & Weinfeld (1996) מסווגים את האינדיקטורים של קליטה חברתית לשלושה סוגים: (א) אינדיקטורים בתחום ההתנהגות החברתית-כלכלית שניתן למדוד את תוצאותיה, כגון שיעורי השתתפות בכוח העבודה וסוגי משלחי היד בהם מועסקים המהגרים; (ב) אינדיקטורים של אינטגרציה מבנית, כגון קשרים בין המהגרים וקבוצות אתניות אחרות וכן נאמנויות לחברה; (ג) מידת הקונפורמיות של הערכים הפרטיים והעמדות האישיות של המהגרים לאלו של החברה הקולטת. הם מציינים כי "מהגרים משתלבים בהתחלה בקהילתם האתנית, ורק בשלב מאוחר יותר - בחברה הקולטת על בסיס אישי או קולקטיבי".

בפרק זה נדון בקשרים של עולי קווקז בשישה מעגלים חברתיים: המשפחה, השכנים, יוצאי קווקז שאינם קרובי משפחה, עולים מברית-המועצות לשעבר שאינם בני העדה, עולים מארצות אחרות וישראלים ותיקים. בחלק מהמעגלים החברתיים הללו התמקדנו בדפוסי עזרה הדדית, ובחלק אחר במפגשים חברתיים. כמו-כן, נבדוק את הטענה שעולי קווקז מסתגרים ואולי בעצם אינם מעוניינים להשתלב מבחינה חברתית בחברה הישראלית.

המגעיים הראשונים של העולה עם החברה הקולטת מתרחשים בדרך כלל במסגרות פורמליות, כגון משרדי ממשלה והרשות המקומית, מקום עבודה, בית-הספר בו לומדים ילדיו. במסגרות אלה העולה נמצא בעמדה של נזקק לשירותים ולעזרה. בו-זמנית, בתהליך הקליטה הישירה הוא עשוי לפגוש את בני החברה הקולטת גם בהקשרים בלתי פורמליים, כגון יחסי שכנות. אמנם גם כאן יש לו סיכויים להימצא בעמדה של מי שמקבל עזרה, בייחוד במה שקשור לשימוש בשפה ולתיווך במגעיים עם ביורוקרטיות שונות, אולם כאן הדברים פחות חדים. בחברה הטרוגנית מבחינה עדתית, כמו החברה הישראלית, עשוי העולה לפתח קשרים חברתיים עם קבוצות מסוימות ולא עם קבוצות אחרות. קשרים עם עולים ותיקים ממנו מארץ מוצאו עשויים להיות נוחים יותר בזכות השפה והתרבות המשותפת. המשפחה המורחבת שהינה בעלת ותק רב יותר בארץ עשויה למלא פונקציה של ריכוך המעבר מארץ לארץ ומתרבות לתרבות ולשמש כסוכן תיווך בינו לבין מוסדות החברה הקולטת. יחד עם זאת, להתרכזותן של משפחות מורחבות בעלות מוצא אתני משותף באזור גיאוגרפי מסוים יכולות להיות השלכות שליליות על תהליך הקליטה של העולה. לדוגמה, צפויה האטה בתהליך רכישת השפה העברית וצמצום כמות המפגשים עם בני החברה הקולטת פרט למסגרות הכרחיות, כגון מקום העבודה. מראיונות העומק עם נותני השירותים נראה כאילו דברים אלה נכונים במיוחד לגבי עולי קווקז.

11.1 קשרים חברתיים בשישה מעגלים

(א) המעגל המשפחתי

חשיבות המשפחה לעולי קווקז מתבטאת, בין השאר, במרכזיותה במערכת השיקולים בבחירת יישוב המגורים: 68% בחרו ביישוב בו הם מתגוררים משום שקרובי משפחתם חיים בו. שנים-עשר אחוזים מאלה שיש להם קרובים ותיקים בארץ דיווחו כי קרוביהם עזרו להם לעתים קרובות,²⁰ 18% דיווחו כי קרוביהם עזרו להם לעתים רחוקות, אולם 70% דיווחו כי קרוביהם מעולם לא עזרו להם. מהשוואה בין נתונים אלה לבין הדעות שהושמעו בקבוצות הדיון שנערכו עם עולי קווקז אשר עלו בשנות השבעים, נראה שקיים פער רב בציפיות של שתי קבוצות העולים. העולים החדשים ציפו להרבה יותר עזרה מאשר הוותיקים היו מוכנים להעניק. כתוצאה מכך, הוותיקים הרגישו מנוצלים (אחת הדוגמאות שהובאו היתה הצורך לארח את העולים אירוח מלא בביתם במשך מספר שבועות מיום עלייתם), ואילו החדשים התאכזבו - 50% ציינו שקרוביהם עזרו להם פחות מאשר ציפו (34% השיבו שהעזרה היתה בהתאם לציפיותיהם, 9% שהעזרה שקיבלו עלתה על ציפיותיהם; ל-7% לא היו ציפיות). עזרה סופקה על-ידי קרובי המשפחה הוותיקים בתחומים הבאים: (א) צרכים הקשורים בשימוש בשפה ובמגע עם הביורוקרטיה: 48% מאלה שקבלו עזרה מקרובים דיווחו על קבלת עזרה במילוי טפסים ותרגום מידע הכתוב בעברית, ו-39% על ליווי לסידורים בבנק, בעירייה וכד';²¹ (ב) צרכים של גישור תרבותי: 45% קיבלו מידע וייעוץ לגבי עבודה, בתי-ספר, קניית דירה וכו', וקרוביהם של 30% הסבירו להם את המנטליות הישראלית וכיצד מתנהגים בישראל; (ג) עזרה אינסטרומנטלית, בעיקר בחתימת ערבות (26%) והלוואה מהקרובים (10%). חמישים ואחד אחוזים מתוך אלה שקיבלו עזרה מקרוביהם ציינו קבלת תמיכה רגשית ועידוד.

רק למיעוט קטן מיוצאי קווקז (2%) אין קרובי משפחה בארץ. המסגרת המשפחתית היא מסגרת ההתייחסות המשמעותית בשביל בני העדה. לאור זאת מפתיע שרק 37% נפגשים עם קרוביהם לעתים קרובות, 55% נפגשים לעתים רחוקות, ו-8% לא נפגשים כלל.

(ב) מפגשים חברתיים עם ארבע אוכלוסיות נוספות: עולי קווקז שאינם קרובי משפחה, עולים אחרים מברית-המועצות לשעבר, עולים מארצות אחרות וישראלים ותיקים

רוב המפגשים החברתיים של עולי קווקז מחוץ למסגרת המשפחה מתקיימים עם עולים הדוברים את שפתם, בין אם אלה בני העדה שלהם או עולים אחרים מברית-המועצות לשעבר (ראה לוח 33). המפגשים עם ישראלים ותיקים נדירים יותר. בהשוואה עם כלל העולים מברית-המועצות לשעבר נראה כי עולי קווקז נוטים פחות להיפגש עם בני עדתם. לדוגמה, 79% מבין עולי ברית-המועצות לשעבר שעלו ביולי 1990 ובעת הריאיון שהו בארץ חמש שנים, נפגשים עם עולים מארצם לעתים קרובות (רוזנבאום-תמרי ודמיאן 1996).²² התדירות הנמוכה של מפגשים עם ישראלים ותיקים משותפת לשתי הקבוצות: רק 7% מבין עולי 1990, ו-8% מבין עולי קווקז השוהים בארץ ארבע עד שש שנים, נפגשים עם ישראלים ותיקים לעתים קרובות.

²⁰ ל-12% מהמרוואיינים אין קרובי משפחה ותיקים בישראל.

²¹ ניתן היה לציין יותר מסוג עזרה אחד.

²² נוסח השאלה הוא "עולים מארצך", ואין זה תד-משמעי שאין הוא כולל בני משפחה, אם כי אפשר לצפות שכך הובנה השאלה.

לוח 33: תדירות המפגשים עם קבוצות חברתיות שונות (באחוזים)

סה"כ	לעתים קרובות	לעתים רחוקות	בכלל לא	
100	37	55	8	קרובי משפחה שאינם מתגוררים באותו משק-בית
100	16	47	37	יוצאי קווקז שאינם קרובי משפחה
100	10	40	50	עולים מברית-המועצות לשעבר שאינם יוצאי קווקז
100	2	10	88	עולים מארצות אחרות
100	6	23	71	ישראלים ותיקים

יחד עם זאת, עם העלייה בוותק ישנה עלייה משמעותית בשיעור הנפגשים עם ישראלים ותיקים: בעוד שבקרב השוהים בארץ עד שלוש שנים רק 19% נפגשים עם ישראלים למפגש חברתי, הרי בקרב השוהים בארץ ארבע עד שש שנים מגיע השיעור ל-24%, ובקרב השוהים בה שש עד שמונה שנים ל-42%, אם כי רובם נפגשים לעתים רחוקות.

אחוז עולי הקווקז הנפגשים עם ישראלים ותיקים הוא אכן נמוך, אולם 71% מעוניינים ביותר קשר עם הוותיקים, ואחוז זה גדול עוד יותר בקרב הצעירים. המחסומים העיקריים לכך, לדעת כלל המרואיינים, הם מחסום השפה (צוין על-ידי 55%) והבדלי מנטליות (35%). מעניין לציין שהעולים מחלקים את האחריות לחוסר הקשר בצורה שווה בינם לבין הישראלים הוותיקים: 23% הסבירו את הקושי בכך שהעולים חשים יותר בנוח בינם לבינם או שאין להם זמן, ו-23% טענו שהישראלים אינם מעוניינים בקשר עם עולי קווקז. ממצא זה עולה בקנה אחד עם הממצא שהתקבל בנושא זה בקרב בני הנוער (אלנבוגן-פרנקוביץ ונועם 1998).

(ג) השכנים שאינם יוצאי קווקז

במחקר הנוכחי נבדק הקשר עם השכנים שאינם יוצאי קווקז במישור העזרה ההדדית, מצד אחד, וסכסוכי שכנים, מצד שני. מהנתונים מתגלית רק מידה מועטה של עזרה הדדית. שבעים וחמישה אחוז מהמרואיינים דיווחו ששכניהם לא עזרו להם מעולם, ו-18% דיווחו שקיבלו עזרה מהם לעתים רחוקות. רק 7% קיבלו עזרה לעתים קרובות. העזרה שזרמה בכיוון ההפוך - מעולי קווקז לשכניהם - היתה שכיחה מעט יותר (לפי דיווחם), 33% עזרו לשכניהם, אם כי רובם רק לעתים רחוקות. חלק מהשכנים הללו הם בעצמם עולים חדשים השוהים בארץ תקופה קצרה יותר מאשר המרואיינים. ייתכן שהסיבה לכך נעוצה בריבוי השכנים יוצאי קווקז בשכונות בהן מתגוררים עולים אלה (42% דיווחו שבשכונות בהן הם גרים מתגוררים "הרבה" יוצאי קווקז, ו-22% נוספים דיווחו על "לא הרבה ולא מעט" יוצאי קווקז), מצב המאפשר להם לפנות לעזרה לבני עדתם ולא להזדקק לעזרת שכנים שאינם בני העדה. סוגי העזרה שסיפקו השכנים חופפים במידה רבה לעזרה שסופקה על-ידי בני המשפחה, בעיקר מתן מידע וייעוץ לגבי עבודה, בית-ספר, דירה (41%), תמיכה רגשית (40%), מילוי טפסים והסבר מידע כתוב בעברית (34%), וליווי לסידורים (10%).

נותני השירותים סיפרו על מתחים בין עולי קווקז לבין שכניהם שאינם בני העדה על רקע הבדלי תרבות. המידע שנתקבל בראיונות אינו מאשש טענה זו, רק 8% מהמרואיינים דיווחו על סכסוכים וחילוקי דעות בין עולים חדשים מקווקז (לאו-דווקא הם עצמם) לבין שכנים אחרים. הסכסוכים נסובו על נושאים

המהווים חלק מדפוסי היחסים הרגילים שבין שכנים, למשל, שמירה על הניקיון ועל השקט, יחסים בין ילדים, תשלום מסי ועד הבית.

(ד) תפיסת היחס של עולי ברית-המועצות לשעבר ושל ישראלים ותיקים

ביקשנו לבדוק כיצד תופסים עולי קווקז את היחס של עולי ברית-המועצות לשעבר האחרים, והישראלים הוותיקים, כלפי בני עדתם. לגבי יחס הישראלים הוותיקים ביקשנו להשוות את תפיסת היחס הקולקטיבי עם תפיסת היחס האישי. בדיקה זו נעשתה באמצעות השוואת הדיווח לגבי "היחס של רוב הישראלים הוותיקים אל עולי קווקז בדרך כלל" עם הדיווח לגבי "היחס אליך בדרך כלל מצד רוב הישראלים הוותיקים שעמם נפגשת בכל מיני מקומות". שתי השאלות לא הוצגו בזו אחר זו.

לוח 34: תפיסת היחס של ישראלים ותיקים ועולי ברית-המועצות לשעבר שאינם יוצאי קווקז, לפי ותק (באתוזים)

סה"כ	עד שלוש שנים	משלוש עד ארבע שנים	מארבע עד שש שנים	משש עד שמונה שנים	
היחס של ישראלים ותיקים לעולי קווקז					
36	29	44	33	37	טוב מאוד או טוב
39	51	30	36	39	אדיש
18	14	23	19	17	לא כל-כך טוב
7	6	3	12	7	בכלל לא טוב
היחס של ישראלים ותיקים אל המרואייני					
46	38	53	37	53	טוב מאוד או טוב
38	44	37	44	30	אדיש
13	14	9	12	16	לא כל-כך טוב
3	4	1	7	1	בכלל לא טוב
היחס של עולי ברית-המועצות לשעבר לעולי קווקז					
43	45	50	43	38	טוב מאוד או טוב
36	35	31	32	46	אדיש
17	19	19	19	13	לא כל-כך טוב
4	1	-	6	3	בכלל לא טוב

היחס אל העולה באופן אישי מצד ישראלים ותיקים נתפס כטוב יותר מאשר היחס אל הקווקזים כקבוצה: 46% תפסו את היחס לו זכו הם עצמם כ"טוב" או "טוב מאוד", לעומת 36% שהשיבו כך לגבי היחס כלפי בני העדה (ראה לוח 34). היחס מצד עולי ברית-המועצות לשעבר האחרים נתפס כטוב במקצת מיחס הישראלים הוותיקים כלפיהם: 43% תופסים את יחס עולי ברית-המועצות לשעבר כ"טוב" או "טוב מאוד", לעומת 36% התופסים כך את יחס הישראלים הוותיקים. ממצא זה סותר את תפיסתם של נותני השירותים אשר הדגישו מתחים בין "הקווקזים והרוסים", ועולה בקנה אחד עם תפיסותיהם של בני הנוער הקווקזיים (אלנבוגן-פרנקוביץ ונועם 1998). בהשוואה עם כלל עולי ברית-המועצות לשעבר, עולי קווקז תופסים את יחס הישראלים הוותיקים אליהם כפחות טוב: 46% מהם תופסים את היחס

כ"טוב" או "טוב מאוד", לעומת 76% מכלל עולי ברית-המועצות לשעבר (רוזנבאום-תמרי ודמיאן 1996). עם עליית הוותק חל שינוי בתפיסת היחס הקבוצתי מצד עולי ברית-המועצות לשעבר האחרים ומצד הישראלים הוותיקים. השינוי הוא מורכב: ישנה עלייה בשיעור התופסים את היחס כטוב ובו בזמן גם עלייה בשיעור התופסים אותו כלא טוב. ההסבר טמון בכך שמחצית מבעלי הוותק של עד שלוש שנים תופסים את יחס הישראלים כ"אדיש" ואילו הוותיקים תופסים אותו כ"טוב" או כ"לא טוב". עם הוותק מסתמן שיפור גם לגבי תפיסת היחס האישי מצד הישראלים הוותיקים, ומעבר מתפיסת היחס כ"אדיש" לתפיסתו כ"טוב מאוד" או "טוב".

11.2 האם עולי קווקז מסתגרים - התנהגות והעדפות

אחד הדימויים השכיחים ביותר בתיאור עולי קווקז הוא של עדה מסתגרת. דימוי זה נשמע בעיקר מפי אנשי השירותים החברתיים אשר מתלוננים על כך שאינם מסוגלים "לחדור" אל העדה הקווקזית ולזכות בשיתוף פעולה מצידה בפתרון בעיותיה (שגיא 1996, עמ' 3). ברם (1997) מציין כי דימוי זה חזק במיוחד ביישובים בהם מצויים ריכוזים של עולי שנות השבעים. עולים אלה נטו להסתגר בקהילתם בתגובה לסטיגמה השלילית שהוצמדה להם כקבוצה נכשלת ואלומה. כפי שנכתב בתחילת הפרק, ההתרכזות בקהילה האתנית נחשבת על-ידי חוקרי הגירה כשלב ראשון בתהליך הקליטה החברתית של מהגרים, אולם הטענה המועלית ביחס לעולי קווקז היא שאצלם מדובר בדפוס תרבותי הנמשך מעבר לדור הראשון. במחקר הנוכחי נאסף מידע לגבי התנהגות והעדפות בתחום היחסים עם קבוצות חברתיות שונות, ובאמצעותו ייעשה ניסיון לבדוק באיזו מידה טענה זו מבוססת.

הממצאים ביחס לממדים השונים של הסתגרות מעוררים ספק האם ניתן להגדיר את התנהגותם, ובייחוד את העדפותיהם, של עולי קווקז בצורה כוללת כנטייה להסתגרות. בתחומים אחדים, כגון בית כנסת, נראה לנו שהעדפתם למסגרת ייחודית להם אינה חורגת מעבר למה שמאפיין קבוצות אתניות אחרות בישראל, ובכל חברה פלורליסטית אחרת. בתחומים אחרים, כגון מתן שירותים, ייתכן שההעדפה למסגרת ייחודית נובעת מההרגשה שהמערכת הקיימת אינה מבינה את צרכיהם, או מתעלמת מהם באופן מודע (ראה גם הפרק על השימוש בשירותים). בתחומים חברתיים-אישיים, כגון נישואין, נראה שישנה העדפה מסוימת להישארות בתוך גבולות העדה. לעומת זאת, ישנו עניין רב בקשרים חברתיים עם ישראלים ותיקים. להלן נדון בממדים השונים ביתר פירוט.

כאמור, אחוז ניכר מהעולים מתגוררים בשכונות בהן גרים הרבה עולים מקווקז, עובדה שהביאה נותני שירותים להגדיר שכונות אלה כ"גטו קווקזי". McAndrew & Weinfeld (1996) מציינים כי הריכוזים האתניים, או ריכוזי המהגרים בערים הגדולות, יכולים להיות מבחירה או שלא מתוך בחירה. ביישום הבחנה זו לגבי אוכלוסיית המחקר ניתן לדבר על העדפותיהם של המהגרים עצמם, לעומת הכורח הכלכלי המאלץ אותם לגור באזורים בהם שכר הדירה נמוך, או עקב מדיניות הבנייה של הממשלה המביאה להקמת שכונות חדשות המיועדות בעיקר לעולים. שישים ושמונה אחוזים מאוכלוסיית המחקר דיווחו כי אחד משיקוליהם בבחירת יישוב מגוריהם²³ היה מגורי קרובי משפחתם במקום, ו-13% ציינו

²³ אין בידינו מידע על השיקולים בבחירת השכונה.

את העובדה שבמקום מתגוררים קווקזים רבים. בבדיקת התפלגות המרואיינים לפי שכונות באחת הערים במדגם בהן מתגוררים רבים מיוצאי קווקז, נמצא כי 37% גרים בשכונות חדשות שחלק ניכר מתושביהן הם עולים חדשים, ו-22% מתגוררים בשכונות הנתפסות כשכונות עוני. הצעירים נוטים פחות מהמבוגרים להתגורר בריכוזים קווקזיים ($p=0.00$): 30% מגילאי 21-34 בהשוואה ל-44% מגילאי 45-54. ההעדפות נבדקו רק בהתייחס לבניין המגורים,²⁴ אך גם כאן חוזרת המגמה שהצעירים מגלים פחות העדפה למגורים בריכוז האתני: רק 15% מבני 21-34 לעומת 35% מבני 55-64. ההבדלים לפי ותק אינם עקביים. בפועל, שיעור נמוך יותר של בעלי ותק של שש עד שמונה שנים, בהשוואה לבעלי ותק של שלוש עד ארבע שנים, מתגוררים בשכונות בהן גרים "הרבה" יהודים הרריים (36% לעומת 46%). אולם, מבחינת העדפות התמונה הפוכה: הוותיקים מעדיפים יותר מהחדשים מגורים בבניין שרוב דייריו הם עולי קווקז (27% לעומת 18%). ייתכן שההבדל קשור, לפחות בחלקו, לכך שבדיווח העובדתי ההתייחסות היא לשכונה ואילו בהעדפה לבניין המגורים. בניגוד לציפייה, שיעור המרוצים משכונתם לא היה גבוה יותר בקרב עולים הגרים בשכונה בה מתגוררים "הרבה" יוצאי קווקז.

לוח 35: ממצאים נבחרים של התבדלות חברתית לעומת השתלבות (באחוזים)

ממצאים נבחרים	סה"כ באחוזים
התנהגויות	
מתגוררים בשכונה בה גרים הרבה עולי קווקז	42
נפגשים לעתים קרובות עם ישראלים ותיקים בבתים	6
הורים לילדים מתחת לגיל 18 שילדיהם מבליים רק עם ילדים עולי קווקז	8
העדפות	
מעדיפים עובד שירותים שהוא עולה מקווקז	47
מעוניינים בהקמת מועדון חברתי נפרד ליוצאי קווקז	29
מעוניינים בהקמת בית כנסת נפרד ליוצאי קווקז	67
סבורים שלעדה הקווקזית צריכה להיות מנהיגות שתדאג לאינטרסים שלה	70
סבורים כי ליהודי הררי כדאי לגור בבניין שבו רוב הדיירים הם הרריים	20
הורים המעדיפים שבנם יתחתן עם יוצאת קווקז	49
הורים המעדיפים שבתם תתחתן עם יוצא קווקז	51
מעוניינים ביותר קשר עם ישראלים	71

רק 29% מכלל עולי קווקז גילאי 21-64 נפגשים עם ישראלים ותיקים במפגשים חברתיים. אולם 71% מכלל העולים מעוניינים להרחיב את הקשרים איתם, ועם עליית הוותק בארץ אכן גדל שיעור העולים העושים זאת (ראה סעיף 11.1).

ההעדפה של בית כנסת נפרד (67%) איננה ייחודית לעדה הקווקזית כלל ועיקר; בשכונות רבות הוקמו בתי כנסת נפרדים ליוצאי תימן, בוכארה, גרוזיה, אירן, ולזרמים חסידיים וליטאיים שונים, כשבכל אחד נערכות התפילות ומנוהלים אירועים בסגנון שונה.

²⁴ השאלה נוסחה כדלקמן: איפה, לדעתך, כדאי ליהודי יוצא קווקז לגור?

ההעדפות לגבי מועדון חברתי-תרבותי משקפות שונות בתוך אוכלוסיית המחקר מבחינת מידת השילוב הרצויה עם אוכלוסיות אחרות. בפני המרואיינים הוצגו מספר אפשרויות שמתוכן היה עליהם לבחור אחת. עשרים ושמונה אחוז בחרו במועדון לעולים דוברי רוסית, ואילו 29% בחרו במועדון ליוצאי קווקז, למרות שכמעט כל אוכלוסיית המחקר שולטת ברוסית.²⁵ כלומר, העדפת מועדון נפרד אינה מוסברת על-ידי גורם השפה וייתכן שהיא מבטאת רצון ביותר שליטה עצמית במשאבים. שבעה אחוזים מכלל המרואיינים אפילו העדיפו מועדון נפרד ליוצאי עירם בלבד (הם כלולים בתוך ה-29%). יחד עם זאת, 32% רצו במועדון לכלל התושבים המבוגרים בשכונה, ו-11% אמרו שאין צורך במועדון נוסף מכיוון שבמקום פועל מתנ"ס.

רוב העולים (כ-80%) מייחסים חשיבות להמשך קיום המסורת והמנהגים הקווקזיים (ראה פרק 13). המחויבות לשמירת המסורת חזקה אצל צעירים ומבוגרים כאחד, וכמעט שאינה נחלשת עם עליית הוותק בארץ. יחד עם זאת, במישור של חינוך הילדים מסתמנת נטייה לעזוב את הדפוסים המסורתיים, ושליש אינם מסכימים עם הקביעה שצריך להמשיך ולהתנהג כמו בקווקז.

המישור הנחשב כאינטימי ביותר ביחסי קבוצות אתניות הוא הנישואין - האם האדם עצמו היה מוכן להינשא ליוצא קבוצה אתנית מסוימת, או האם הוא היה מוכן להשיא את ילדו ליוצא קבוצה זו. כפי שצוין בפרק 5, 93% מתוך הנשואים (או שהיו נשואים בעבר) באוכלוסיית המחקר, נשואים, או היו נשואים; לבן-זוג קווקזי. ההעדפות ההוריים לגבי בני-הזוג של ילדיהם משקפות מעבר מהדפוס האנדוגמי הטהור לדפוס מעורב - למעלה ממחצית מעדיפים שילדם יינשא לבן-זוג "שאיננו מקווקז". בהשוואת ההעדפות לפי גיל וותק המרואיינים נמצא, כצפוי, כי שיעור המעדיפים כלה או חתן קווקזיים עולה ככל שעולה גיל המרואיינים: אחוז המעדיפים כלה קווקזית עולה מ-38% בקרב בני 21-34 עד ל-58% מבני 55-64; אחוז המעדיפים חתן קווקזי עולה מ-36% בקרב בני 21-34 עד ל-64% מבני 55-64. לא נמצאו הבדלי העדפות בין גברים ונשים.

כמחצית מאוכלוסיית המחקר העדיפו שנותן שירותים העובד עם עולי קווקז יהיה בעצמו בן העדה. גם כאן לא ניתן להסביר את ההעדפה בצורך בשפה משותפת, מכיוון שהוצגה בפני המרואיינים אפשרות תשובה של "דובר רוסית שאיננו יוצא קווקז" ורק 9% בחרו בה. נראה שרבים מעולי קווקז מרגישים שרק אדם "משלהם" יכול להבין את צורכיהם ולהזדהות עם מצוקותיהם ומתוך כך לספק להם את השירות המתאים (ראה הפרק על שימוש בשירותים).

בעוד שההעדפה של עובד שירותים יוצא קווקז מתייחסת למישור הפרטני, הרי העדפת המנהיגות מתייחסת למישור העדתי הקולקטיבי ולתחום הפוליטי, אם כי לא רק לתחום זה. מתוך שיחות עם בני העדה נראה כי הרצון במנהיגות מבני העדה צמח על רקע תחושה של קיפוח עדתי, ומתוך אמונה כי מנהיגות כזו תוכל לקדם את האינטרסים של בני העדה ("כמו אצל האתיופים", כדבריהם) (ראה גם סעיף 11.4).

²⁵ במהלך ביצוע הראיונות, שנערכו ברוסית, פחות מ-2% נזקקו לתרגום לטאטית יהודית (גיוהרי) ביותר מאשר מילים בודדות.

11.3 שביעות-רצון מחיי החברה בארץ

עשרים ושבעה אחוז מעולי קווקז מרוצים מחיי החברה שלהם בארץ, 44% "לא כל-כך מרוצים", ו-29% "לא מרוצים כלל" (ראה לוח 36). שיעור המרוצים נמוך במידה רבה משיעור המרוצים בקרב כלל העולים מברית-המועצות לשעבר, גם בהשוואה לעולים בעלי ותק דומה (ראה רוזנבאום-תמרי ודמיאן 1997). לדוגמה, בקרב עולי יולי 1990, ששהו בארץ חמש שנים בעת הריאיון, שיעור המרוצים מגיע ל-70% לעומת 20% מעולי קווקז בעלי ותק של ארבע עד שש שנים; בקרב עולי ספטמבר 1991, ששהו בארץ 3.5 שנים בעת הריאיון, 42% דיווחו על שביעות-רצון מחיי החברה, לעומת 34% מהיהודים ההרריים בעלי ותק של שלוש עד ארבע שנים. שישים ושישה אחוז מעולי קווקז דיווחו כי חיי החברה שלהם בישראל פחות טובים מאשר בקווקז; רק 4% העריכו שחל שיפור בחיי החברה שלהם לאחר עלייתם.

לוח 36: מדדים שונים של שביעות-רצון מחיי החברה בישראל, לפי ותק (באחוזים)

ותק		ותק		ותק		
סה"כ	עד שלוש שנים	משלוש עד ארבע שנים	מארבע עד שש שנים	משש עד שמונה שנים	משש עד שמונה שנים	
2	1	-	-	6		שביעות-רצון מחיי החברה
25	15	34	22	29		מרוצה מאוד
44	40	45	46	46		מרוצה
29	44	21	32	19		לא כל-כך מרוצה
						בכלל לא מרוצה
4	2	1	3	7		השוואת חיי החברה בישראל ובקווקז
30	12	46	31	32		יותר טובים בישראל
66	86	53	66	61		אותו דבר
						פחות טובים בישראל

מחצית מעולי קווקז מרגישים "בבית" בישראל "תמיד" (17%) או "רוב הזמן" (34%) (ראה לוח 37). שיעור זה נופל בהרבה משיעור המדווחים כי הרגישו הרגשת בית בקווקז (61% ו-27% בהתאמה). ייתכן שהרגשת הזרות בארץ נובעת מחוסר שליטה בשפה, קשרים מצומצמים עם ישראלים ותיקים ומקשיי קליטה נוספים. שיעור החשים בבית בישראל גדול יותר בקרב הוותיקים יותר בארץ. כך, למשל, 56% מהשוהים בארץ שש עד שמונה שנים מרגישים עצמם בבית "תמיד" או "רוב הזמן", לעומת 43% מהשוהים כאן עד שלוש שנים. מעניין לציין שדווקא הצעירים מרגישים פחות בבית מאשר המבוגרים יותר, רק 46% מגילאי 21-34 מרגישים עצמם בבית "תמיד" או "רוב הזמן", בהשוואה ל-60% מגילאי 45-54. אולם דפוס זה קיים גם בדיווח על הרגשת בית בקווקז. ייתכן שהציפיות של הצעירים לשייכות הן גבוהות יותר, ומכאן הרגשת חוסר שביעות-הרצון שלהם.

לוח 37: הרגשת "בית" בקווקז ובישראל (באחוזים)

	בישראל	בקווקז	
תמיד	17	61	
רוב הזמן	34	27	
לעיתים רחוקות	31	7	
בכלל לא	18	5	

11.4 מנהיגות קווקזית

פיתוח מנהיגות בעדה הקווקזית הוגדר כיעד חשוב על-ידי קובעי המדיניות בתחום הקליטה. הדבר קיבל ביטוי אופרטיבי בקיום קורס מנהיגות לאנשים צעירים בני העדה, חלקם ותיקים וחלקם חדשים בארץ, וכן בשיתוף פעולה מתמשך בין משרד הקליטה וגוינט-ישראל לבין יו"ר התאחדות עולי קווקז ופעילים מרכזיים בה. המרואיינים נשאלו האם הם רואים צורך במנהיגות לעדה, מהם המאפיינים הרצויים של מנהיגות זו, ומהן ציפיותיהם ממנה.

לוח 39: מאפיינים רצויים של מנהיגי העדה (באחוזים)

סה"כ באחוזים	מאפיינים רצויים
	מין
32	רק גברים
2	רק נשים
66	שילוב של גברים ונשים
	גיל
2	פחות מ-30
47	31-45
24	46-64
1	מעל 65
11	שילוב של גילאים שונים
15	הגיל לא משנה*
	מוצא
25	עולים חדשים מקווקז
15	עולים ותיקים מקווקז
22	שילוב של עולים חדשים וותיקים מקווקז
11	שילוב של עולים מקווקז וישראלים ותיקים
27	המוצא לא משנה*
	מקצוע**
24	עורך דין
12	מורה, איש חינוך
4	פסיכולוג
23	בעל מקצוע בתחום החברתי
6	אקדמאי
4	מקצועות ספציפיים אחרים
27	המקצוע לא משנה
	מאפיינים אחרים**
43	תכונות בין-אישיות
40	תכונות משימתיות
35	תכונות מוסריות
11	תכונות ספציפיות

* קטגוריה זו לא הוצגה בפני המרואיינים, אלא צוינה ביוזמתם.

** הוצג כשאלה פתוחה כשכל מרואיין יכול היה לציין תכונות ומקצועות שונים.

(א) תפיסת הצורך במנהיגות

שבעים אחוז מעולי קווקז סברו כי לעדה נחוצה מנהיגות, 20% סברו שאין בכך צורך, ול-10% לא היתה דעה. לא נמצאו הבדלים בין גילאים שונים באחוז המייחסים חשיבות למנהיגות עדתית קווקזית. עולים פחות ותיקים נוטים קצת יותר לייחס לכך חשיבות (77% מהשוהים בארץ עד שלוש שנים לעומת 66% מהשוהים בה שש עד שמונה שנים).

(ב) מאפייני המנהיגות

שני-שלישים מקרב יוצאי קווקז שראו צורך במנהיגות סברו שהמנהיגות צריכה לכלול שילוב של גברים ונשים (ראה לוח 39 לעיל). קרוב למחצית (46%) העדיפו שהמנהיגים יהיו אנשים צעירים באופן יחסי - בני 31-45. כשלושה-רבעים סברו שהמנהיגים צריכים לבוא משורות העדה (מפליא שכרבע אמרו שהמוצא אינו משנה), אולם, הדעות היו חלוקות לגבי משקלם היחסי של עולי קווקז הוותיקים (שעלו בשנות השבעים) לעומת החדשים. שלושים ושבעה אחוז רצו לראות עולים אלה כחלק ממנהיגות העדה. נתון זה מצביע על כך שעולי קווקז תופסים את בעיות קליטתם לא רק כבעיות של עולים חדשים אלא כבעיות הקשורות ברקע עדתי. מעניין לציין ש-11% בחרו לשלב ישראלים ותיקים במנהיגות העדה הקווקזית, אולי מתוך הערכה שאלה מכירים את כללי המשחק בזירה הישראלית ויוכלו להשיג הישגים לטובתם.

לרוב העולים יש תפיסה כללית שמנהיגיהם חייבים להיות בעלי השכלה גבוהה. רוב העולים ביטאו העדפה לבעלי מקצוע בתחום החברתי (23%) ולעורכי דין (24%). עם זאת, 27% אמרו שהמקצוע אינו משנה.

ביקשנו לזהות מאפיינים רצויים נוספים באמצעות שאלה פתוחה. התכונות החשובות שעלו הן תכונות בין-אישיות, כגון רצון לעזור לאנשים, יחסי אנוש טובים, מתן כבוד לאחרים; תכונות משימתיות, כגון "מקצועיים", "פעילים", "לוחם להשגת המטרה"; תכונות מוסריות, כגון יושר, אומץ ואמינות. אחוז נמוך יותר ציינו תכונות ספציפיות, כגון "הבנת המנטליות והבעיות של הקווקזים" או דתיות.

(ג) הציפיות מהמנהיגות

שבעים אחוז מהנשאלים ניסחו את ציפיותיהם (בתשובה לשאלה פתוחה) באופן כללי: הם מצפים ממנהיגי העדה לעזור ליהודים ההרריים בתהליך קליטתם, להגן על האינטרסים שלהם, להעלות את הסטטוס שלהם, "לתת להם תקווה". שנים-עשר אחוז רואים במנהיגות את הגוף שייצג את בני העדה בפני הממשלה וינסה לקדם מדיניות ארצית לטובת העדה. שלושים אחוז דיברו על עזרה פרטנית בתעסוקה ובשיפור המצב הכלכלי, כולל השגת תמיכות כספיות ועזרה בפתרון בעיות סוציאליות ובעיות דיור. ארבעה-עשר אחוז היו רוצים שהמנהיגים יפעלו לפיתוח קהילתי-תרבותי של העדה ובמסגרת זו יקדמו בניית בתי כנסת לעדה ומועדונים חברתיים. שלושה-עשר אחוז מצפים שהמנהיגות תהווה צינור להעברת מידע ותספק להם יעוץ בנושאים שונים. רק 11% ציינו שהיו רוצים שמנהיגי העדה יפעלו לקידום רכישת השכלה על-ידי צעירים ומבוגרים, בין השאר באמצעות השגת מימון ללימודים ולפעולות העשרה.

12. הקשר של עולי קווקז עם מערכת השירותים

בראיונות העומק עם נותני השירותים ששימשו תשומות בהכנת המחקר הנוכחי, ציינו המרואיינים את מיעוט הפנייה של עולי קווקז אל מערכת השירותים ונטייתם לפתור את הבעיות בתוך המשפחה המורחבת, או בתוך העדה, או להשאירן ללא פתרון. נותני השירותים חשים, לדבריהם, באי אמון מצד יוצאי קווקז, וחוסר אמון זה מתבטא, לדעתם, אפילו בחשדנות כלפי בני העדה שלהם עצמם העובדים במערכת השירותים. חלק מנותני השירותים ייחסו את מיעוט השימוש של עולי קווקז בשירותים. תרבות וחברה לערכיהם ולתרבותם, מצד אחד, ולמצבם הכלכלי, מצד שני. לטענתם, הדפוסים המשפחתיים המסורתיים מגבילים את יוצאי קווקז מכיוון שהם נמצאים כל הזמן תחת פיקוח המשפחה, וכך, לדוגמה, אישה אינה יכולה להשתתף בתכנית ללא אישור בעלה. כמו-כן, מועלית הטענה שעולי קווקז אינם מייחסים ערך להעשרה תרבותית שאינה מתרגמת ל"תכלית". בנוסף לכך, הם סובלים ממצוקה כלכלית ולכן אינם יכולים להרשות לעצמם לשלוח את ילדיהם לתכניות העשרה. יחד עם זאת, הסכימו כל אנשי השירותים שרואיינו כי הקושי במתן שירותים לעולי קווקז נעוץ לא רק בעולים אלא אף באנשי המקצוע שאינם יודעים כיצד לעבוד עם בני העדה (קינג 1996 דוח מס' 1).

במסגרת המחקר בדקנו את מידת ההיכרות של עולי קווקז עם מערכת שירותי הרווחה, מידת השימוש בשירותים אלה בקרב היודעים עליהם, ומידת שביעות-הרצון בקרב המשתמשים. כמו-כן, ניסינו לברר את הסיבות לאי שימוש בשירותים ואת תפיסת העולים לגבי יחסם של נותני השירותים אליהם. התמקדנו במיוחד בשימוש בשירותי הבריאות ושביעות-הרצון מהם.

12.1 היכרות עם שירותי הרווחה והתרבות, שימוש בהם ושביעות-רצון מהם

השירותים סווגו באופן כללי לשירותים המיועדים לכלל האוכלוסייה, שירותים המיועדים לילדים ונוער, ושירותים המיועדים לגילאים המבוגרים. בדיקת המידע, השימוש ושביעות-הרצון מהשירותים השונים נערכה בהתייחס לאוכלוסיית היעד הפוטנציאלית העיקרית שלהם. כלומר, הבדיקה לגבי השירותים הכלליים התייחסה לכל אוכלוסיית המחקר; הבדיקה של השירותים לילדים ונוער התייחסה לגילאי 21-54, שלהם בעיקר ילדים בגילים אלה; והבדיקה על שירותים ייחודיים למבוגרים נערכה בקרב גילאי 55-64 (ראה לוח 40).

(א) ידע ושימוש

בתחום שירותי הרווחה, כל עולי קווקז יודעים על קיום קופת-החולים בעירם, כמעט כולם (91%) מכירים את לשכת העבודה, שני-שלישים מכירים את מחלקת הקליטה העירונית,²⁶ וכמחצית מכירים את המחלקה לשירותים חברתיים. שיעור המשתמשים בשירות מקרב המכירים אותו יורד מכמעט 100% לגבי קופת-החולים ו-73% לגבי מחלקת הקליטה העירונית עד ל-49% לגבי המחלקה לשירותים חברתיים. רק 20% יודעים על קיום מרכז להכשרה מקצועית בעירם (5% דיווחו שבעיר מגוריהם לא קיים מרכז כזה), ועובדה זו היא בעלת חשיבות על רקע רצונם של רבע מהעולים שטרם למדו בקורס מקצועי לעשות זאת. רק כמחצית מכירים את הספרייה העירונית והמתני"ס מבין שירותי התרבות הכלליים, ורק שליש או מעט יותר מקרב המכירים משתמשים בשירותיהם. שיעור המשתמשים בשירותים

²⁶ מניסוח השאלה לא ברור אם המרואיינים התכוונו לרשות הקליטה העירונית או לסניף משרד הקליטה ביישוב.

המתנ"ס והספרייה בקרב בני הנוער גבוהים יותר - 42% ו-67%, בהתאמה (אלנבוגן-פרנקוביץ ונועם 1998).

לוח 40: היכרות עם השירותים, שימוש בהם ושיעור-רצון מהם (באחוזים)

סוג השירות	היודעים על השירות	המשתמשים מתוך היודעים	המרוצים מתוך המשתמשים
שירותים לכלל האוכלוסייה			
קופת-חולים	99	96	75
המחלקה לשירותים חברתיים	50	49	42
מחלקת הקליטה העירונית	66	73	59
שיקום שכונות	7	21	84
שי"ל	5	36	24
לשכת עבודה	91	65	37
מרכז להכשרה מקצועית	20	34	45
ספרייה עירונית	47	40	90
מתנ"ס	50	32	80
שירותים לילדים ונוער			
טיפת חלב	*93	100	71
מעונות יום	**86	28	84
צהרון לילדי הגן	**86	39	81
מועדונית לילדי בית-ספר	**60	35	92
פנימיית יום	**57	9	59
מועדון נוער	**42	22	77
קידום נוער	**34	24	89
שירותים לבני 55+			
מועדון 55+	***47	17	53
מועדון קשישים/מרכזי יום	***51	24	72

* מתוך האמהות לתינוקות עד גיל שנתיים
 ** מתוך המרואיינים בגילים 21-54
 *** מתוך המרואיינים בגילים 55-64

תשעים ושלושה אחוז מהאמהות לתינוקות עד גיל שנתיים, המהוות את אוכלוסיית היעד העיקרית של התחנות לבריאות המשפחה ("טיפת חלב"), יודעות על השירות, וכל היודעות משתמשות בו. במספר ערים הופעלו בתחנות אלה תכניות הדרכה לאמהות צעירות יוצאות קווקז במטרה לשפר את מיומנותן בטיפול בילדיהן ואת יכולתן לספק לפעוטות אמצעי גרייה. השיעור הגבוה של ביקורי האמהות בתחנות מרמז על הפוטנציאל בפיתוח תכניות התערבות למענן באתר זה.

שיעור ניכר מהעולים גילאי 21-54 מכירים את המעונות לילדים והתכניות לשעות שלאחר הלימודים, כגון צהרון ומועדונית, אך רק שליש או פחות משתמשים בהם. כמחצית מבני 55-64 יודעים על קיום מועדונים לבני גילם אך מיעוט בלבד מבקרים בהם.

(ב) הסיבות לאי-שימוש בשירותים מוכרים

שני-שלישים מהעולים שלא השתמשו בשירותים השונים למרות שידעו עליהם נימקו זאת בחוסר צורך. הסיבה הדומיננטית לאי-שימוש בקרב אלה שכן היו זקוקים לשירותים היא חוסר מידע מפורט על פעילות השירות²⁷ (38%). ייתכן ששתי הסיבות קשורות זו בזו: מאחר שאינם יודעים במדויק מהן פעולות השירות, ייתכן שאינם יודעים כיצד יוכלו להיעזר בו, ועל אילו צרכים הוא יכול לענות. סיבה שצוינה בשכיחות מעט יותר נמוכה היתה חוסר זמן (18%). אפשר להסביר זאת בשעות העבודה הרבות שעובדים העולים המועסקים ואשר אינן מותירות זמן לפעולות אחרות; אולם, יש לזכור כי כמחצית מהעולים אינם מועסקים וייתכן שמבחינתם אין כאן אלא תירוץ. שמונה אחוז נימקו את אי פנייתם לשירותים בחוסר יכולתם לדבר עברית, ו-9% בכך שאינם מאמינים שהשירות יוכל לעזור להם. שני הנימוקים האחרונים נמצאים בהלימה עם הרגשתם של נותני השירותים בדבר מחסומי תקשורת ואמון בינם לבין עולי קווקז. השערתנו, שסיבה מרכזית לאי-שימוש בשירותי תרבות והעשרה היא עלותם, לא אוששה בתשובות המרואיינים בפרק זה של הריאיון: פחות מאחוז ציינו כנימוק את חוסר היכולת לשלם בעבור השירותים. אולם בפרק בו העריכו את מצבם הכלכלי, דיווחו 34% מהעולים שיש להם ילדים בגילים 6-18 שהם נאלצים לוותר על חוגים לילדים בשל מגבלות כספיות (סעיף 9.2).

(ג) שביעות-רצון מהשירותים

העולים שהשתמשו בשירותים השונים מביעים שביעות-רצון מחלק מהם וחוסר שביעות-רצון מחלק אחר. כך, לדוגמה, 75% מרוצים מקופת-החולים שלהם, 71% מרוצים מטיפת חלב, 59% מרוצים ממחלקת הקליטה העירונית, אולם רק שליש מרוצים מלשכת העבודה, ורק כ-40% מהפונים למחלקה לשירותים חברתיים מרוצים. מידה ניכרת של שביעות-רצון קיימת לגבי השירותים השונים לילדים ונוער, כגון מועדוני לילדי בית-הספר, צהרון לילדי הגן ומועדון נוער, וכן לגבי שירותי תרבות כלליים כמתנ"ס וספרייה.

(ד) תפיסת יחס עובדי השירותים

טענת נותני השירותים בדבר חוסר האמון של עולי קווקז בהם זוכה לאישוש בתשובות העולים. רק 62% מהעולים תופסים את אנשי השירותים כמי שמבינים את בעיותיהם וצורכיהם, וכנראה משום כך קרוב למחציתם מעדיפים עובדי שירותים שהם בעצמם יוצאי קווקז (ראה פרק 12). שישים ושלושה אחוזים סבורים כי עובדי השירותים מתייחסים אליהם בכבוד (ממד חשוב במיוחד לעולי קווקז, על פי האינפורמנטים שלנו), אך רק 50% מעריכים שהם אכן משתדלים לעזור להם. עם זאת, הרוב (72%) מרגישים שנותני השירותים אינם מפלים אותם לרעה בהשוואה לפונים אחרים. תפיסת היחס של עובדי השירותים נעשית חיובית יותר עם עליית הוותק בחלק מהממדים, אולם בממדים אחרים היא אינה משתנה בצורה משמעותית.

תפיסת המרואיינים במחקר הנוכחי לגבי יחס עובדי השירותים חיובית יותר מאשר תפיסת האמהות במחקר על בני הנוער הקווקזים (אלנבוגן-פרנקוביץ ונועם 1998). רק 44% מהאמהות סברו שנותני השירותים מבינים אותן לעומת 62% מהמרואיינים במחקר הנוכחי; 55% מהאמהות ציינו שעובדי השירותים מתייחסים אליהן בכבוד בהשוואה ל-63% מאוכלוסיית המחקר הנוכחי; רק 38% מהן,

²⁷ השאלה על הסיבות לאי-שימוש הוצגה כשאלה פתוחה וניתן היה לציין סיבה אחת או שתיים.

לעומת 50% במחקר הנוכחי, העריכו שעובדי השירותים באמת משתדלים לעזור להם. גם שיעור התופסים את העצות והסיוע הניתנים על-ידי השירותים כיעילים נמוך יותר בקרב האמהות (26% בהשוואה ל-50% באוכלוסיית המחקר הנוכחי).

לוח 41: תפיסת יחס עובדי השירותים, לפי ותק (אחוזים מתוך הסה"כ בכל תא)

משש עד שמונה שנים	מארבע עד שש שנים	משלוש עד ארבע שנים	עד שלוש שנים	סה"כ	
79	57	59	43	62	בדרך כלל מבינים את בעיות העולה ובקשותיו*
75	58	60	54	63	בדרך כלל מתייחסים בכבוד*
60	48	51	37	50	בדרך כלל משתדלים לעזור*
74	72	77	66	72	בדרך כלל נותנים יחס שווה ליחס שנותנים לאחרים
47	46	54	54	49	בדרך כלל העצות שלהם עוזרות

* P=0.00

12.2 השימוש בשירותי בריאות ושביעות-הרצון מהם

(א) שימוש בשירותי הבריאות

כל עולי קווקז מבוסתים באחת מקופות-החולים. ל-80% יש רופא משפחה שמטפל בהם באופן קבוע. זהו אחוז גבוה, לא רק בהשוואה לכלל העולים מברית-המועצות לשעבר (64%), אלא, אפילו, בהשוואה לישראלים ותיקים (74%), כפי שמראים נתוני סקר על חוק ביטוח בריאות שנערך ב-1995. (ניראל ועמיתיה 1996). שמונים וארבעה אחוזים מעולי קווקז דיווחו כי הרופא שלהם דובר רוסית, עובדה בעלת חשיבות נוכח רמת השליטה הנמוכה יחסית של העולים בעברית.

עולי קווקז מרבים, באופן יחסי, להשתמש בשירותי הבריאות. שלושים ושמונה אחוזים ביקרו אצל רופא המשפחה בחודש בו נערך הריאיון (יש להזכיר שהריאיונות נערכו בחודשי האביב והקיץ), ו-25% נוספים ביקרו חודש עד שלושה חודשים לפני כן; 37% ביקרו אצל רופא מומחה, כגון רופא אף-אוזן-גרון במהלך שלושת החודשים האחרונים (ראה לוח 42). ממצא מפתיע הוא ש-26% הגיעו לחדר מיון במהלך תקופה זו, ו-23% אושפזו בבית-חולים. שיעור האשפוז בקרב עולי קווקז גבוה פי שניים, הן מזה של ישראלים ותיקים (14%) והן מזה של כלל העולים מברית-המועצות לשעבר (13%), כפי שנמצא בסקר שימוש בשירותי בריאות שנערך ב-1993 (ניראל ועמיתיה 1996). גם אם ייתכן שבחלק מהמקרים המאושפז לא היה המרואייני אלא ילדו, עדיין השיעור נראה גבוה.

לוח 42: שימוש בשירותי בריאות שונים בחצי השנה האחרונה, לפי גיל (באחוזים)

64-55	54-45	44-35	34-21	סה"כ	
52	35	50	47	47	אחות מרפאה
95	79	94	77	86	בית מרקחת במרפאה
30	26	38	45	37	בית מרקחת פרטי
31	19	25	26	26	חדר מיון
29	14	20	25	23	אשפוז בבית-חולים כללי
20	11	18	19	18	אמבולנס
5	1	7	2	4	תחנה לבריאות הנפש
48	41	32	35	37	רופא מומחה*
28	29	37	35	34	רופא שיניים

* בשלושת החודשים האחרונים

ב) הסיבות לאי-שימוש

עשרים ותשעה אחוז לא פנו לשירותי הבריאות לקבלת טיפול למרות שסבלו מבעיות רפואיות במהלך שלושת החודשים שקדמו לריאיון. התופעה שכיחה יותר בקרב בני גיל הביניים (35-54). הסיבה השכיחה ביותר שהוצגה על-ידי המרואיינים, בדומה לנימוק לחוסר שימוש בשירותי רווחה ותרבות, היתה היעדר זמן פנוי (39%)²⁸. סיבה נוספת היתה הקושי להסביר לרופא בעברית את טיב הבעיה הבריאותית (כזכור, ל-16% מהעולים יש רופא משפחה שאינו דובר רוסית). נימוקים אחדים לאי פנייה משקפים חוסר אמון בשירותי הבריאות: "אינני מרוצה משירותי הבריאות בישראל" (15%), "יש לי אפשרות לטפל בעצמי" (16%), "לא מאמין שיכולים לעזור לי" (7%). שבעה אחוזים נימקו את אי פנייתם בכך שהטיפול היה יקר מדי, ו-5% בחוסר מידע כיצד או למי עליהם לפנות.

ג) שביעות-רצון מהרופאים ומשירותי הבריאות

העולים מרוצים בדרך כלל מהתייחסות הרופאים, כפי שעולה משיעור המסכימים באופן מלא (82%), או חלקי (13%), עם הקביעה שהרופא שלהם מסביר להם על הטיפול והתרופות שהוא נותן להם, וכן מאי ההסכמה עם הקביעה שאין הם מבינים את הוראותיו ביחס לטיפול בבית (66%) (ראה לוח 43). הם מרוצים פחות מהזמן שהרופא מקדיש להם וטוענים שהוא מועט מדי - 50% מסכימים עם קביעה זו באופן מלא או חלקי, לעומת 38% מכלל העולים מברית-המועצות לשעבר (ניראל ועמיתיה 1996). עולי קווקז מרוצים פחות מכלל עולי ברית-המועצות לשעבר מהרמה המקצועית של רופאי המשפחה שלהם (58% ו-67% בהתאמה), וגם של הרופאים המומחים - רק 42% מסכימים באופן מלא עם הקביעה שהרמה המקצועית של הרופאים המומחים בקופה היא גבוהה. לשם השוואה, בסקר על הערכת מערכת הבריאות בעקבות הפעלת חוק ביטוח בריאות הביעו 80% מכלל האוכלוסייה שביעות-רצון "במידה רבה" או "רבה מאוד" מ"מקצועיות הרופאים המומחים" (ברג ועמיתיה 1997).

לוח 43: שביעות-רצון מהרופאים (באחוזים)

לא נכון	נכון	סה"כ	
נכון	באופן חלקי	נכון	
היגדים חיוביים			
5	13	82	100
19	23	58	100
19	39	42	100
היגדים שליליים			
50	25	25	100
66	19	15	100

שישים ותשעה אחוז מעולי קווקז מרוצים מהטיפול הרפואי שהם מקבלים בקופות-החולים השונות בהן הם חברים, ו-66% מרוצים מהשירות הניתן בקופות (ראה לוח 44). שביעות-הרצון של העולים נמוכה

²⁸ השאלה על הסיבות לאי פנייה הוצגה כשאלה פתוחה וניתן היה לציין מספר סיבות.

בהשוואה לשביעות-הרצון בקרב כלל האוכלוסייה בישראל אשר עומדת על 84% (ברג ועמיתיה 1997). הנשים, המרבית יותר לצורך שירותי בריאות מהגברים הן לעצמן והן לילדיהן, קצת יותר מרוצות מהגברים. שביעות-הרצון הרבה ביותר מתגלה בקרב עולים השוהים בארץ שלוש עד ארבע שנים.

לוח 44: שביעות-רצון מהטיפול הרפואי ומהשירות בקופת-החולים, לפי מין, גיל וותק (באחוזים)

	בכלל לא מרוצה	לא כל-כך מרוצה	מרוצה מרובה	מרוצה מאוד	סה"כ	
מהטיפול הרפואי						
סה"כ	9	22	64	5	100	
מין*						
גברים	10	23	61	6	100	
נשים	8	22	66	4	100	
גיל						
34-21	8	19	68	5	100	
44-35	9	23	64	4	100	
54-45	12	28	53	7	100	
64-55	10	22	64	4	100	
ותק*						
עד שלוש שנים	6	26	64	4	100	
משלוש עד ארבע שנים	11	11	65	13	100	
מארבע ועד שש שנים	14	27	56	3	100	
משש ועד שמונה שנים	4	23	68	5	100	
מהשירות בקופת-חולים						
סה"כ	8	26	62	4	100	
מין*						
גברים	10	24	61	5	100	
נשים	6	28	63	3	100	
גיל						
34-21	6	24	66	4	100	
44-35	8	28	60	4	100	
54-45	10	29	57	4	100	
64-55	9	25	63	3	100	
ותק*						
עד שלוש שנים	4	24	68	4	100	
משלוש ועד ארבע שנים	5	19	67	9	100	
מארבע ועד שש שנים	16	33	50	1	100	
משש ועד שמונה שנים	3	26	67	4	100	

* P≤.03

13. מצב בריאות והתנהגות בריאותית

במסגרת המחקר נבדקו הערכת עולי קווקז לגבי מצב בריאותם וכן שני ממדים של התנהגות בריאותית - עישון ושתיית משקאות חריפים.

13.1 הערכת מצב הבריאות

ארבעים ותשעה אחוז מעולי קווקז בגילים 21-64 מעריכים את מצב בריאותם כ"טוב מאוד" או "טוב", 38% כ"לא כל-כך טוב" ו-13% "בכלל לא טוב" (ראה לוח 45). באחד הסקרים שנערכו בעקבות הפעלת חוק ביטוח בריאות משנת 1995, נמצא כי עולי ברית-המועצות לשעבר מעריכים את מצב בריאותם כפחות טוב מאשר הישראלים הוותיקים. רק 58% מהעולים בגילים עד 44 ו-25% מבני 45-64 העריכו את מצב בריאותם כטוב מאד או טוב, לעומת 85% ו-70%, בהתאמה, בקרב הישראלים הוותיקים (ניראל ועמיתיה 1996).²⁹ הערכתם של עולי קווקז את מצב בריאותם זהה להערכת כלל העולים מברית-המועצות לשעבר בקבוצות הגיל המקבילות. בסך-הכל, שיעור נמוך יותר מהנשים, יחסית לגברים, מעריכות את מצב בריאותן כטוב מאוד או טוב. הגברים המעריכים את בריאותם כלא טובה מתרכזים בקטגוריה הקיצונית "בכלל לא טוב" יותר מאשר הנשים.

לוח 45: הערכת מצב הבריאות, לפי מין וגיל (באחוזים)

	טוב מאוד	טוב	לא כל-כך טוב	בכלל לא טוב	סה"כ
סה"כ גברים	3	46	38	13	100
סה"כ	3	52	29	16	100
34-21	5	71	18	6	100
44-35	2	47	34	17	100
54-45	4	41	33	22	100
64-55	-	26	41	33	100
נשים					
סה"כ	2	41	47	10	100
34-21	7	64	24	5	100
44-35	-	41	50	9	100
54-45	-	31	55	14	100
64-55	-	8	73	19	100

מעניין לציין שלמרות שמחצית מעולי קווקז העריכו את מצב בריאותם כלא טוב, רק 18% דיווחו שהם סובלים ממחלה כרונית, מוגבלות או מנכות כרונית שנמשכת לפחות שישה חודשים. כצפוי, השיעור גבוה יותר בקרב המבוגרים, 32% מבני 55-64, לעומת 18% מבני 35-44. שיעור הסובלים ממחלה כרונית או מוגבלות בקרב עולי קווקז נופל מהשיעור בקרב עולי ברית-המועצות לשעבר ואפילו בקרב ישראלים

²⁹ ישנו קושי מסוים בהשוואה מכיוון שבסקר הנ"ל נמדדה הערכת הבריאות על פני סולם בן 5 דרגות ואילו במחקרנו - על פני סולם בן 4 דרגות אולם שתי הדרגות הראשונות היו זהות - "טובה מאוד" ו"טובה".

ותיקים (21% בקרב הגילאים עד 44 בשתי האוכלוסיות, 55% בקרב עולי ברית-המועצות לשעבר בגילים 45-64, ו-32% בקרב הישראלים הוותיקים בגילים אלה) (ניראל ועמיתיה 1996). ייתכן שהדבר נובע מחוסר אבחון של מחלות כרוניות בחו"ל.

13.2 התנהגות בריאותית

שלושים וחמישה אחוז מעולי קווקז דיווחו שהם מעשנים לפחות סיגריה אחת ביום. שיעור זה זהה לשיעור המעשנים בקרב האוכלוסייה היהודית בישראל בגיל 20 ומעלה (בן סירא 1992) וגבוה מעט מהשיעור בקרב כלל העולים מברית-המועצות לשעבר, 30% (רוזן ואוטנשטיין 1994). עשירים וחמישה אחוזים מעולי קווקז מעשנים עד 10 סיגריות ביום (פחות מחצי קופסה), 35% מעשנים 11-20 סיגריות, ו-40% מעשנים יותר מקופסה ביום. שיעור המעשנים "הכבדים" בקרב כלל עולי ברית-המועצות לשעבר כמעט זהה, 42%. שיעור המעשנים יותר מקופסה ביום בקרב הישראלים הוותיקים גבוה יותר ומגיע ל-51%. הנשים הקווקזיות נוטות פחות מהגברים לעשן (9% בהשוואה ל-64%), והמעשנות בהן מעשנות פחות סיגריות ביום מהגברים. הפער בין גברים ונשים באוכלוסייה הכללית קטן בהרבה, 39% מהגברים מעשנים לעומת 28% מהנשים.

כמחצית מהגברים דיווחו שהם שותים משקאות אלכוהוליים. חמישים אחוזים שותים יין (לא לצורכי קידוש), 52% שותים בירה ו-56% שותים משקאות חריפים כוודקה וויסקי. הנשים נוטות פחות מהגברים לשתות, ורק מעטות שותות משקאות חריפים (7%). תשעה אחוזים מכלל המרואיינים שותים סוג כלשהו של משקה אלכוהולי לפחות פעם בשבוע (לפי דבריהם). שיעור מוצהר זה נמוך במידה מסוימת משיעור השותים בקרב כלל העולים מברית-המועצות לשעבר (13%), ונמוך בהרבה משיעור הישראלים הוותיקים מעל גיל 20 השותים לפחות פעם בשבוע, 17% (Bar, Eldar & Weiss 1989; רוזן ואוטנשטיין 1994).

גם במחקר על בני נוער עולים מקווקז נמצא ששיעור העולים המדווחים ששתו אלכוהול ב"חודש האחרון" נמוך בהרבה מהשיעור בקרב כלל בני הנוער בישראל (הראל, קני ורהב 1997), כפי שנמצא במסגרת מחקר השוואתי בינלאומי, 18% לעומת 30%.

14. היבטים נוספים של הקליטה בישראל³⁰

14.1 מטרות מרכזיות בחיים

במטרה לעמוד על עולמם הערכי של יוצאי קווקז ומתוך הנחה שהבנה של הערכים אליהם מחויבים עולים אלו, ושל מטרותיהם המרכזיות בחיים, תשפוך אור על היבטים שונים של השתלבותם בארץ, נשאלו המרואיינים על מידת החשיבות שהם מייחסים לסדרה של מטרות בחיים (לוח 46).

³⁰ פרק זה נכתב בידי גילה נועם, מנהלת תכנית המחקר בנושא קליטה עלייה במכון ברוקדייל.

לוח 46: החשיבות המיוחסת על-ידי העולים למטרות חיים שונות (באחוזים)

חשוב מאוד	חשוב	לא כל-כך חשוב	כלל לא חשוב	
53	36	7	4	לעסוק במקצוע מעניין
63	33	1	3	לעבוד בעבודה קבועה
37	50	7	6	לממש את עצמי ולפתח את הכישורים שלי
38	38	12	12	הישגים בלימודים
26	27	23	24	לרכוש השכלה גבוהה
28	44	19	9	לבלות בחוץ לארץ
78	22	-	-	להתקדם כלכלית
40	53	5	2	ליהנות מהחיים
58	34	7	1	להרוויח הרבה כסף
60	37	2	1	שיהיו בבעלותי כל הדברים שמאפשרים לחיות טוב, כגון בית גדול, אוכל טוב, מוצרי חשמל
20	39	32	9	ללמוד תורה
24	58	16	2	לקיים מצוות
10	39	36	15	להשתתף בפעילות ציבורית
19	68	10	3	לתרום למדינה
21	70	7	2	לעזור לזולת
17	31	20	32	להצליח בצבא
68	26	2	4	להקים משפחה
18	52	17	13	שיהיה לי מעמד חברתי מכובד

בולטת מאוד החשיבות שהעולים מייחסים להצלחה כלכלית: לדוגמה, 78% הגדירו "להתקדם כלכלית" כמטרה "חשובה מאוד". שיעור זה גבוה יותר מאשר שיעורי העולים שייחסו דרגת חשיבות זו לכל המטרות האחרות. החשיבות המיוחסת להצלחה כלכלית מתבטאת גם בשיעורי העולים שהעריכו ש"להרוויח הרבה כסף" היא מטרה "חשובה מאוד" (58%), וכמו-כן, בעלות על דברים "המאפשרים לחיות טוב" (60%). גם למטרות העשויות להיתפס כאמצעים להצלחה כלכלית, מיוחסת חשיבות רבה. לדוגמה, 63% רואים בעבודה במשרה קבועה מטרה "חשובה מאוד". לצד מטרות אלו, רבים ייחסו חשיבות לעיסוק במקצוע מעניין. במקום השני נמצאת המטרה של הקמת משפחה (68%), ואין זה מפתיע על רקע התרבות הקווקזית המסורתית.

העולים מייחסים חשיבות מעטה יחסית לנושא הלימודים: 38% בלבד ראו בהישגים לימודיים מטרה "חשובה מאוד", ועוד פחות (26%) מייחסים חשיבות ברמה זו לרכישת השכלה גבוהה. ביחס להשכלה גבוהה, אף בולטים השיעורים המעריכים ש"לא כל-כך חשוב" (23%) או "כלל לא חשוב" (24%) לרכוש השכלה גבוהה. ייתכן שהשכלה אינה מהווה ערך בפני עצמה אלא אמצעי לקידום מטרות אחרות, כגון מקצוע המאפשר הכנסה גבוהה. הסבר אפשרי אחר קשור בעובדה שאוכלוסייה זו בחלקה כבר אינה נמצאת בשלב שבו מטרות אלו רלוונטיות בחייה, ולכן יש להיזהר במתן פירוש שלילי לתגובות אלו.

חלק מהמטרות שהוצגו לעולים מתייחסות לנכונותם לתרום לחברה - מתן עזרה לזולת, השתתפות בפעילות ציבורית, ובמידה מסוימת, גם ה"הצלחה בצבא". כ-21% מהעולים הגדירו את העזרה לזולת כ"חשובה מאוד", ועוד 70% ראו בכך מטרה "חשובה". שיעורים נמוכים בהרבה ייחסו חשיבות

להשתתפות בפעילות ציבורית: 10% העריכו מטרה זו כ"חשובה מאוד" ו-39% כ"חשובה". ההצלחה בצבא אינה נתפסת כמטרה חשובה, יחסית לרוב המטרות האחרות אליהן התייחסו העולים, ומחציתם הגדירו אותה כ"לא חשובה" (20% "לא כל-כך חשובה" ו-32% "כלל לא חשובה").

נבדקו ההבדלים ברמת החשיבות המיוחסת למטרות השונות לפי גיל, מין, וותק של העולה בארץ. עיקר ההבדלים שנמצאו הם בכיוונים הצפויים. לדוגמה, עולים עד גיל 45 מייחסים חשיבות רבה יותר להתקדמות הכלכלית לעומת עולים מעל גיל זה: 82% מהצעירים יותר לעומת 68% מהמבוגרים יותר רואים בערך זה ערך "חשוב מאוד" ($P < 0.05$). חוסר ההבדל שנמצא בין קבוצות שונות מעניין, אולי, עוד יותר. לדוגמה, כמעט שאין כלל הבדלים בין גברים ונשים, בעלי ותק שונה בארץ, ועולים צעירים יותר ומבוגרים יותר, ביחס לחשיבות המיוחסת לרכישת השכלה גבוהה.

14.2 זהות עצמית-לאומית

לתהליך הקליטה של מהגר בחברה חדשה מתלווה תהליך הדרגתי של רכישת מרכיבים שונים של התרבות החדשה והפנמתם, תוך אימוץ אלמנטים של הזהות הלאומית כחלק מהזהות האישית של הפרט. תהליך זה מעניין במיוחד בקרב קבוצה עם מאפייני תרבות ייחודיים, כגון יוצאי קווקז.

במחקר הנוכחי נבדק נושא הזהות תוך התייחסות לשני היבטים: (א) הערכת העולים את מיקומם על רצף של "זהויות", שראשיתו "לגמרי ישראלי" וסופו "לגמרי יהודי הררי"; (ב) החשיבות המיוחסת על-ידי העולה להמשך קיום המסורת והמנהגים שהיו נהוגים בקווקז לעומת הדגש הניתן על אימוץ מנהגים ונהגים מקומיים.

רבע מהעולים הגדירו עצמם בצורה "מאוזנת" מבחינת זהותם; כלומר, הם מרגישים באותה מידה "ישראלים" ו"הרריים". שני-שלישים מהעולים מסווגים עצמם "יותר הרריים מאשר ישראלים": שליש מרגישים "יהודים הרריים וקצת ישראלים", ועוד שליש מרגישים עצמם "לגמרי יהודים הרריים". מעטים יחסית (4%) חשים עצמם "ישראלים לגמרי".

אולם, יש לציין שעם הוותק חל שינוי משמעותי בנושא זה. אמנם, שיעור המרגישים עצמם "ישראלים לגמרי" כמעט שאינו עולה עם הוותק, אך השיעור של המגדירים עצמם "לגמרי יהודים הרריים" יורד מ-43% בקרב בעלי ותק של עד שלוש שנים עד ל-18% בקרב בעלי ותק של שש שנים ויותר ($P \leq 0.05$). כמו-כן, שיעור גבוה יותר של עולים מעל גיל 45 תופסים עצמם "לגמרי יהודים הרריים" מאשר העולים הצעירים יותר - 43% לעומת 27% ($P \leq 0.05$). יחד עם זה, גם לאחר שש שנים בארץ ויותר, למעלה ממחצית העולים (54%) מרגישים עצמם יותר קרובים לקצה של היהודי ההררי של רצף הזהויות שהוצג בפניהם.

לוח 47: זהות וערכים נבחרים בקרב עולי קווקז (באחוזים)

בעלי ותק של שש עד שמונה שנים	סה"כ	זהות וערכים נבחרים
9	4	הרגשה כישראלי או כיהודי הררי
10	6	לגמרי ישראלי
27	24	ישראלי וקצת הררי
36	34	באותה מידה - ישראלי ויהודי הררי
18	32	יהודי הררי, וקצת ישראלי
		לגמרי יהודי הררי
		חשיבות המשך קיום המסורת והמנהגים
29	32	חשוב מאוד
40	47	חשוב
26	19	לא כל-כך חשוב
5	2	בכלל לא חשוב
		חשיבות השמירה על ערכים משפחתיים כמו שהיה בקווקז
51	56	מסכים בהחלט
29	29	מסכים
17	13	לא כל-כך מסכים
3	2	בכלל לא מסכים
		הצורך באימוץ אופן חיי המשפחה הישראליים
15	10	מסכים בהחלט
21	21	מסכים
43	45	לא כל-כך מסכים
21	24	בכלל לא מסכים
		חשיבות השמירה על חינוך ילדים כמו בקווקז
32	40	מסכים בהחלט
36	34	מסכים
25	20	לא כל-כך מסכים
7	6	בכלל לא מסכים
		הצורך בגידול וחינוך ילדים באופן שבו מחנכים בארץ
6	6	מסכים בהחלט
21	16	מסכים
46	44	לא כל-כך מסכים
27	34	בכלל לא מסכים

(א) שמירת המסורת הקווקזית

הרוב הגדול של העולים מייחסים חשיבות להמשך קיום המסורת והמנהגים הקווקזיים: שליש (32%) ציינו שהנושא "חשוב מאוד", ומחצית (47%) ציינו שהוא חשוב. כמעט שאין הבדלים בין עולים ותיקים וחדשים יותר בנושא זה, ובין עולים צעירים יותר ומבוגרים יותר, כך שניתן לומר שהמחויבות לשמירת המסורת גבוהה בכל הקבוצות ואינה נשחקת עם הוותק בארץ.

בנוסף לשאלה הכללית על נושא זה, נשאלו העולים בצורה מפורטת יותר על "ערכים משפחתיים" ועל "ערכים חינוכיים". ביחס לערכים משפחתיים, למעלה ממחצית (56%) מהעולים "מסכימים בהחלט" ועוד כמעט שליש (29%) "מסכימים", שרצוי להם שמשפחתם תשמור גם בישראל על הערכים המשפחתיים שהיו נהוגים בקווקז. שלא כצפוי, אין הבדלים במחויבות זו לפי ותק העולה, וגם ההבדלים לפי גיל קטנים מאוד אם כי בכיוון הצפוי. במקביל, נשאלו העולים על מידת הסכמתם לכך שבישראל יש לאמץ את "אופן חיי המשפחה הישראלים". רק 10% השיבו שהם "מסכימים בהחלט" לכך ועוד פחות מרבע (21%) "מסכימים". רבע מהעולים "בכלל לא מסכימים". בעקביות עם הממצאים על חשיבות שמירת הערכים המשפחתיים ה"קווקזיים" גם בנושא זה לא נמצאו הבדלים משמעותיים לפי ותק העולה או לפי גילו.

שיעור גבוה מבין העולים הסכימו לכך שעולי קווקז "צריכים להמשיך ולגדל ולחנך את ילדיהם כמו שהם עשו בקווקז": 40% "מסכימים בהחלט" ו-34% "מסכימים". עם הוותק יורד שיעור ה"מסכימים בהחלט" מ-47% בקרב העולים הנמצאים בארץ עד שלוש שנים ל-32% בקרב בעלי ותק של שש עד שמונה שנים. שאלה זו גם נשאלה בצורה "הפוכה" והתוצאות שהתקבלו היו דומות: 78% מהעולים אינם מסכימים שיש לגדל ולחנך את הילדים באופן שבו נוהגים בארץ.

הממצאים מצביעים אמנם על שינויים מסוימים החלים עם הוותק בארץ, בכיוון הצפוי של ירידה במחויבות לערכים משפחתיים וחינוכיים שהם חלק מהמסורת הקווקזית, אך כללית ניתן לומר שמחויבות זו גבוהה ונשמרת לאורך זמן, ובקרב מבוגרים וצעירים כאחד.

(ב) דתיות

נהוג לקשר בין האוריינטציות התרבותיות המסורתיות של יוצאי קווקז לבין שמירה על מצוות הדת, אולם, הנתונים אינם מצביעים על רמה גבוהה של דתיות. רוב העולים דיווחו על ביקורים בבית הכנסת בקווקז רק בחגים (47%) או שלא ביקרו כלל (29%) בבית כנסת. בארץ, עלה שיעור העולים שאינם מבקרים כלל בבית כנסת ל-36%, ושיעור העולים שמבקרים בו רק בחגים נשאר יציב (45%).

לא מפתיע אם כן שרק 6% מהמרואיינים הגדירו עצמם "דתיים", ומחציתם (56%) הגדירו עצמם "מסורתיים" השאר הגדירו עצמם "לא כל-כך דתיים" (23%), ורק 15% הגדירו עצמם "לא דתיים כלל".

14.3 שביעות-רצון כללית מהקליטה

העולים נשאלו הן על שביעות-רצונם ממצבם הכללי כיום, והן על הסיכוי שהיו חוזרים על החלטתם לעלות ארצה, אם היתה להם אפשרות לחזור על החלטה זו. שביעות-הרצון הכללית אינה גבוהה יחסית: כמעט שני-שלישים מהעולים אינם שבעי-רצון: 45% "לא כל-כך מרוצים" ו-16% "בכלל לא מרוצים".

שיעור ה"מרוצים" מהמצב הכללי עולה עם הוותק, מ-22% בקרב בעלי ותק של עד שלוש שנים עד ל-48% בקרב בעלי ותק של שש שנים או יותר. יחד עם זה, גם בקרב בעלי ותק של שש שנים ויותר, כ-12% "בכלל לא מרוצים".

קרוב לשלושה-רבעים מהעולים היו חוזרים אמנם על החלטתם לעלות ארצה (39% "בטוחים שכן", ו-32% "חושבים שכן"), אך 8% הביעו עמדה חד-משמעית וטענו שהם "בטוחים שלא" היו חוזרים על החלטה זו. שיעור העולים שלא היו חוזרים על החלטה זו ("חושבים שלא" ו"בטוחים שלא") גבוה במקצת בקרב הצעירים יותר (32%) לעומת בקרב בני 45 ומעלה (24%), ואינו משתנה באופן משמעותי עם הוותק. ממצאים אלו דומים לממצאים שהתקבלו בסקר מעקב תעסוקה על עולים בגיל העבודה (ליטוויק ואחרים 1998). מסקר המעקב עולה ש-36% מהעולים היו "בטוחים" שהיו חוזרים על החלטתם לעלות, ו-43% "חושבים שכן". שיעור העולים ש"בטוח שלא" היו חוזרים על החלטה זו עומד בסקר זה על 7%.

15. סיכום ודין

בשנים 1989-1996 עלו לארץ כ-50,000 עולים מאזור הקווקז של ברית-המועצות לשעבר (בין השאר מאזרביג'אן, דגאסטן, קברדינו-בלקריה וצ'צ'ניה), והצטרפו לכ-11,000 עולים מאזור זה שהגיעו לישראל בשנות השבעים. במסגרת קבוצת עולים זו נכללת תת-קבוצה המונה בין 35,000-40,000 יהודים המכונים "יהודים הרריים". זוהי קבוצה בעלת זהות ייחודית ושפה ייחודית - טאטית יהודית או ג'והרי.

עובדי מערכות החינוך והרווחה שבאו במגע עם עולי קווקז שהגיעו ארצה בשנות התשעים דיווחו על מכלול מצוקות בקרב בני העדה. באמצע שנת 1995 הוקמה ועדה בין-משרדית לטיפול בעולי קווקז, והמחקר הנוכחי הוא פרי יוזמתה. הוא נועד לספק לה בסיס מידע מקיף ואמין לצורך קביעת מדיניות ההכנת תכנית לטיפול בעולי קווקז.

המדגם, שהיה מדגם שכבתי, כולל 500 עולים בגילים 21-64, כמחציתם גברים וכמחציתם נשים, אשר הגיעו לארץ בין ספטמבר 1989 ועד לדצמבר 1996.

המחקר נערך בשיטת ריאיון פנים-אל-פנים באמצעות שאלון מובנה ברוסית שחלקו שאלות סגורות וחלקו שאלות פתוחות. כמחצית המראיינים היו בעצמם בני העדה הקווקזית, דבר שתורם להגברת אמון המראיינים. הראיונות נערכו בחודשים מאי-ספטמבר 1997.

במסגרת המחקר נבדק תהליך הקליטה של עולי קווקז במספר תחומי חיים מרכזיים: תעסוקה, דיור, רכישת השפה העברית והשתלבות חברתית. התמונה המתגלה היא של עדה שמתמודדת עם קשיים רבים בתהליך קליטתה, ואשר מצבה בתחומי חיים שונים משתפר רק מעט עם עליית הותק שלה בארץ.

(א) תעסוקה

ההשתלבות בתעסוקה של עולים בגיל עבודה היא, כידוע, אחד ההיבטים החיוניים בתהליך הקליטה כולו משום שהיא מאפשרת את סיפוק הצרכים הקיומיים הבסיסיים, וכן משום שהיא מהווה פתח להשתלבות חברתית.

בתחום התעסוקה ניתן לאבחן שתי בעיות מרכזיות לגבי אוכלוסיית עולי קווקז. הבעיה הראשונה היא שיעור ההשתתפות הנמוך בכוח העבודה בקרב גילאי 21-64, המוגדרים גילאי עבודה, במיוחד בקרב הגברים. רק מחצית מכלל העולים (57% מהגברים ו-43% מהנשים) מועסקים, ו-9% נוספים אינם מועסקים אך מחפשים עבודה. שיעורי התעסוקה שלהם בישראל נמוכים, לא רק בהשוואה לכלל עולי ברית-המועצות לשעבר, אלא אף בהשוואה לשיעורים שאפיינו אותם עצמם לפני העלייה. שיעורי התעסוקה בארץ הם 57% בקרב הגברים ו-95% בקרב הנשים, בהשוואה ל-93% ו-74%, בהתאמה, בקווקז; שיעורי התעסוקה בקבוצת הגיל 45-54 בארץ הם 67% בקרב הגברים ו-53% בקרב הנשים, בהשוואה ל-95% ו-84%, בהתאמה, בקווקז. בארץ, 46% מבין העולים שהיו מועסקים לפני עלייתם, כלומר אנשים בעלי היסטוריה של תעסוקה, אינם מועסקים ורק מעטים מחפשים עבודה. משאביהם המקצועיים של עולי קווקז הם אמנם ברמה נמוכה מזו של כלל עולי ברית-המועצות לשעבר, אך כ-26% מתוכם היו בעלי מקצוע אקדמי, חופשי וטכני, ו-41% היו עובדים מקצועיים בתעשייה ובבניין, ואפילו בקרבם מגיע שיעור המועסקים רק ל-52%-60%, למרות שחלקם הגיעו לארץ בשנים בהן רמת האבטלה היתה לא גבוהה יחסית.

פן אחר של השינוי בתחום התעסוקה הוא יציאתן לעבודה של נשים שלא עבדו בקווקז, כנראה על רקע אבטלת הבעל. בייחוד בולטת תופעת היציאה לעבודה של נשים חסרות רקע תעסוקתי קודם בקבוצת הגיל 35-44, שבה אכן 43% מהגברים אינם מועסקים.

בקרב עולי קווקז הבלתי מועסקים ישנן שלוש קבוצות עיקריות שניתן לעודד ולסייע להן להיכנס למעגל התעסוקה. קבוצת יעד מרכזית בקרב הגברים היא גילאי 21-54. בקרב הנשים מדובר בשתי קבוצות: נשים מתחת לגיל 45 שהתנסו בעבודה בארץ ומסיבה כלשהי הפסיקו לעבוד ולחפש עבודה חליפית, וכן נשים בנות 21-34, בעלות ותק של עד שלוש שנים, אשר טרם עבדו בארץ אך ביטאו מוטיבציה להיכנס לשוק העבודה.

בעיה מרכזית שנייה בתחום התעסוקה היא שהעולים מועסקים בעבודות ברמה נמוכה: מחצית מהעובדים מועסקים כעובדים בלתי מקצועיים, בהשוואה ל-9% בלבד בקווקז. חסרון של עבודות אלו הוא לא רק בעצם הירידה ברמה המקצועית בהשוואה למצב בקווקז, ובשכר הנמוך, אלא גם באי ביטחון תעסוקתי. שני-שלישים מהעובדים במשלחי-יד אלה מועסקים על בסיס יומי או לפי שעות, ללא תנאים סוציאליים, וללא ודאות שביום המחרת תהיה להם עבודה. מצב זה מביא לאי-שביעות-רצון מהעבודה בקרב המועסקים, ועלול להשפיע גם על הבלתי מועסקים בכיוון של הפחתת המוטיבציה להצטרף לשוק העבודה. חלק מהעולים עלולים להגיע למסקנה שבתנאי העסקה כה גרועים עדיף, אולי, להתקיים מקיצבאות.

(ב) המצב הכלכלי

השיעור הגבוה של חוסר תעסוקה וטיב משלחי-היד של המועסקים הביאו לתופעה של עוני בהיקף נרחב בעדה. העוני מתבטא ברמת הכנסה נמוכה: הכנסתם הכוללת של כרבע ממשקי-הבית אינה עולה על מחצית מהשכר הממוצע במשק למשרת שכיר (5,120 ש"ח בתקופת ביצוע המחקר), וההכנסה של שליש נוסף נעה בין מחצית לשלושה-רבעים מהשכר הממוצע. השוואה עם ההכנסה הממוצעת של משקי-בית

באוכלוסייה הכללית היתה ודאי מצביעה על פער גדול עוד יותר (הנתונים לא היו זמינים בעת כתיבת הדוח). ביטוי נוסף למשאבים הכלכליים הדלים הוא מחסור בצידוד ביתי בסיסי, כגון ארון בגדים (חסר ל-19%), תנור אפייה (26%) ומתקן לחימום הדירה (60%). כמו-כן, רק 55% מכלל עולי קווקז רכשו דירה, אם כי השיעור גבוה יותר בקרב עולים נשואים גילאי 35-54, ומגיע ל-75%. משפחות שבהן שני בני-הזוג מועסקים הצליחו לרכוש דירה בשיעור גבוה באופן משמעותי יותר ממשפחות שבהן רק אחד מבני-הזוג עובד, ועוד יותר ממשפחות בהן אף אחד מהם אינו מועסק (השיעורים הם 82%, 59% ו-33%, בהתאמה).

ההכנסה הנמוכה מביאה לכך שכמעט מחצית (47%) מהעולים אינם מסוגלים לממן את רוב צורכיהם היומיומיים הבסיסיים, כגון מזון, שכר דירה, חשמל וכו'. תחושת המצוקה הכלכלית חריפה, כמובן, יותר במשפחות גדולות. הכנסתן של 46% מבין המשפחות שלהן ילד אחד עד שלושה ילדים מתחת לגיל 18, והכנסתן של 64% מבין המשפחות עם ארבעה ילדים ומעלה, אינה מספקת לרוב הצרכים השוטפים. שיעור המשפחות המבטאות מצוקה כלכלית יורד עם הגידול במספר המפרנסים: 61% במשפחות בהן אין אף מפרנס, לעומת 29% במשפחות בהן יש שני מפרנסים, מרגישים מצוקה כלכלית. אפילו בקרב השוהים בארץ במשך שש עד שמונה שנים, הכנסתם של 42% מהם עדיין אינה מספיקה למימון רוב הצרכים הבסיסיים.

למצב הכלכלי הגרוע יש, כמובן, השלכות גם על רווחת הילדים ועל יכולתם להשתתף באופן מלא במערכת החינוך הפורמלית והבלתי פורמלית. שלושים וארבעה אחוזים מההורים שיש להם ילדים בגילים 6-18 דיווחו שהם נאלצים לוותר על חוגים לילדים, ו-24% על ציוד הנחוץ לילדים בבית-הספר.

יתרה מזו, רוב עולי קווקז אינם אופטימיים לגבי הסיכויים לשיפור מצבם: 19% מעריכים שהסיכויים "מאוד לא טובים" ו-54% סוברים שהסיכויים "לא כל-כך טובים"; אולם יש להם תקווה לגבי הדור הבא. הם מאמינים שלילדיהם סיכויים טובים מאוד (16%) או די טובים (55%) להצליח מבחינה מקצועית וכלכלית.

(ג) ידיעת עברית

חוסר שליטה מספקת בעברית עולה כבעיה מרכזית בתהליך קייטתם של עולי קווקז מכיוון שיש לכך השלכות בתחומים רבים: תעסוקה, הכשרה מקצועית, הקשר עם השירותים, יצירת קשרים עם ישראלים ותיקים (שהעולים עצמם מעוניינים בהם).

רמת השליטה של עולי קווקז בעברית, בייחוד במיומנויות הגבוהות יותר, כגון קריאה וכתיבה היא נמוכה, ואינה משתפרת במידה משמעותית עם עליית הוותק בארץ. אפילו בקרב השוהים בארץ למעלה משש שנים 45% אינם מסוגלים כלל לכתוב מכתב פשוט בעברית ו-34% אינם מסוגלים לקרוא מכתב כזה.

שיעור העולים שלמדו באולפן הוא נמוך יחסית, משום שרבים מהם, בייחוד גברים, העדיפו לצאת מיד לעבודה כדי לפרנס את המשפחה, וכן משום שסברו שאפשר ללמוד עברית גם ללא אולפן. רק 53% למדו,

72% מתוכם סיימו; כלומר, רק 38% מכלל יוצאי קווקז סיימו אולפן. בחיי יומיום משתמשים העולים בעברית רק באופן חלקי. מאחר שהם נוטים להתגורר בקרבת בני עדתם (42% מתגוררים בשכונות בהן גרים "הרבה" קווקזים, לפי הערכתם), אין הם מרבים להזדקק לעברית במגעייהם עם השכנים (רק 50% מדברים עברית עם השכנים). שבעים ואחד אחוזים מהם אינם נפגשים כלל עם ישראלים ותיקים במפגשים חברתיים, קשר שהיה מחייב שימוש בעברית. גם במסגרת העבודה אין להם הזדמנויות רבות לשפר את רמת ידיעת העברית. רובם מועסקים בעבודות פשוטות בהן המיומנויות המורכבות יותר, כגון קריאת חומר מקצועי בעברית, אינן רלוונטיות. בממדים העשויים להיות רלוונטיים לעבודות אלו, כגון הבנת הוראות בכתב, למעלה ממחצית (58%) "אינם מסוגלים כלל" או מסוגלים לכך רק "בקושי רב".

עולי קווקז בעצמם מודעים לכך שחוסר שליטתם בעברית היא בעוכריהם. הם מציינים כי אי ידיעת עברית מקשה עליהם בתהליך חיפוש העבודה וגם בהתקדמות במקום העבודה. מחצית מהעולים שלא היו מועסקים בעת הריאיון וחיפשו עבודה ציינו, בין הקשיים בהם הם נתקלו, את חוסר הנכונות של מעסיקים להעסיק אדם שאינו שולט בעברית. בנוסף, עולים שכן הצליחו למצוא מקום עבודה דיווחו על קושי בקבלת עבודה טובה ובהתקדמות במקום העבודה בשל אי ידיעת עברית (צוין על-ידי 53%-ו-45%, בהתאמה); ו-19% הגדירו (בתשובה לשאלה פתוחה) את חוסר שליטתם בעברית כבעייתם הקשה ביותר בתחום התעסוקה. אי ידיעת עברית חוסמת את השתתפותם של העולים בקורסי הכשרה מקצועית, שעשויים לסייע להם בהשתלבות בעבודה מקצועית. כמעט שליש (29%) מהמרואינים שלא למדו בקורס מקצועי, ולא היו מעוניינים לעשות זאת, נימקו את סירובם בחוסר שליטה מספקת בעברית. כמו-כן, השליטה המוגבלת בעברית מקשה על יצירת קשרים חברתיים בינם לבין הישראלים הוותיקים, שמרבית העולים מעוניינים בהם; 55% ציינו את מחסום השפה כמחסום בפני פיתוח הקשרים הללו.

נראה שיש צורך בפיתוח תכניות ללימוד עברית שתבאנה בחשבון את ההתייחסות של עולי קווקז ללימודים ואת צורכי הלמידה של תת-קבוצות שונות בקרבם מבחינת תכנים, שיטות ומסגרות למידה. בקרב העולים ישנה מידה לא מבוטלת של התעניינות בהכשרה מקצועית, מתוך רצון לשפר את מעמדם המקצועי. אם לימודי העברית יקושרו למטרה "תכליתית", כגון תעסוקה במקצוע טוב יותר, ותנאי הלימודים יהיו כאלה שהכנסתם לא תיפגע, ניתן לצפות להיענות מסוימת, ביחוד בקרב הצעירים עד גיל 34 והנשים. לאור זאת אפשר לשקול את האפשרות לשילוב לימודי עברית כשלב מקדים בקורסי הכשרה מקצועית לעולי קווקז. אפשרות נוספת היא פיתוח תכניות ללימוד עברית לאמהות צעירות בתחנות לבריאות המשפחה. רעיון זה מבוסס על המידע שכ-80% מהאמהות בגילים 21-34 מגיעות לתחנות הללו, ובערים שונות נערכות בתחנות תכניות הדרכה שונות לשיפור תפקודן ההורי. ייתכן שאפשר לכלול במסגרת תכניות אלה גם שיעורי עברית לאמהות הצעירות שרבות מהן טרם עבדו בארץ אך ביטאו עניין בכניסה לשוק העבודה (הן חיפשו עבודה בעת הריאיון או התכוונו לחפש במהלך שלושת החודשים הקרובים).

(ד) הכשרה מקצועית

על רקע משלחי-היד הנמוכים בהם מועסקים עולי קווקז, עשויה ההכשרה המקצועית לתרום להם במיוחד בהעלאת רמתם המקצועית ועדכון כישוריהם בהתאם למקובל בארץ. באוכלוסיית המחקר נמצא כי עולים שלמדו בקורסים מקצועיים מועסקים במשרות ברמה מקצועית גבוהה יותר מאלה שלא

למדו, גם כאשר מפקחים על גורם הגיל. לדוגמה, 33% מקרב בעלי משלח-יד אקדמי, חופשי וטכני בני 44-35 שלמדו בקורס, היו מועסקים במשלח-יד כאלה בעת הריאיון, לעומת 0% מבין בעלי רקע זהה, בני אותו גיל, שלא עברו הכשרה מקצועית. שישים ושניים אחוזים מקרב גילאי 35-44, בעלי רקע של עבודה מקצועית בתעשייה ובבניין אשר למדו בקורסים, עבדו בעבודות טובות: עבודה מקצועית, פקידות ומכירות, לעומת 28% בני אותם גילים, בעלי רקע זהה, שלא למדו בקורסים להכשרה מקצועית.

בנושא ההכשרה המקצועית לעולי קווקז קיימת בעיה כפולה: מחד, הסתייגות מצד מערכת ההשמה להפנותם לקורסים, בעיקר בשל רמת שליטתם הנמוכה בעברית ורמתם המקצועית הנמוכה (לטענת עובדי ההשמה כפי שעלה בראיונות העומק), ומאידך, רתיעה מסוימת של העולים עצמם. שני הגורמים הללו עשויים להסביר מדוע רק 14% מעולי קווקז למדו בקורסים מקצועיים (בהשוואה ל-42% מכלל העולים מברית-המועצות לשעבר), ואלה הם בעיקר הצעירים, ובמידה מסוימת נשים יותר מגברים. יחד עם זאת, רוב אלה שלמדו בקורסים סיימו את לימודיהם. במידה שהיתה נשירה מהקורס הסיבה העיקרית לכך היתה מציאת עבודה מתאימה.

למרות שרק מעטים השתתפו בתכניות ההכשרה מקצועית נראה שקיים מאגר פוטנציאלי של לומדים נוספים. שליש מאלה שלא למדו הצהירו על רצונם ללמוד בקורס. חמישים ושניים אחוזים מקרב המעוניינים ללמוד הם צעירים עד גיל 34, 44% הם עולים השוהים בארץ עד שלוש שנים, ו-42% עולים שהיו מועסקים בעת הריאיון. אפילו מבין אלה שהצהירו שאינם מעוניינים בקורס, רבע היו מוכנים בכל זאת ללמוד בתנאים מסוימים: שהקורס לא יהיה כרוך בתשלום ו/או שישולמו בו דמי קיום כך שמצבו הכלכלי של הלומד ומשפחתו לא יורע (60%); שהלימודים יתקיימו בשעות הערב כדי שהלומד יוכל להמשיך לעבוד בשעות היום (18%); שתובטח עבודה בסיום הקורס (19%); שללומדים יינתן סיוע בלימודי עברית (14%); ושיהיה סידור לטיפול בילדים בשעות בהן האם נמצאת בקורס (9%).

עולה הצורך לאפשר לעולים המעוניינים בכך לעבור הכשרה מקצועית, כולל לאלה המועסקים כיום בעבודות בלתי מקצועיות. חשוב לסייע להם בלימודי עברית (ראה לעיל), כדי להקל עליהם את ההשתלבות בקורס המקצועי, וכן לכלול במסגרת הקורס שירות השמה שיסייע להם במציאת עבודה במקצוע שלמדו בקורס, או, לפחות, במקצוע קרוב. הסדר זה נוסה בהצלחה בקורסי הסבה של עולים בני 45+ מברית-המועצות לשעבר (קינג 1997).

(ה) יזמות עסקית

בראיונות העומק עם אנשי מטה ואנשי שטח בתחום ההשמה בעבודה הוערך מסלול היזמות העסקית כמתאים לעולי קווקז לאור עיסוקיהם בטרם העלייה, השכלתם הפורמלית המוגבלת המקשה על השמתם בעבודות מקצועיות, והתנגדותם לקבלת הוראות (לדברי מרואיינים אלה). בפועל נמצא כי רק פחות מחצי אחוז מאוכלוסיית המחקר, או פחות מאחוז מקרב המועסקים, הקימו עסקים קטנים ועובדים בהם. יחד עם זאת, 13% מהמרואיינים הביעו עניין בכיוון היזמות, כך שנראה שיש כאן ערוץ פוטנציאלי נוסף לקידום מצבם התעסוקתי של בני העדה. מהנתונים עולה כי קיימת בעיה נפוצה של חוסר מידע בתחום זה: מרבית המתעניינים (85%) אינם מכירים את מערכת הסיוע ליזמים, ו-70% הביעו את רצונם ללמוד בקורס ליזמים. בארץ נערכו כבר קורסי יזמות רבים לעולים, אך נראה שכדאי

להתאים את תוכני הקורסים לעולי קווקז לסוגי העסקים שבכוונתם להקים, למשל, מכולת, מסעדה, "שיפוצניק".

(ו) הקשר עם מערכת השירותים

נותני השירותים מציינים את מיעוט הפנייה של עולי קווקז אל שירותי הרווחה ונטייתם לטפל בבעיות במסגרת המשפחה המורחבת, או בתוך העדה, או להשאירן ללא פתרון. באשר למיעוט השימוש של העולים בשירותי תרבות וחברה - הוא מיוחס לערכיהם ולתרבותם של עולי קווקז, מצד אחד, ולמיעוט משאביהם הכלכליים, מצד שני.

במסגרת המחקר הנוכחי נבדקו הידע של העולים על קיום מגוון שירותים, מידת השימוש בקרב אלה המכירים את השירות, הסיבות לאי שימוש, ושביעות-הרצון מהשירותים. קופת-חולים היא השירות היחיד המוכר לכל עולי קווקז. העולים מרבים, באופן יחסי, להשתמש בשירותי הבריאות. שלושים ושמונה אחוזים ביקרו אצל רופא המשפחה בחודש בו נערך הריאיון, ו-37% ביקרו אצל רופא מומחה במהלך שלושת החודשים שקדמו לריאיון. שיעור האשפוז בקרבם מפתיע בגובהו - 23% במהלך חצי השנה האחרונה. שיעור זה גדול פי שניים הן מהשיעור של ישראלים ותיקים (14%) והן מזה של כלל העולים מברית-המועצות לשעבר (13%). גם אם ייתכן שבחלק מהמקרים המאושפז לא היה המרואיין עצמו אלא מישהו מילדיו, עדיין השיעור נראה גבוה.

שירותי הרווחה הידועים ביותר לעולי קווקז הם קופת-החולים (99%), לשכת העבודה (91%), מחלקת הקליטה העירונית (66%) והמחלקה לשירותים חברתיים (50%), ולפחות מחצית מהמכירים את השירותים הללו משתמשים בהם. לעומת זאת, שיעור המכירים את שירותי התרבות, כגון הספרייה העירונית והמתני"ס נמוך יותר, ורק שליש או מעט יותר מהמכירים משתמשים בהם. גם שיעור המשתמשים בתכניות ייעודיות לילדים ונוער, כגון צהרון ומועדונית, נמוך - פחות מ-40% מהידועים על השירות.

שיעור המרוצים גבוה יחסית בקרב המשתמשים בשירותי קופת-חולים וטיפת חלב וכן בקרב משתמשי המועדונית לילדי בית-ספר והצהרון לילדי הגן, ונמוך בקרב הפונים ללשכת הרווחה ולשכת התעסוקה.

הנימוקים העיקריים לאי שימוש שהוצגו על-ידי העולים הם חוסר צורך (67%) וחוסר מידע מפורט על פעולות השירות (38%). ייתכן ששתי הסיבות קשורות זו בזו: מאחר שהעולים אינם יודעים במדויק מהן פעולות השירות, ייתכן שאינם יודעים כיצד יוכלו להיעזר בו, ועל אלו צרכים הוא יכול לענות. לדוגמה, אם התכניות לילדים לאחר שעות הלימודים נתפסות כשירות שמרטפי בלבד ייתכן שהעולים מעריכים שאין להם צורך בהן, זאת, לאור שיעורי התעסוקה הנמוכים בקרב ההורים, וכן לאור זאת שב-20% ממשקי-הבית מתגוררים גם הסבים והם יכולים למלא תפקידי שמרטפות. אך תכניות אלה כוללות גם מרכיבים שונים של העשרה, שניתן לשער שילדיהם של חלק מהעולים, לפחות, היו יכולים להפיק מהם תועלת, וייתכן שאין הם מודעים לכך. עם זאת, שליש מהעולים שלהם ילדים בגילים 6-18 דיווחו שהם נאלצים לוותר על חוגים לילדיהם בשל חוסר אמצעים. מכאן, שאחת הסיבות לאי שימוש, לפחות בשירותי תרבות, היא מצוקה כלכלית.

טענת נותני השירותים בדבר חוסר האמון בהם מצד עולי קווקז זוכה לאישוש בממצאי המחקר. העולים תופסים את יחסם של נותני השירותים כיחס של כבוד (63%) וכשווה ליחס לו זוכים פונים אחרים (72%), אולם שיעור ניכר (38%) סבורים שנותני השירותים אינם מבינים את בעיותיהם וצורכיהם ואינם משתדלים לעזור להם (50%), דבר היכול להוות סיבה נוספת למיעוט הפנייה אל השירותים.

על-מנת לעודד את עולי קווקז להשתמש בשירותים שונים חשוב לספק להם מידע מפורט על פעולות השירות, כולל הסבר על הצרכים הספציפיים עליהם הוא עונה, ולתת הנחות כספיות. כמו-כן, יש צורך לספק לנותני השירותים כלים רלוונטיים לעבודתם עם בני העדה.

(ז) השתלבות חברתית

אחת הסוגיות העולות קשורה לטענה שעולי קווקז נוטים להתבדל. יש להבחין בין תחומים שבהם מקובל ולגיטימי בחברה פלורליסטית שקבוצות אתניות תבקשנה לשמור על ייחודן, לבין תחומים שבהם מגמת ההתבדלות מביאה לדחיקת הקבוצה לשולי החברה.

אחוז ניכר מהעולים (42%) אכן מתגוררים בשכונות בהן גרים הרבה עולים מקווקז. יש כאן מרכיב של העדפה: 68% בחרו ביישוב מגוריהם משום שקרובי משפחתם מתגוררים בו, ו-13% משום שבמקום גרים קווקזים רבים; אך יש גם מרכיב של כורח כלכלי המאלץ אותם לגור באזורים בהם שכר הדירה נמוך, או בשכונות חדשות שנבנו בעיקר לעולים.

רוב המפגשים החברתיים של העולים מחוץ למסגרת המשפחה מתקיימים עם עולים הדוברים את שפתם: בני עדתם או עולים אחרים מברית-המועצות לשעבר. רק 6% נפגשים עם ישראלים ותיקים למטרות חברתיות לעתים קרובות, אולם בכך אין הם שונים מכלל העולים מברית-המועצות לשעבר. יתרה מזאת, רובם הגדול (71%) מעוניינים ביותר קשר עם הישראלים הוותיקים, ואכן עם העלייה בוותק גדל שיעור העולים המקיימים קשרים איתם. לדעת העולים, המחסום העיקרי בפני הקשר הוא מחסום השפה, כך ששיפור שליטתם בעברית יסייע להם גם מבחינת ההשתלבות החברתית.

בתחום התרבותי בולטת ההעדפה לבית כנסת נפרד ליוצאי קווקז (67%), שוב, בדומה לעדות ולזרמים דתיים רבים בישראל, וכן רצון לשמור על המסורת והמנהגים הקווקזיים. לעומת זאת, ההעדפה למועדון חברתי-תרבותי נפרד נמוכה בהרבה (29%).

במישור הנחשב כאינטימי ביותר ביחסי קבוצות אתניות - נישואין - מסתמנת התחלה של פתיחות אל החברה הקולטת. בעוד ש-93% בקרב המרוואיינים הנשואים (או שהיו נשואים בעבר) היו נשואים לבן-זוג קווקזי, הרי לגבי ילדיהם מעדיפים מחציתם בן-זוג שאיננו מקווקז. כלומר, מסתמן כאן מעבר מדפוס אנדוגמי טהור לדפוס מעורב.

בתחום מתן השירותים מתגלה העדפה לעובדים בני העדה, אולם, העדפה זו נובעת מהרגשתם (שגם חלק מנותני השירותים שותפים לה), שהמערכת אינה מבינה את בעיותיהם וצורכיהם, ולכן אינה מסוגלת לסייע להם בצורה אפקטיבית. העולים ביטאו רצון בפיתוח מנהיגות משלהם. נראה שגם הרצון

במנהיגות עדתית צמח על רקע התחושה שאין מי שידאג לקידום האינטרסים שלהם. שיפור הקשר בין עולי קווקז לבין נותני השירותים, מצד אחד, ושיתופם של נציגי העולים בדרכים לפתרון בעיותיהם, מצד שני, עשויים להחליש את הנטייה להתבדלות במדד זה.

ראינו מתוך הממצאים שחלק מהטענות הרווחות לגבי עולי קווקז אינן מאפיינות את רוב האוכלוסייה (לדוגמה, רובם מעוניינים בקשר עם ישראלים ותיקים), ולעומת זאת רבות מהבעיות שזוהו על-ידי נותני השירותים אכן מקבלות חיזוק בממצאים.

נראה כי תהליך הקליטה של עולי קווקז, בכלל, ושל הקבוצות החלשות בתוכם, בפרט, הינו איטי וממושך ומחייב השקעת תשומות מעבר לשלוש השנים בהן זכאי העולה לסיוע מסוגים שונים.

כיווני עשייה

- עידוד עולי קווקז ללמוד בקורסים מקצועיים כאמצעי שימריץ את כניסתם של הבלתי מועסקים לשוק העבודה וכאמצעי לשדרוג המועסקים בעבודות בלתי מקצועיות.
- קידום השליטה של עולי קווקז בעברית באמצעות פיתוח תכניות המותאמות מבחינת תוכן, שיטות ומסגרות למידה, לצורכי הלמידה של תת-קבוצות באוכלוסיית עולי קווקז.
- קידום היזמות העסקית בקרב העולים המעוניינים בכך באמצעות מתן עזרה מסוגים שונים בהתאם לצורך - מידע, סיוע כספי, הדרכה אישית וקבוצתית המותאמת לתכניות היזמות הספציפיות של העולים, ועוד.
- עידוד עולי קווקז להגביר את רמת השימוש שלהם במערכת שירותי הרווחה והתרבות (בהתאם לצורך) באמצעות הפצת מידע מפורט על פעולות השירות, כולל הצרכים הספציפיים עליהם הוא עונה, ומתוך התחשבות במצבם המשפחתי, הכלכלי והחברתי.
- מתן כלים לנותני השירותים הנמצאים בקשר עם עולי קווקז על-מנת לשפר את התקשורת שלהם עם אוכלוסייה זו ולסייע להם ולעזור לה.

ביבליוגרפיה

- אבידור, ח.; צין, ר. 1976. **סקר צרכים של יהודים הרריים**. הסוכנות היהודית - מחלקת העלייה, המשרד לקליטת עלייה - אגף שירותים סוציאליים, ירושלים.
- אזרחי, י.; גל, ר. 1995. **תפיסות עולים ועמדות של תלמידים בבתי-ספר תיכוניים כלפי נושאי חברה, ביטחון, שלום**. מכון כרמל למחקרים חברתיים.
- איזיקוביץ, ר.; אדם, י. 1981. "קליטתם החברתית של ילדים עולים מקווקז בבית-הספר". **עיונים בחינוך** 31.
- אלנבוגן-פרנקוביץ, ש.; נועם, ג. 1998. **קליטת בני נוער עולים יוצאי קווקז**. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים (עומד להתפרסם).
- בן סירא, ז. 1992. **עישון: מעקב אחרי מגמות, גמילה והתמדה**. מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי, ירושלים.
- ברג, א.; גרוס, ר.; רוזן, ב.; חייניץ, ד. 1997. **מערכת הבריאות בעיני הציבור בעקבות החלת חוק ביטוח בריאות ממלכתי: ממצאים עיקריים מסקר באוכלוסייה הכללית**. דמ-284-97. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- ברם, ח. תשנ"ז. "עליית יהודי קווקז". **יהודי ברית-המועצות במעבר** 3(18).
- ברם, ח. 1997. **עליית היהודים ההרריים (יהודי מזרח קווקז)**. מיפוי אנתרופולוגי.
- גומלסקי, נ. 1995. **התאמת מערכת התמיכה לטיפוח היזמות לאוכלוסיות עולים**. הטכניון - מוסד נאמן, חיפה.
- גורדון, ד.; אליאב, ת. 1992. **משפחות חד-הוריות 1991**. המוסד לביטוח לאומי, סקר מספר 94, ירושלים.
- המוסד לביטוח לאומי. 1998. **הסקירה השנתית 7-1996**. ירושלים.
- המכון ע"ש גיורא יוספטל (ללא תאריך). **תיעוד תכניות התערבות בקרב עולי קווקז בארץ בין השנים 1992-1995**.
- המשרד לקליטת עלייה. 1997. **קליטת העלייה - תמונת מצב, אתגרים ויעדים**. ירושלים.
- הנגב, ר. 1979. **הנער שעלה מקווקז והתמודדותו עם הסביבה הקולטת**. בלי ציון מקור.
- הראל, י.; קני, ד.; רהב, ג. 1997. **נוער בישראל: רווחה חברתית, בריאות והתנהגויות סיכון במבט בינלאומי**. פמ-47-97. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- ליבליך, ע.; בן שחר, נ.; רז, נ. 1979. **דוח מחקר על קשיי למידה והסתגלות אצל ילדי עולים מקווקז (בריה"מ)**. האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון לפסיכולוגיה התפתחותית.
- ליטוויק, א.; נועם, ג.; נוה, ג.; חביב, י. 1997. **קליטת עולים מברית-המועצות לשעבר: תעסוקה וממדי קליטה נבחרים: ממצאים מסקר מעקב 1995**. דמ-286-97. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים. (טרם פורסם).

ליטוויק, א.; נועם, ג. 1995. קליטת עולים מברית-המועצות לשעבר בשדרות. דמ-236-95. ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

למ"ס (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה). 1997. שנתון סטטיסטי לישראל 1996. ירושלים.

למ"ס (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה). העלייה לישראל 1990-1995. ירושלים.

למ"ס (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה). סקר כוח אדם 1995. ירושלים.

מכון דחף. 1994. קליטת עולי קווקז בישראל: ממצאי מחקר. ירושלים.

נוה, ג. 1994. משפחות חד-הוריות בקרב עולים מברית-המועצות לשעבר: היבטים נבחרים של תהליך קליטתן. דמ-213-94. ג'וינט-מכון ברוקדייל. ירושלים.

ניראל, נ.; רוזן, ב.; גרוס, ר.; ברג, א.; יובל, ד. 1996. עולים מברית-המועצות לשעבר במערכת הבריאות: ממצאים נבחרים מתוך סקרים ארציים. דמ-269-96. ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

קינג, י. 1996. קליטתם של עולי קווקז: דוח מס' 1: ראיונות עם נותני שירותים ברמת מטה. ג'וינט-מכון ברוקדייל (פרסום פנימי)

קינג, י. 1996. קליטתם של עולי קווקז: דוח מס' 2: ראיונות עם עולי קווקז של שנות ה-90. ג'וינט-מכון ברוקדייל (פרסום פנימי)

קינג, י.; ליפשיץ, ח.; סגל, ע. 1997. איסוף מידע איכותני על יהודי קווקז שעלו לישראל בשנות השבעים. ג'וינט-מכון ברוקדייל (פרסום פנימי)

קינג, י. 1997. הערכת פרויקט לשילוב עולות הורות יחידות במגזר העסקי. דמ-307-97. ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

קינג, י. 1997. קידום תעסוקת עולים בגיל הביניים: סקירת תכניות התערבות בישראל ובמדינות מתועשות. דמ-308-97. ג'וינט-מכון ברוקדייל. ירושלים.

קינג, י.; וולפסון, מ. 1997. מעקב בתום שנה אחר העולים הלומדים במרכזי הכוונה לתעסוקה. דמ-301-97. ג'וינט-מכון ברוקדייל. ירושלים.

רוזן, ב.; אוטנשטיין, נ. 1994. עולים, בריאות ושירותי בריאות: ממצאים נבחרים מסקר עולים מברית-המועצות לשעבר. דמ-39-94. ג'וינט-מכון ברוקדייל. ירושלים.

רוזנבאום-תמרי, י.; דמיאן, נ. 1997. חמש שנים ראשונות בארץ - עולי ברית-המועצות לשעבר ספטמבר 1991 מול עולי יולי 1990. דוח מס' 11. המשרד לקליטת עלייה, ירושלים.

רוזנבאום-תמרי, י.; דמיאן, נ. 1996. חמש שנות קליטה ראשונות של עולי חבר העמים (1990-1995). דוח מס' 10. המשרד לקליטת עלייה, ירושלים.

שגיא, י. 1996. קליטת עולי קווקז בשכונות ויישובי שיקום. משרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות חברתי, ירושלים.

Bar, M.; Eldar, P.; Weiss, S. 1989. "Alcohol Drinking Habits and Attitudes of the Adult Jewish Population in Israel 1987". *Drug and Alcohol Dependence* 23:237-245.

Lithwick, I.; Habib, J. 1996. **Absorption of Immigrants from the Former Soviet Union into the Labor Force.** RR-249-96. JDC-Brookdale Institute. Jerusalem.

McAndrew, M.; Weinfeld, M. 1996. The Social Integration of Immigrants and the Responses of Institutions. Paper presented at the First Annual Conference on Metropolis Project, Milan, Italy.

נספח

לוח 1: השכלה לפי מין ועיר מוצא*** (באחוזים)

אוניברסיטה	מכללה, טכניקום	על-יסודי מלא	מדרשה מקצועית	על-יסודי לא מלא	לא למד כלל		סה"כ	
					יסודי	לא		
9	24	25	12	24	4	2	100	גברים*
12	25	34	11	15	3	-	100	באקו
10	40	15	12	17	3	3	100	דרבנט
-	3	25	7	57	8	-	100	נאלצ'ק וקובה
4	32	-	6	54	4	-	100	מחצ'קאלה וגרוזני
9	29	28	4	21	7	2	100	נשים*
11	32	36	4	13	3	1	100	באקו
6	45	19	-	20	8	-	98	דרבנט*
-	12	27	3	40	14	4	100	נאלצ'ק וקובה
16	19	10	4	30	12	6	97	מחצ'קאלה וגרוזני*

* האחוזים אינם מסתכמים ל-100 מכיוון ש-2% מהעולות מדרבנט ו-3% מהעולות ממחצ'קאלה למדו במוסד לימודים אחר.

** P=0.00

*** לא נכללו בניתוח עיירות קטנות שמהן עלו בסה"כ כ-3% מהמרוואיינים להוציא את סומגאיט שצורפה לבאקו, סבירט ובוניאקסק שצורפו למחצ'קאלה וגרוזני בשל הדמיון באופי הקהילה היהודית בהן.

לוח 2: משלח-יד בחו"ל לפי מין וגיל (באחוזים)

עבודה בלתי מקצועית	עבודה מקצועית	פקידות, מכירות, שירותים	אקדמי, חופשי, טכני, וניהול		סה"כ	
			אקדמי, חופשי, טכני, וניהול	פקידות, מכירות, שירותים		
6	61	17	16	100	גברים*	
8	55	24	13	100	סה"כ	
5	64	14	17	100	34-21	
2	62	14	12	100	44-35	
15	53	21	11	100	54-45	
					64-55	
12	21	31	36	100	נשים*	
15	24	34	27	100	סה"כ	
7	18	32	43	100	34-21	
10	11	29	50	100	44-35	
22	24	25	29	100	54-45	
					64-55	

* P>.05

לוח 3: סוג מגורים לפי גיל ומין (אחוזים מתוך הסה"כ בכל תא)**

גרים לבד	גרים עם הורים	גרים עם ילדים	גרים עם בני משפחה אחרים*	
19	65	18	58	סה"כ גילאי 21-24
13	84	-	68	לא נשואים בלי ילדים עד 18
-	100	-	-	חד-הוריים (N=35)
35	21	58	39	נשואים (N=563)
4	38	81	21	גילאי 25-34
11	76	10	54	לא נשואים בלי ילדים עד 18
4	8	97	4	חד-הוריים
2	35	97	17	נשואים
6	11	88	20	גילאי 35-44
23	26	47	31	לא נשואים בלי ילדים עד 18
4	15	89	18	חד-הוריים
4	8	93	19	נשואים
6	22	92	30	גילאי 45-54
18	22	68	55	לא נשואים בלי ילדים עד 18 (N=663)
6	6	94	21	חד-הוריים (N=400)
2	24	98	25	נשואים
28	5	63	40	גילאי 55 ומעלה
34	6	56	54	לא נשואים בלי ילדים עד 18
7	7	59	35	חד-הוריים (N=331)
26	5	71	27	נשואים
18	70	11	50	גברים:
-	94	-	68	24-21
-	100	-	-	לא נשואים בלי ילדים עד 18 (N=738)
62	11	38	16	חד-הוריים (N=35)
7	53	67	36	נשואים (N=319)
16	79	5	43	34-25
47	53	53	-	לא נשואים בלי ילדים עד 18
2	41	96	35	חד-הוריים (N=94)
5	12	88	23	נשואים
-	80	-	100	44-35
25	75	28	48	לא נשואים בלי ילדים עד 18 (N=248)
4	6	96	18	חד-הוריים (N=179)
3	19	97	22	נשואים
50	-	51	50	54-45
14	-	86	39	לא נשואים בלי ילדים עד 18 (N=45)
1	22	99	19	חד-הוריים (N=179)
				נשואים

גרים לבד	גרים עם הורים	גרים עם ילדים	גרים עם בני משפחה אחרים*	
25	10	62	44	55 ומעלה
43	19	38	53	לא נשואים בלי ילדים עד 18 (N=489)
15	15	10	60	חד-הוריים (N=152)
19	5	80	38	נשואים
				נשים:
21	58	27	69	24-21
31	69	-	69	לא נשואות בלי ילדים עד 18 (N=513)
-	-	-	-	חד-הוריות (אין)
-	34	83	69	נשואות (N=244)
1	27	91	10	34-25
-	70	20	80	לא נשואות בלי ילדים עד 18 (N=418)
-	4	100	4	חד-הוריות
2	31	98	1	נשואות
6	9	87	17	44-35
29	10	61	10	לא נשואות בלי ילדים עד 18 (N=801)
-	4	100	13	חד-הוריות (N=952)
3	10	90	21	נשואות
8	25	86	38	54-45
16	24	70	55	לא נשואות בלי ילדים עד 18 (N=618)
-	10	100	7	חד-הוריות (N=221)
5	30	95	34	נשואות (N=835)
30	3	64	37	55 ומעלה
31	1	61	54	לא נשואות בלי ילדים עד 18
-	-	100	14	חד-הוריות (N=179)
34	5	61	13	נשואות (N=969)

* בני משפחה אחרים כוללים אחים נשואים ולא נשואים, דודים, סבים.
 ** האחוזים אינם מסתכמים ל-100 מכיוון שהקטגוריות אינן שוללות זו את זו, המרואיינין יכול להתגורר עם כמה קרובי משפחה.

Table 37: Feeling “at Home” in the Caucasus and in Israel	56
Table 38: Desirable Characteristics of Ethnic Group Leaders	57
Table 39: Familiarity, Utilization and Satisfaction with Services	60
Table 40: Perceptions of Attitudes of Service Providers, by Length of Residence in Israel	62
Table 41: Utilization of Selected Health Services During Past Six Months, by Age	62
Table 42: Satisfaction with Physicians	63
Table 43: Satisfaction with Medical Care and Sick Fund Services, by Gender, Age, and Length of Residence in Israel	64
Table 44: Assessment of Health Status, by Gender and Age	65
Table 45: Importance Attributed by Immigrants to Various Life Goals	67
Table 46: Identity and Selected Values among Immigrants from the Caucasus	69
Figure 1: Typology of the Unemployed	32

List of Appendix Tables

Table 1: Education, by Gender and City of Origin	82
Table 2: Occupation in Country of Origin, by Gender and Age	82
Table 3: Type of Housing, by Age and Gender	83

Table 19: Immigrants Suffering from Temporary Unemployment, by Selected Characteristics	33
Table 20: Willingness to Take a Job with Drawbacks	34
Table 21: Chronically Unemployed Immigrants and Immigrants Retiring from the Job Market, by Selected Characteristics	35
Table 22: Immigrants Agreeing with Various Statements on Employment of Women, by Gender	37
Table 23: Income from Employment, by Gender and Occupation	39
Table 24: Income of Household, by Number of Wage Earners	39
Table 25: Income of Household, by Type of Family	40
Table 26: Respondents who Have Household Equipment, by Length of Residence in Israel	40
Table 27: Ownership of Apartment, by Age and Family Status	41
Table 28: Ownership of Apartment among Married Immigrants by Length of Residence in Israel and Number of Wage Earners in Family	41
Table 29: Selected Dimensions of Assessment of Economic Situation	42
Table 30: Ownership of Apartment, by Family Status and Length of Residence in Israel	45
Table 31: Generational Composition of the Household	46
Table 32: Selected Dimensions of Assessment of Housing Situation, by Length of Residence in Israel	48
Table 33: Frequency of Socializing with Different Social Groups	51
Table 34: Perception of Attitude of Non-Immigrant Israelis and of Immigrants from Other Areas of the Former Soviet Union, by Length of Residence in Israel	52
Table 35: Selected Dimensions of Social Seclusion versus Integration	54
Table 36: Selected Aspects of Satisfaction with Social Life in Israel, by Length of Residence in Israel	56

List of Tables

Table 1: Demographic Characteristics, by Gender	8
Table 2: Women, by Age and Family Status	9
Table 3: Last School Completed by Respondent, by Gender	10
Table 4: Age at Marriage, by Gender	11
Table 5: Employment Background, by Gender	12
Table 6: Importance of Selected Motives for Immigrating to Israel	13
Table 7: Proficiency in Selected Hebrew Skills	15
Table 8: Level of Proficiency in Various Hebrew Skills Related to Work	16
Table 9: Immigrants Studying in Vocational Training Courses, by Gender, Age, Length of Residence in Israel and Occupation prior to Immigration	18
Table 10: Immigrants Interested in Attending a Job Training Course, by Gender, Age, Length of Residence in Israel, Employment at Time of Interview and Occupation	20
Table 11: Employment Status at Time of Interview, by Gender and Age	23
Table 12: Immigrants Employed at Time of Interview, by Gender, Length of Residence in Israel, and Occupation in Country of Origin	24
Table 13: Number of Wage Earners in Household	24
Table 14: Occupations of Immigrants in Israel, by Age, Gender, Length of Residence in Israel and Occupation in Country of Origin	25
Table 15: Changes in Employment Status, by Gender and Age	27
Table 16: Occupational Mobility in Immigrating from the Caucasus to Israel, by Gender	28
Table 17: Overall Job Satisfaction and Satisfaction with Various Job Aspects	30
Table 18: Overall Job Satisfaction and Satisfaction with Selected Job Aspects, by Gender and Occupation	31

Table of Contents

1. Background of the Study	1
2. Study Objectives	3
3. Study Design	4
4. Study Population and Sample	6
5. Background of Immigrants from the Caucasus	8
6. Hebrew Language Acquisition	14
7. Schooling and Vocational Training	17
8. Employment	21
9. Economic Situation	38
10. Housing - Physical, Social and Family Aspects	44
11. Social Integration	49
12. Contact with the Service System	59
13. Health Status and Health Behavior	65
14. Additional Aspects of Absorption in Israel	66
15. Summary and Discussion	71
Bibliography	79
Appendix	82

Acknowledgments

This study was closely monitored by members of the steering committee, who contributed greatly to the formulation of the study's objectives and research instruments, as well as its methodology. I am grateful to them for their support.

In the Ministry of Absorption: Shmuel Adler, Head of Research and Planning Department; and Rachel Gindin, a researcher in the Department.

In the Ministry of Education and Culture: Rachela Shiffer, Director of the Department of Absorption of Immigrant Students; in the Chief Scientist's office: Nora Cohen, Director of Research and Miri Shor, Research Coordinator.

In the Ministry of Labor and Social Affairs: Rivka Weisberg, National Supervisor for Immigrant Absorption; and Daphne Moshayev, Immigrant Coordinator in Community Work Service.

In JDC-Israel: Ephrat Cohen, Senior Program Director, Community Integration of Immigrants; and Ilana Yaron, formerly of the research and planning staff.

In the Ministry of Housing: Rachel Sagi, in charge of Immigrant Absorption in the Project Renewal Division.

I would also like to thank Chen Bram, an applied anthropologist at the School of Educational Leadership.

My thanks to Lucy Katz of the JDC-Brookdale Institute, who coordinated the field work with great resourcefulness and initiative, and maintained the high quality of the interviewing team; Julia Prisomant and Marina Perkin who helped coordinate the field work; Vachislav Konstantinov, who translated the questionnaire into Russian and assisted in the data processing; and Miriam Lowenberg who processed the data.

I wish to thank my colleagues at the JDC-Brookdale Institute who offered counsel and guidance, especially Gila Noam, formerly Director of the Research Program on Immigrant Absorption. Finally, thanks to Bilha Allon who edited this report and Elana Shizgal who helped with the typing.

- Providing tools to service providers who are in contact with the immigrants in order to improve channels of communication and provide more effective services.

In the cultural realm, the immigrants clearly prefer having their own, separate synagogue (67%). In this, too - the desire to maintain their customs and traditions - they resemble many ethnic groups in Israel. On the other hand, the percentage favoring a separate social-cultural club is much smaller (29%).

In the area which is considered the most personal in inter-ethnic relations - marriage - the beginning of more openness toward the absorbing society is evident. While 93% of the married respondents (or those who had been married in the past) had a spouse from the Caucasus, with regard to their children, about half said that they would prefer that they marry someone not from the Caucasus. This marks a transition from a purely endogamous pattern to a mixed pattern.

In the area of service provision, there is a clear preference for providers from the same ethnic group, but this preference stems from the feeling (shared by some service providers) that the system does not understand their problems and needs, and so is unable to offer effective assistance. They expressed a desire to develop their own leadership. This could also stem from the feeling that no one is looking out for their interests as a group. Improving the relations between the immigrants and the service providers, on the one hand, and including representatives of the group in the search for solutions to their problems, on the other, may soften their tendency toward seclusion.

Concluding Remarks

The findings show that some of the widespread beliefs concerning immigrants from the Caucasus are not characteristic of a majority of the immigrants (for example, most *are* interested in more contact with non-immigrant Israelis). On the other hand, many of the problems identified by service providers, are confirmed by the findings.

It appears that the process of absorbing this group of immigrants is slow and lengthy, and requires an investment of resources beyond the standard three-year period of immigrant entitlement for assistance.

Future directions for actions include:

- Encouraging immigrants from the Caucasus to enroll in vocational training courses as a means of promoting the entry into the labor market of those not employed and of upgrading the level of those employed in unskilled jobs.
- Improving the Hebrew proficiency of immigrants from the Caucasus by developing programs whose contents, methods and structure are suited to sub-groups in this population.
- Promoting business entrepreneurship among interested immigrants by providing assistance as needed - information, financial assistance, individual and group training tailored to the specific types of initiative planned, etc.
- Encouraging immigrants from the Caucasus to use the cultural and social services more extensively (according to need), by disseminating detailed information on the services' activities, while taking into consideration the financial and social situations of the families.

possible that they don't know how they can help them, and what needs they can meet. For example, if after-school programs for children are perceived merely as a baby-sitting service, the immigrants may believe that have no need of them, given their low employment rates, and the fact that 20% of the households include grandparents who can baby-sit. But these programs include various enrichment components, which at least some of the children could benefit from, and which the parents may not be aware of. On the other hand, a third of the immigrants with children aged 6-18 reported that they could not afford to send their children to extra-curricular activities. Thus, at least one reason for non-utilization of cultural services is financial.

A major claim of service providers has been that immigrants from the Caucasus feel considerable distrust of them and this is confirmed by the study's findings. A considerable percentage of the immigrants perceive that they are treated with no respect by the service providers (37%), believe that the service providers do not understand their problems and needs (38%), and are not trying to help them (50%). This could be another reason why so few apply to the services.

Some of the measures that could encourage the immigrants from the Caucasus to utilize various services more fully are dissemination of detailed information on each service, including an explanation of the specific needs it purports to meet, financial subsidies or discounts and broadening the training of service providers to include cultural and social issues which are relevant to their work with these immigrants.

Social Integration

One of the important issues is the claim that immigrants from the Caucasus tend to isolate themselves from the broader society. It is important to differentiate between areas where it is accepted and legitimate for ethnic groups in a pluralistic society to try and maintain their uniqueness, and between areas where their seclusion pushes them to the margins of society.

A considerable proportion of the immigrants (42%) live in neighborhoods with many immigrants from the Caucasus. This is largely due to preference: 68% chose the place to be near relatives, and 13% chose it because it had many immigrants from the Caucasus. There is also an element of economic necessity which forces them to live in low-rent areas, or in new neighborhoods built primarily for immigrants.

Most of their social contacts outside of the family are with other immigrants who speak their language: either other immigrants from the Caucasus or immigrants from other areas in the former Soviet Union. Six percent frequently meet with non-immigrant Israelis for social purposes, and in this they are no different from the general population of immigrants from the former Soviet Union. Moreover, a large majority (71%) are interested in having more contact with non-immigrant Israelis and, in fact, the longer they are in Israel, the more contact they have. The immigrants believe that the main barrier to such relationships is the language barrier, so that improving their Hebrew should help their social integration as well.

appears that this might be a potential avenue for advancing the employment status of this group. The data reveal that there is a widespread problem of lack of information in this area: of those who expressed an interest, 85% were unaware of the support system for small business entrepreneurs. Seventy percent of those interested expressed a wish to study in a course for entrepreneurs. Many such courses for immigrants have been given in Israel, but it may be beneficial to adapt the courses' contents to the types of businesses that the immigrants from the Caucasus wish to establish, such as grocery shops, restaurants or small repairs.

Contact with the Service System

Service providers note that immigrants from the Caucasus rarely apply to the welfare services, and tend to deal with problems within the extended family, or within the ethnic group, or to leave them unsolved. They are also infrequent consumers of cultural and social services; this is attributed to their having their own unique values and culture, on the one hand, and to their meager financial resources, on the other.

The study examined the immigrants' familiarity with a range of services, patterns of utilization among those who are aware of the service, reasons for non-utilization, and satisfaction with the services. The primary health services were the only service known to all the immigrants from the Caucasus, who are relatively high consumers of health services. Thus, 38% visited a general physician during the month preceding the interview, and 37% visited a specialist during the three months preceding the interview. Their rate of hospitalization was surprisingly high - 23% during the past six months. This rate is twice as high as the rate among non-immigrant Israelis (14%) and as the rate among the overall group of immigrants from the former Soviet Union (13%). Even if some of the cases refer to the respondent's children rather than to the respondent himself, the percentage still appears high.

The social services best known to the immigrants from the Caucasus, in addition to the primary health services are the Employment Bureau (91%), the Municipal Absorption Department (66%) and the Social Services Department (50%); at least half of those who knew about these services also used them. On the other hand, a smaller percentage knew about cultural services, such as the municipal library or the community center, and only slightly more than a third of those who knew about these services also used them. Similarly, the percentage of those using programs targeted for children and youth, such as after school programs, was low - less than 40% of those who knew about the service.

The percentage of those satisfied with the services was relatively high among users of the sick fund, the Family Health Center, and the after-school program for school and kindergarten children. Satisfaction was low among applicants to the social services bureau and the employment bureau.

The main reasons for non-utilization of services, as reported by the immigrants, were lack of need (67%) and lack of detailed information about the service (38%). These two reasons may be related: since the immigrants do not exactly know what services are available through the agencies, it is

compared to 0% among immigrants of similar background and age, who had not participated in a training course. Sixty-two percent of immigrants aged 35-44 with a background of skilled work in industry and construction, and who had been through vocational training courses, were employed in good jobs: skilled jobs, office jobs and sales, as opposed to 28% of immigrants of similar age and background who had not attended such courses.

There are two problems with regard to vocational training for immigrants from the Caucasus. On the one hand, the placement system is reluctant to refer them to courses, mainly because of their poor Hebrew and their low professional level (as stated by the placement officers during the in-depth interviews). On the other hand, there may also be a certain reluctance on the part of the immigrants. These two factors can, perhaps, explain why only 14% of the immigrants from the Caucasus studied in training courses (compared to 42% of the total immigrant population from the former Soviet Union), and these were mainly younger immigrants, and tended to be women rather than men. At the same time, most of the immigrants who studied in these courses completed them. Those who dropped out of the course did so mainly because they found a suitable job.

It appears that there is a potential pool of additional participants. A third of those who have not studied said they would like to attend a course. Among those interested in studying 52% were younger immigrants, up to age 34, 44% arrived in Israel less than three years ago, and 42% were employed at the time of the interview. Even among those who said they were not interested in a course, 25% were nevertheless willing to attend under certain conditions: that they would not be required to pay for the course and/or that they would receive a subsistence benefit, so that their families' financial situation would not deteriorate (60%); that the course would take place during evening hours, so that the participant could continue working during the day (18%); that a job would be guaranteed at the end of the course (19%); that the participants would be given Hebrew lessons (14%); and that there would be child care during the hours that the mother was attending the course (9%).

Thus the need emerges to enable those immigrants who are interested, to participate in vocational training courses, including those immigrants who are currently employed in unskilled jobs. It is important that such courses address the lack of Hebrew skills and include assistance in finding a job in the vocation studied, or at least in some related area, an arrangement which has proven effective in training courses for immigrants from the Soviet Union aged 45+ (King 1997).

Business Entrepreneurship

In in-depth interviews, professional job placement personnel and field workers said that the business enterprise track was well-suited to immigrants from the Caucasus, in light of their occupational background prior to immigration, their limited formal education which makes it difficult to place them in skilled jobs, and their dislike of having a "boss". In fact, it was found that those who had actually established small businesses and were working in them at the time of the interview constituted less than half a percent of the study population, or less than one percent of those employed. However, 13% of the immigrants expressed an interest in entrepreneurship, so that it

complex skills, such as reading professional material in Hebrew, are not relevant. In aspects that could be relevant to these jobs, such as understanding written instructions, over half (58%) said they were “not at all able” to do so, or only “with great difficulty”.

The immigrants themselves are aware that their lack of Hebrew proficiency is a disadvantage. They noted that their lack of knowledge of Hebrew makes it difficult for them to look for a job or to advance once they have a job. Half of those not employed at the time of the interview and looking for work indicated, among other difficulties encountered, the unwillingness of employers to hire a person who is not proficient in Hebrew. In addition, immigrants who did succeed in finding a job reported difficulties in finding a good job and in advancing in their work place, because of their poor Hebrew (mentioned by 53% and 45%, respectively); 19% reported (in response to an open-ended question) that their poor command of Hebrew was their most serious problem in the area of employment. Lack of Hebrew skills also blocks the participation of these immigrants in vocational training courses, which could assist them in obtaining skilled employment. Close to a third (29%) of the respondents who did not attend a vocational training course, and were not interested in doing so, explained their reluctance by saying that their Hebrew was not good enough. Furthermore, their limited command of Hebrew makes it difficult to develop social relationships with non-immigrant Israelis, in which most immigrants are interested; 55% mentioned language difficulties as a barrier to developing such relationships.

There seems to be a need to develop a program for Hebrew studies which takes into account the attitudes of the immigrants towards studying Hebrew and the needs of various sub-groups with respect to course content, methods and structure. For instance, the immigrants are quite interested in job training courses, in order to improve their standing in the labor market. If Hebrew studies are tied to a specific goal, such as having a better job, and if they are guaranteed that their income will not decline during their studies, a reasonable response may be expected, especially among the younger men up to age 34 and the women. Thus, consideration should be given to making Hebrew studies the preliminary stage of vocational training courses. Another option is the development of Hebrew teaching programs for young mothers in Family Health Centers. This idea is based on the finding that about 80% of all mothers aged 21-34 visit these centers, and in several cities the centers offer training programs for better parenting. These programs could include Hebrew lessons for young mothers, many of whom have not worked in Israel, but have expressed an interest in entering the job market (i.e. they were looking for a job at the time of the interview, or intended to look for a job in the next three months).

Vocational Training

Since the immigrants from the Caucasus regions are employed in low level jobs, vocational training is an important avenue for professional advancement. In the study population it was found that those immigrants who had attended vocational training courses were employed in higher level jobs than those who had not participated in such courses, even when controlling for occupational background and age. For example, 33% of academic, professional and technical workers aged 35-44 who had attended a course, were employed in their professions at the time of the interview, as

apartment, compared to families where only one member is employed, and even more so compared to families where neither husband nor wife are employed (82%, 59% and 33%, respectively).

Due to the low income level, nearly half (47%) of the immigrants are unable to cover the cost of most of their basic daily needs, such as food, rent, electricity, etc. Naturally, this feeling of economic hardship is even more severe in large families. Thus the income of 46% of families with one to three children under 18, and the income of 64% of families with four or more children, does not cover their basic needs. The percentage of families in financial need declines with the increase in the number of providers: 61% of families with no wage earner, as opposed to 29% of families with two wage earners, experience financial distress. Even among those who have been in Israel for six to eight years, the income of 42% is still not enough to cover most of their basic needs.

Their poor economic situation naturally affects the welfare of the children, and their ability to fully participate in the formal and informal educational systems. Thirty-four percent of parents with children aged 6-18 reported that they cannot afford extra-curricular activities for their children, and 24% are unable to purchase required school supplies.

Furthermore, most immigrants are not optimistic regarding the chances of their situation improving: 19% said that the chances are "not good at all" and 54% believed that the chances are "not so good". But they have more hope for the next generation. They believe that their children have a "very good chance" (16%) or a "pretty good chance" (55%) of succeeding professionally and financially.

Hebrew Proficiency

Poor Hebrew proficiency appears to be a major problem in the absorption of immigrants from the Caucasus, as it has ramifications in many areas: employment, job training, relationship with service providers, and relationships with non-immigrant Israelis. In general, their Hebrew proficiency, particularly in the higher skills, such as reading and writing, is low and does not improve significantly with length of residence in Israel. Even among those in Israel over six years, 45% are unable to write a simple letter in Hebrew, and 34% are unable to read such a letter.

The percentage of immigrants who have studied in an ulpan (an intensive Hebrew language program) is relatively low, because many of them, especially the men, preferred to go to work immediately in order to provide for their families, and also because they thought they could learn Hebrew without attending an ulpan. Only 53% studied in an ulpan, and only 72% of these completed the course - i.e. only 38% of the immigrants from the Caucasus have finished ulpan studies. In their everyday life, the immigrants use Hebrew only occasionally. Since they tend to live near others of their ethnic group (42% live in neighborhoods with "many" immigrants from the Caucasus, by their own estimation), they do not need much Hebrew in their contacts with their neighbors (only 50% speak Hebrew with their neighbors). Further, 71% do not meet non-immigrant Israelis at all on social occasions, which would require them to use Hebrew. Also at work, they have few opportunities to improve their Hebrew. Most are employed in simple jobs for which more

In Israel, 46% of the immigrants who were employed prior to immigration, i.e. people with a history of employment, are currently unemployed, and only a few are looking for work. Although their occupational resources are on a lower level than those of the overall group of immigrants from the former Soviet Union, nevertheless 26% of them were employed in academic, professional or technical jobs in the Caucasus, 41% were skilled workers in industry or construction and even among these groups, only 52-60% are currently employed, despite the fact that some of them arrived in Israel during a period when the levels of unemployment were relatively low.

On the other hand, some women who were not employed in the Caucasus, are now going out to work, probably because of their husbands' unemployment. This is most noticeable among women with no prior employment experience in the 35-44 age group, where 43% of the men are not working.

Among the non-employed immigrants from the Caucasus, there are three primary groups that could be encouraged and helped to enter the job market. One main target group is men aged 21-54. Among the women, there are two groups: women under age 45 who have been employed in Israel but for some reason stopped working or looking for a job; and women aged 21-34, who have been in Israel up to three years, have not been previously employed here, but expressed a desire to enter the job market.

The second major problem in the area of employment is that those employed have mostly low-level jobs: half are employed as unskilled laborers, compared to only 9% in the Caucasus. The disadvantage of these jobs is not only the drop in these immigrants' professional level compared to their situation in the Caucasus, and the low pay, but also the lack of job security. Two-thirds of those working in these jobs are employed on a daily or even hourly basis, with no extra benefits, and no certainty that on the next day they will still have a job. This causes job dissatisfaction and may even affect the non-employed by lowering their motivation to join the labor market. Some of them may reach the conclusion that under such poor employment conditions, it may be preferable to subsist on social benefits.

Economic Situation

The low rates of employment and the nature of the jobs have created widespread poverty among these immigrants, evident in low levels of income: the overall income of a quarter of the households does not exceed half of the average employee wage (NIS 5,120 at the time of the study), while the income of another third ranges between half and three-quarters of the average wage. A comparison with the average household income (for which data are unavailable) would reveal an even greater gap. The immigrants' meager economic resources are also reflected in a shortage of basic household equipment, such as a clothes closet (missing in 19% of the homes), an oven (26%) or a home heater (60%). Further, only 55% of the immigrants from the Caucasus have purchased an apartment, although among married immigrants aged 35-54 the percentage is higher - 75%. A considerably higher proportion of families where both husband and wife are employed have purchased an

Executive Summary

Between 1989 and 1996, about 50,000 immigrants from the Caucasus region of the former Soviet Union (including Azarbaijan, Dagastan, Kardino-Balkaria and Chechnia) arrived in Israel, joining 11,000 immigrants from this region who immigrated during the 1970s. Within this group, there is a sub-group (estimated at 35,000-40,000), usually referred to as "Mountain Jews", with its own identity and its own dialect, Judeo-Tat.

Service providers in the education and social systems who came into contact with the "Mountain Jews" who arrived in the 1990s, reported a variety of problems. In mid-1995, an Inter-Ministry Committee for Immigrants from the Caucasus Region was established to address the problems of these immigrants. It initiated a study for the purpose of generating a comprehensive and reliable data base to help in the formulation of policies and the planning of programs to address the needs of these immigrants.

The study used a stratified sample, which included 500 immigrants aged 21-64, half men and half women, who arrived in Israel between September 1989 and December 1996. Face-to-face interviews were conducted using a structured questionnaire in Russian, composed of some closed and some open-ended questions. About half the interviewers were themselves from the Caucasus region, which helped gain the respondents' trust. The interviews were carried out between May and September 1997.

The study examined the absorption process of these immigrants in several key areas of life: employment, housing, proficiency in Hebrew and social integration. The study's findings reveal an ethnic group facing many difficulties in its absorption, which appear to improve only slightly with length of residence in Israel.

Employment

Integration into the job market of working age immigrants is one of the most significant aspects of the absorption process.

In the area of employment, two main problems characterize the immigrants from the Caucasus: The first problem is the low rate of labor force participation among immigrants of working-ages (21-64), particularly among the men. Only half of the immigrants (57% of the men and 43% of the women) are employed, and an additional 9% are not employed but are seeking employment. These employment rates are low compared to the overall population of immigrants from the former Soviet Union (72% of all male immigrants and 56% of all female immigrants), and also compared to the overall Jewish population (66% of Jewish male population and 53% of women). Furthermore, they are lower than their own rates of employment prior to immigration: In the 35-44 age group, the rate of employment is 57% among the men and 55% among the women, compared to 93% and 74%, respectively, in the Caucasus. In the 45-54 age group, the rate of employment is 67% among the men and 53% among the women, compared to 95% and 84%, respectively, in the Caucasus.

Related JDC-Brookdale Institute Publications

Ellenbogen-Frankovich, S.; and Noam, G. *The Absorption of Immigrant Youth and Children from the Caucasus: Survey Findings*. (Forthcoming in Hebrew)

Lithwick, I.; and Habib, J. 1996. *Absorption of Immigrants from the Former Soviet Union into the Labor Force*, RR-249-96. (In English)

Naveh, G.; Noam, G.; and Benita, E. 1995. *The Employment and Economic Situation of the Immigrants: Selected Findings from a National Employment Survey of Immigrants from the Former Soviet Union*, RR-219-95. (In English)

To order these publications, please contact the JDC-Brookdale Institute, Tel: (02) 655-7400.

JDC-Brookdale Institute of Gerontology
and Human Development
P.O.B. 13087
Jerusalem 91130, Israel

Tel: (02) 6557400
Fax: (02) 5612391

ISSN-0334-9012

The Absorption of Immigrants from the Caucasus in the 1990s

Judith King

This study was initiated by the Ministry of Absorption, the Ministry of Education and Culture, JDC-Israel, the Ministry of Labor and Social Affairs and the Ministry of Housing, and funded with their assistance.

The study team included Judith King, Gila Noam, Lucy Katz and Vachislaw Konstantinov.

WHAT IS THE JDC-BROOKDALE INSTITUTE?

A national center for research on aging, human development, and social welfare in Israel, established in 1974.

An independent not-for-profit organization, operating in partnership with the American Jewish Joint Distribution Committee (AJJDC) and the Government of Israel.

A team of professionals dedicated to applied research on high-priority social issues relevant to the national agenda.

A knowledge resource committed to assisting policymakers and service providers in the planning and implementation of effective social services.

A center for professional exchanges, collaborative research and special forums in the international arena.

The Institute's research involves an interdisciplinary approach. The Institute has five major divisions:

- ◆ **Aging**
- ◆ **Health Policy**
- ◆ **Immigrant Absorption**
- ◆ **Disability**
- ◆ **Center for Children and Youth**

The Absorption of Immigrants from the Caucasus in the 1990s

Judith King

This study was initiated by the Ministry of Absorption, the Ministry of Education and Culture, JDC-Israel, the Ministry of Labor and Social Affairs and the Ministry of Housing, and funded with their assistance.

The study team included Judith King, Gila Noam, Lucy Katz and Vachislaw Konstantinov.

RESEARCH REPORT